

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**ECNEBİ MATBUATI HÜLASALARI'NDA MUSUL
MESELESİ (1925-1926)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP YEŞİLYURT

İSTANBUL, 2020

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**ECNEBİ MATBUATI HÜLASALARI'NDA MUSUL
MESELESİ (1925-1926)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ZEYNEP YEŞİLYURT
(170121009)**

**Danışman
(Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN)**

İSTANBUL, 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Tarih Tezli Yüksek Lisans Programı'nda **170121009** numaralı **Zeynep YEŞİLYURT**'un hazırladığı “**Matbuat-ı Ecnebiye İdaresi: Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları 1921-1931 Fihrist ve Değerlendirmesi**” konulu **Yüksek Lisans Tezi** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI, 17/07/2020** Cuma günü saat 11:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE*** **OYBİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

Düzeltilme verilmesi halinde:

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı [...]/.../20[...] tarihinde, saat da yapılacaktır.

Tez adı değişikliği yapılması halinde:

Tez adının

Ecnebi Matbuatı Hülasaları'nda Musul Meselesi (1925-1926)

şeklinde değiştirilmesi uygundur.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI (*)	İMZA
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Danışman)	KABUL	
Prof. Dr. Ali SATAN	KABUL	
Doç. Dr. Mustafa GÖLEÇ	KABUL	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Zeynep YEŞİLYURT

TEŞEKKÜR

Bu tezin yazılmasında katkı saylayan kişi ve destekleyen kuruluşlara teşekkür edildiği sayfadır.

ZEYNEP YEŞİLYURT

ECNEBİ MATBUATI HÜLASALARINDA: MUSUL MESELESİ

Zeynep YEŞİLYURT

ÖZET

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğundaki ilk basın faaliyetleri ile dış basında takibi amacıyla Osmanlı dönemi:(1883-1910) Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü ile Cumhuriyet dönemi: Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi (1920-1931) incelenmiştir. Buna paralel hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde yabancı basın takibinin devletin dahili ve harici politikalarına etkilerine araştırmamızda yer verilmiştir. Diğer yandan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi tarafından yayımlanan Ecnebi Matbuatı Hülasaları dergisine göre 1925-1926 yılları arasında Uluslararası basında Musul Meselesine ait gazete yazıları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler; Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, Ecnebi Matbuatı Hülasaları, Musul (1925-1926).

FOREIGN PRESS COMPILATION: MUSUL İSSUE

Zeynep YEŞİLYURT

ABSTRACT

In this study, Ottoman Empire the first foreign press activities, Ottoman period:1883-1910 Foreign Press Directorate and Republic Period: Press and Information Directorate 1920-1931 examined. In parallel, we have included the effects of this institution's foreign policy in both Ottoman and Republican era on internal and external foreign press policies. On the other hand, the Foreign Press Compilation published by Press and Information Directorate published, newspaper articles on the Mosul Issue were evaluated in the international press between 1925-1926.

Key Words; Foreign Press Directorate, Press and Information Directorate, Foreign Press Compilation, Mosul (1925-1926).

ÖNSÖZ

Türk tarih yazımında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemi hakkında ağırlıklı olarak, Osmanlı devletinin yıkılış süreci, Cumhuriyetin ilanı, mütareke yılları ve siyasi gelişmeler hakkında bilgi verilmektedir. Fakat, Osmanlı döneminde kapandıktan sonra Cumhuriyetle birlikte tekrar varlığını devam ettiren kurumların dönüşümü hakkında parçalı ve yüzeysel bir anlatım vardır. Literatürde yapmış olduğumuz çalışmalar sonucunda Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bünyesinde neşredilen "Ecnebi Matbuatı Hülasalarında: Musul Meselesi" araştırma konusu olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmanın temel hedefi; Osmanlı dönemi Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü ile Cumhuriyet dönemi Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin serüveni hakkında bütüncül bir metin ortaya koymaktır. İlâveten, Ecnebi Matbuatı Hülasaları dergisi tarafından 1925-1926 Uluslararası basında Musul Meselesinin nasıl ele alındığı hakkında bir değerlendirmede bulunmaktadır. Matbuat-ı Ecnebiye hakkında daha önce birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en yaygın olanı Zekeriya Kurşun, tarafından 1999'da kaleme alınan *II. Abdülhamit Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğünün Kurulması ve Faaliyetleri (Türk Kültürü İnceleme Dergisi sayı:1, İstanbul-2000)* isimli makaledir. Makale kurum hakkında yapılan ilk çalışma olması hasebiyle kilit önem taşımaktadır. Bununla beraber ikinci olarak Murat Ardiç'in *Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim ve Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Tarih Öğretmenliği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya-2009) isimli çalışma da mevcuttur. İngiltere'nin Musul'un işgali ile Irak'a havalesi hakkında literatürde öne çıkan ve bizimde istifade ettiğimiz başlıca kaynaklar şunlardır. Mim Kemal Öke' *Kerkük Musul Sorunu* İstanbul-1991, Tolga Akay-Süleyman Tekir'e *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu* İstanbul-2019, Suat Akgül-Uzel Sahir, *Musul-Kerkük Harekatı* Ankara-2004. Çalışmada kaynak olarak

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanak zabıtları, İstiklal Harbi Koleksiyonu ve tezin ana kaynağı oluşturan Ecnebi Matbuatı Hülasaları dergisi kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı'da ilk basın faaliyetleri Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü'nün faaliyetleriyle, Cumhuriyet döneminde Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü Umumiyesinin faaliyetleri, İkinci bölümde Ecnebi Matbuatı Hülasalarına göre 1925-1926 yıllarındaki uluslararası gazeteler incelenerek Musul Meselesi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde değerlendirmesi yapılan gazeteler hakkında bir fihrist çalışması yapılmış, Osmanlıca olarak yayımlanan yazılar Latin alfabesine transkript edilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinde ve daha sonraki her bir aşamada yardımlarıyla özverili bir mesai harcayan, ayrıca titiz ve özenli yaklaşımları ile ufku açan danışman Hocam Prof. Dr. Zekeriya Kurşuna minnettarım. Araştırma esnasında gerekli kaynak taraması ve nezih çalışma ortamını sağlayan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Türk Hava Yolları Kütüphanesi çalışanlarına, tez süresince yardım ve desteğini esirgemeyen dostlarım Büşra İnce, Esra Karadağ ve Gülizar Manav'a teşekkür ederken manevi desteklerini bir an bile eksik etmeyen aileme şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDÜRLÜĞÜ (1920-1931).....	4
1.1. OSMANLI'DAN CUMHURİYETE YABANCI BASININ TAKİBİ	4
1.2. BASIN VE PROPAGANDA	12
1.3. MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN KURULMASI.....	13
1.4. MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDÜRLÜĞÜ FAALİYETLERİ	18
1.5. ECNEBİ MATBUATI HÜLASALARI DERGİSİ	24
İKİNCİ BÖLÜM	26
2. ECNEBİ MATBUATI HÜLASALARINA GÖRE MUSUL MESELESİ.....	26
2.1. MUSUL SORUNU.....	26
2.2. MUSUL KOMİSYONU VE TAHKİKAT RAPORU ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR.....	29
2.3. MUSUL'UN GELECEĞİ ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR.....	37
2.4. IRAK VE MUSUL'UN GELECEĞİ ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR.....	41
2.5. MUSUL VE CEMİYET-İ AKVAM ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR.....	45
2.6. MUSUL VE TÜRKİYE ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	54
3. MUSUL FİHRİSTİ VE SEÇME YAZILAR	54
3.1. ECNEBİ MATBUATI HÜLASALARI DERGİSİ 1925-1926 MUSUL FİHRİSTİ VE SEÇME YAZILAR	54
3.2. MUSUL HAKKINDAKİ SEÇME YAZILAR.....	60
SONUÇ	212
KAYNAKÇA	214
EKLER	218

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Müdürlüğün alışanları	7
Tablo 2:1890'da Dersaaadet'teki Gazetelere denen Tahsisat	10
Tablo 3: Yurtdışındaki Gazetelere denen Tahsisat	10
Tablo 4: Birinci Sınıf Muhabirlerin Almış Oldukları Maaşlar	11
Tablo 5: Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi 1931 Yılına Kadar Müdürlükte Görev Alan Müdürler ve Görev Süreleri.....	16
Tablo 6: Müdürlüğün Kuruluş Bütçesi	17
Tablo 7: Ecnebi Matbuatı Hülasaları Dergisi 1925-1926 Musul Fihristi	54

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
ATASE	İstiklal Harbi Koleksiyonu
BEO	Bab-1 Âli Evrak Odası
bkz.	Bakınız
bkz.: aş.	Eserin kendi içinde aşağıya atıf
bkz.: yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atıf
C.	Cilt
CA	Cumhuriyet Arşivi
çev.	Çeviren
DH. MKT	Dahiliye, Mektubi Kalemi
DH. MKT	Dahiliye, Mektubi Kalemi
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
EMH	Ecnebi Matbuatı Hülasaları
s.	Sayfa/sayfalar
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Y.A. H.U.S.	Yıldız, Hususi Maruzat
Y.PRK.AZJ.	Yıldız Parekende Evrakı Arzuhal ve Journaller
Y. A. RES.	Yıldız, Resmi Maruzat
Y. PRK. DH.	Yıldız, Dahiliye Nezareti Maruzatı
Yy. Yüzyıl	

GİRİŞ

“*Matbuat Arapça matbu kelimesinin çoğulu olup ülkede basılıp yayımlanan her türlü ürünü ifade etmekle birlikte daha çok süreli yayınlar, gazete ve dergiler için kullanılır.*”¹ Osmanlı’da Müslümanlar tarafından tesis edilen ilk matbaa 1727 yılında, İbrahim Müteferrika² tarafından kurulmuştur. Daha sonraları teknik yetersizliğe ekonomik ve siyasi sebepler de eklenince 1730’lu yıllardan itibaren tedrici olarak kesintiye uğramış ve nihayetinde 1746 yılında tamamen kapanmıştır. İmparatorluğun uzak vilayetlerinde ilk matbaacılık girişimleri ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin girişimleriyle başlatılmıştır. Örneğin; 1706’dan itibaren izinsiz olarak Suriye bölgesindeki Beyrut ve Halep’te Arapça ve Fransızca kitaplar basıldığı bilinmektedir.³ İç kamuoyu açısından geleneksel kamuoyu odakları olan kahvehane, hamam, tekke, tarikat, karagöz ve ortaoyunu gibi unsurlara eklenen basın, bu alanda önemli bir rol oynamaya başlamıştır.⁴ Osmanlı’da basının öneminin anlaşılması neticesinde resmi yollarla hayata geçmesi bölgesel ve tarihsel olarak farklılık göstermektedir. İlk gazete faaliyetleri Mısır’da Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın valiliği döneminde 1828’de Vakay-i Mısriye gazetesinin yayımlanmasıyla başlamıştır.

¹ Erol Ayyıldız, *Matbuat*, TDVİA, c.28, s.119.

² İbrahim, 1674’te Siebenbürgen’in Klausenburg kasabasında dünyaya gelir. 1693 yılında, kendini dinine adama kararı, Türklere esir düşmesi üzerine engellenir. İstanbul’a gelen İbrahim 18 yaşında esir olarak satılır. Önceleri sert ve kaba efendilerinin yanında sefil bir hayat sürer ve bu durumu İslamiyet’i kabul ederek tahammül edilebilir hale getirmeye çalışır. Böylece Müslüman olur ve İbrahim adını alır (önceki ismi bilinmemektedir). Türkçe öğrenir ve kısa zamanda çevresinde büyük saygınlık kazanır. 1700-1715 yılları arasında İbrahim’in ne yaptığı hakkında hiçbir şey bilinmemekte, yalnızca *Risale-i İslamiye* adlı bir kaynaktan İslamiyet’i kabul ettiği öğrenilmektedir. 1715 yılında Osmanlı Sarayı’nın bir yazısını Viyana’ya, Prens Eugene götürür ve dört ay orada kalır.1716’da Avusturya’ya karşı savaşa katılır,1711 yılının yazında Belgrad’da bir tercümanlık görevi üstlenir ve bunun karşılığında 60 akçe gündelik alır. Kısa bir süre sonra devlet hizmetine girer ve 21 Temmuz 1718’de imzalanan Pasarofça Anlaşması’ndan sonra Pressburg Meclisi tarafından dışlanınca Tekirdağ’da (Rodosto) yaşayan Macar özgürlük kahramanı II. Franz Rakoczi’ye (1676-1735) yaver tayin edilir ve bu görevi için kendisine günlük 50 akçe tazminat verilir. İbrahim Rakoczi’nin gezileri sırasında Sadrazam İbrahim Paşa ile tanışır ve onun takdirini kazanır. Franz Babinger, *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*, İstanbul, 2004, s. 14-16.

³ Ali Birinci, “Osmanlı Devlet’inde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, İstanbul, *“Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.4, s.7, 2006, s.293.

⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, 2013, s. 107.

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki reformu ve özerk yönetimine karşın Bâb-ı Ali farklı bir yönetim anlayışına sahiptir. Osmanlı'da II. Mahmut Dönemi'nde ıslahat ve kalkınma planları dahilinde gazete, yenileşme hareketlerini halka duyuracak araç olarak görülmüştür. Böylece gazete kültürünün yaygınlaştırılmasıyla kamunun yönetimden haberdar olması doğru orantılı olacaktır. Gazetenin haber verme ve alma fonksiyonu dışında, devletler için propaganda işlevi de düşünüldüğünde asılsız haberlerle toplum düzeni, huzuru ve devletin itibarına zeval verebilecek her türlü anarşizmin de önüne geçilecektir.

Nitekim, II. Mahmut'un merkezi yönetimi ilk gazete faaliyetlerine bu anlayış ile başlamıştır. Devlet dahili-harici modernizasyon hareketlerini merkezde ve taşrada halk ile paylaşarak zedelenen profilini düzetme kaygısıyla hareket etmiştir. 1883'de Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü ile 1920'de kurulan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin en büyük ortak noktası yazılı haberleşme faaliyetlerinin devlet kontrolü ile yürütülmesidir. İki kurumda yabancı basını takip ederken dış dünyayı algılama, devlet aleyhinde basını törpüleyebilme isteği ile sağlıklı haberleşmeyi hedeflemiştir. Ancak iki kurum arasında bariz farklılıklarda söz konudur. Basının Osmanlı Dönemi faaliyetlerinde sansür ve aleyhte yayınların tekzip edilmesi yoluyla basın ve yayın özgürlüğü kısıtlanırken, Cumhuriyet Dönemi'nde kurum, ilk yıllarında yoğun olarak yürütülen propaganda faaliyetlerinin yanı sıra uluslararası gelişmelerin halka ulaştırılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dış dünyaya tanıtımının yapılması gibi faaliyetlerde ağırlıktadır.

Yine Matbuat ve İstihbarat neşriyatı tarafından 1925 yılında ilk nüshasını veren Matbuatı Ecnebiye Hülasaları dergisi dünya gündemini Türkiye Cumhuriyeti'ne taşıyan önemli bir yayındı. Genel olarak bu yayının amacı sıradan bir gazete fonksiyonu gibi güncel konuların duyurulması değildi. Matbuatı Ecnebiye Hülasaları dergisi çok daha işlevsel bir görev yürütmekteydi. Öncelikle Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinin dünyada olup biten siyasi ve aktüel gelişmeler hakkında fikir alabilecekleri bir kaynaktı. Ayrıca, bu yayını farklı kılan dünya gündeminde önde gelen tüm gazetelere yer vermesiydi. İçerisinde ağırlıklı olarak Batı medyası yer alsa da Asya, Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu medyalarının gazetelerine yer vermiştir. Derginin yayın hayatı içerisinde en geniş yer tutan konu

ise Musul Meselesidir. Musul'un 1928 yılında İngiltere tarafından bir oldu bitti ile işgal edilmesinin ardından Lozan'da Türkiye'nin güney sınırlarının belirlenmesi meselesinde Musul, Türkiye ile İngiltere arasındaki çekişmenin merkezi haline gelmiştir. Musul'un İngiltere mandasında Irak'ın yoksa Türkiye'nin mi sınırları içinde kalacağı sorunu Dünya gündeminde gerilim dolu bir yere sahip olmuştur. Musul'un yer altı kaynakları bakımından cazibeli profili İngiltere için en büyük zaafıdır. Türkiye içinse Musul, Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan, anavatanın ayrılmaz bir parçasıdır. Matbuatı Ecnebiye Hülasaları dergisi içinde Musul Meselesi'nin dünya gazetelerinde nasıl yer aldığı, Türkiye'ye yöneltilen eleştiriler, İngiltere'nin ekonomik ve siyasi tutumu hakkındaki politikası ile gelişmekte olan ülkelerin kaynaklar açısından Musul'a yaklaşımları okunabilmektedir.

Matbuatı Ecnebiye Hülasaları üzerinden Musul Meselesi hakkında gazeteleri tek tek incelenerek mercek altına alınması konunun farklı bir kaynaktan irdelenmesini sağlamıştır. Musul hakkında literatürde siyasi ve sosyal tarih açısından pek çok çalışma mevcuttur. Ancak, bu çalışmada yaptığımız gibi Musul'un Irak'a bırakıldığı süreçte yabancı basının söylemleri üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Ayrıca çalışmamızda, Cumhuriyet tarihi kaynakları açısından basın tarihi adına önemli bir yere sahip olan Matbuatı Ecnebiye Hülasaları dergisi hakkında bütüncül bir araştırma ortaya konmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDÜRIYETİ UMUMİYESİ (1920-1931)

1.1. OSMANLI'DAN CUMHURİYETE YABANCI BASININ TAKİBİ

Osmanlı'da basın alanındaki ilk resmi düzenlemeler Matbuat nizamnamelerini ortaya çıkarmıştır. Nizamnameler, doğrudan gazete neşri yapacak kişilerin veya kurumların takip edeceği usul ve esasları belirlemiştir. Bu çerçevede Osmanlı basın-yayın hayatı üzerinde kontrol sağlamaya çalışılmıştır. Konumuz açısından nizamnamelerde ecnebi basın takibine dair belirlenen esaslar üzerinde durulacaktır. İlk düzenleme 1864 nizamnamesidir. *“Nizamnamenin dokuzuncu maddesi, ecnebi memleketlerde basılmış olup siyasi ve idari mesailden bahseden ve Hükümeti Osmaniye'ye husumet veya taarruz mahiyetinde yazılar, gazete ve mevkutelerin Osmanlı arazisine girmesini ve elden ele dolaşmasını meneder.”*⁵ Nizamname bu maddesi ile iç kamuoyunda kendini korumayı hedeflemiştir. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan takip ettiği ecnebi gazete ve dergi sayısı 600 civarındadır. Ecnebi gazetelere ulaşma konusunda sadece Osmanlı toplumunun bir kısmına uygulanan ambargo varken yönetici kesim bu gazetelere ulaşabilmekte ve olaylardan haberdar olmaktaydı. 1834 Tanzimat Fermanı'nın vaat ettiği özgürlük, eşitlik, hak ve adalet eksenli bildiri Sarayın gölgesindeydi. Çok uluslu monarşi İmparatorluklarının kaçınılmaz olarak 19. Yüzyılda kamuoyunu yönetimlerine bağlı kılacak rahatlatıcı beyanlarda bulunması gerekiyordu. Bu açıdan bakacak olursak Osmanlı İmparatorluğu çağdaşları gibi basın alanında sınırlı atılımlar gerçekleştirmiştir. 1864 nizamnamesi sıkı bürokrasi ağıyla örülmüş, toplumsal alanda ecnebi gazeteler içinse kısmi ifade özgürlüğü sağlamıştır.

⁵ “Matbuat Nizamnamesi”, *a,g,e.*, T.E., 222.

İkinci düzenleme olan 1867 Matbuat Nizamnamesi'nin bir diğeri adı "*Alî Paşa Kararnamesi*"dir. Adını düzenleyicisi Alî Paşa'dan almıştır. Tanzimat Dönemi'nin kemik ekibinden olan Alî Paşa'nın Osmanlı'nın harici, politikalarının belirlenmesinde öne çıkan bir yönetici olması ecnebi gazete takibinde de onun izlerini hissettirmiştir. Genel olarak 1867 nizamnamesi, 1864 nizamnamesinin ihlal edildiğini ifade ederek uyarı mahiyetinde çıkarılmıştır. Özellikle ecnebi gazetelerin dünya kamuoyunda Osmanlı'yı küçük düşürücü içerikler üretmeleri sebebiyle sansür ve tekzip yoluna giderek birtakım önlemler gündeme alınmıştır.

Son nizamname olan 1876 nizamnamesi "*Düstur*"da bulunmuyor. Servet İskit bu kararname metnini *Basiret* gazetesinden aldığını beyan etmiştir. Nizamname ilk iki nizamname çerçevesinde faaliyette bulunan gazetelerin takibinin sağlıklı bir şekilde yapılmadığını, bu yüzden de baskıdan evvel tahkikata tabi tutulmalarını gerekli görmüştür. İskit'in isimlendirmesiyle "*Sansür Beyannamesi*"dir ve bu nizamname, ecnebi gazetelerin ülkeye girişinin çok daha katı kurallara bağlanması anlamına gelmektedir.

1883 yılına gelindiğinde ecnebi basınını takip edecek bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü'ne giden süreçte bu kurumu ortaya çıkaran pek çok sebep vardır. Dönemsel olarak Osmanlı İmparatorluğu için üç kıtada geri çekilişin ve mevcut düzenin güç kaybının hızlandığı bir süreçtir. Askeri, idari, ekonomik ve toplumsal pek çok sorun Osmanlı İmparatorluğu'nun otoriter imajını zedelemektedir. Sorunlara yönelik bir dizi reform ve ıslahat programı uygulamaya konmuştur. Ancak, yeterli ve etkili sonuçlar alınamamıştır. 19. yüzyılın en yıkıcı etkileri, toplumsal modernleşme ile birlikte halk kitlelerinin birbirleri ile iletişiminin güçlenmesi ve kolektif bilincin yükselmesidir. Gazete, matbuatın yaygınlaşmasıyla birlikte dünyayı etkisi altına alan ve kamuoyu oluşturma gücüne sahip olan kitlesel bir araçtır. Gazetelerin gündem oluşturma ve haber verme fonksiyonu toplumların güncel, siyasi, iktisadi açıdan bilgi edinmelerini sağlamaktadır. Gazete kültürünün yaygınlaşması toplumların meşruiyetleri için bir araç olurken aynı zamanda başka devletler üzerinde de baskı kurma aracına dönüşebilmektedir. II. Abdülhamit'in tahta çıktığı dönem imparatorluğun en sancılı yıllarına rastlamıştır. Doğu'da ve Batı'da yığılan sorunlar en üst düzeye çıkmıştır. Ortaya çıkan tabloda Osmanlı profili

oldukça zedelenmiştir. Ecnebi gazetelerin Osmanlı üzerinde hatalı, eksik ve taraflı yaklaşımlar ile psikolojik hegemonya kurması imparatorluğun savunma yapmasını gerekli kılmıştır. Toplumsal olarak da ecnebi gazeteler halk üzerinde Osmanlı aleyhine bir araç haline dönüşmüştür. Her ne kadar henüz o dönemde imparatorluk içinde gazete okunurluğu bölgesel olarak farklılık gösterse de aydın kesimin ve ecnebi gazetelerin faaliyetleri sarayı bu konuda harekete geçirmiştir. Osmanlı aleyhinde çıkan ecnebi haberler karalama kampanyası haline dönüşünce gazetelerin düzenli olarak bir kurum tarafından takip edilmesi gündeme gelmiştir. “1883 yılı başlarında Hariciye Nezareti’ne bağlı aylık on bin kuruş tahsisatı olan Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü kurulmuştur.”⁶ Müdürlüğün amacı; Osmanlı aleyhine yayın yapan ecnebi gazetelerden haberdar olunması ve yetkili kurum olarak doğru bilginin iç ve dış kamuoyunda paylaşılmasıdır.

Müdürlüğe 398.000 kuruş bütçe ve buna ilaveten memurlar için de 200.000 kuruş tahsisat ayrılmıştır. 1341 tarihli Osmanlı Devleti Hariciye Salnamesi’nden aldığımız bilgilere göre müdürlüğün çalışanları şu şekilde sıralayabiliriz; Müdür, müdür muavini, serhalife, müsevvid, sermuharri, mümeyyiz-i evvel, mümeyyiz-i sâni, muharrir, müsevvid, mütercim, müfettiş, muayene memuru, sansür memuru, odacı.

⁶ Zekeriya Kurşun, “II. Abdülhamit Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü’nün Kurulması ve Faaliyetleri”, *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, sayı 1, İstanbul, 2000, s.107.

Tablo 1: Müdürlüğün Çalışanları ⁷

Müdür	Nişan Efendi
Muavini Evvel	Fethi Franko Bey
Muavin	Ahmet Sedat Bey
Serhalife	Halil Hilmi Bey
Mümeyyiz-i Evvel	Kazım Bey
Mümeyyiz-i Sani	Saadettin Bey
Mümeyyiz	Celal Bey
Sansür Memuru	Lui Grati Efendi
Evrak Memuru	Onnik Bey

Resmi personelleri dışında müdürlüğün yerli ve yabancı pek çok muhabir ile de çalıştığı bilinmektedir. Hatta öyle ki 1898'de İstanbul'da kurulmak üzere muhabirler tarafından Matbuatı Ecnebiye Muhabirleri Cemiyeti adında bir oluşum kurulmuştur.⁸ Matbuatı Ecnebi Müdürlüğü'nün faaliyetleri genel olarak sansür, tekzip, diplomatik müzakereler ve ekonomik tedbirler şeklinde dörde ayrılabilir. Müdürlüğün aleyhte yayınlar hakkında takip ettiği yol haritası gazetenin nüfuzu, haberin içeriği ve etkisine bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Ancak Osmanlı arşiv kaynaklarında müdürlüğün yoğun olarak tekzip yolunu tercih ettiğini görmekteyiz. 1888-1890 yılları arasında yoğun olarak Şark-i Rumeli olayları hakkında ecnebi basınının Osmanlı'ya karşı yoğun bir karalama kampanyası başlattığını okumaktayız.

⁷ Ahmet Nezih Galitekin, *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye*, İstanbul, 2003, s.216-217.

⁸ BOA, *Y.PRK.DH.*, 10/101. 30 Z 1316, (30 Aralık 1901).

Bu dönemde müdürlüğün faaliyetleri önem kazanmıştır. Münih Zeitung gazetesi Şark-i Rumeli ve Bulgaristan'daki olası ihtilale karşı Osmanlı'nın gerekli tedbirleri alması için tavsiyelerde bulunurken, muhtemel bir Şark-i Rumeli ve Bulgaristan birleşmesini Avrupa'nın asla kabul etmeyeceğini duyurmuştur.⁹

İlaveten Times gazetesi de eğer birleşme olursa Rusya'nın mağdur olacağını ve bu yüzden Osmanlı'dan arazi talep edeceğini yazmıştır. Matbuatı Ecnebiye kalemi haberi tekzip etmiştir.

Şark-i Rumeli olayları çerçevesinde Yunanistan sınır hudutlarında birtakım karışıklıklar çıkararak genişleme politikası takip etmiştir. Yunanistan'ı bu konuda cesaretlendiren ve tavsiyede bulunan İtalya'dır. İtalyan gazetesi, Yunanistan'a Osmanlı sınır hudutlarına tecavüz ederek zapt edebileceği yönünde tavsiyede bulunmuştur.¹⁰ Yunanistan'ın bu saldırgan tutumu hakkında Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü, Avrupalı devletlere durum hakkında bir yazı göndermiştir.¹¹ Sadece Yunanistan meselesinde değil İtalyan gazetesi Osmanlı aleyhinde de makaleler neşretmiştir. Hariciye Nezareti durum hakkında Roma sefaretinden konunun takip edilmesini ve gerekli tahkikatın yapılmasını istemiştir.¹²

19. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'nin Basra politikası giderek ağırlaşmış ve iç işlerine müdahaleye kadar varmıştır. Mesela Daily News gazetesi kendisine İstanbul'dan gönderildiğini iddia ettiği telgrafta Gazi Muhtar Paşa'nın İngiliz sefirinin baskı ve ısrarı ile görevlendirildiğini beyan etmiştir. Matbuatı Ecnebiye kalemince iddia reddedilerek bir açıklama yapılmıştır.¹³ Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak vilayetlerinden biri olan Yemen'in San'a vilayetinde çıkan bir iç karışıklık hakkında İngiliz basınında Standart gazetesi ile Avusturya'dan Wiener Abendblatt gazetesi olayların büyümesi durumunda Hristiyan azınlıkların zarar görebileceğini öne sürmüştür.¹⁴ Müdürlük konu ile alakalı tekzip yoluna giderek cevap vermiştir.

⁹ BOA, *H.U.S.*, 184/114, 23 M 1303, (23 Ocak 1888).

¹⁰ BOA, *H.U.S.*, 187/19, 6 Ca 1303, (5 Ocak 1888).

¹¹ BOA, *H.U.S.*, 184/114, 5 M 1303, (5 Ocak 1888).

¹² BOA, *H.U.S.*, 184/114, 23 M 1303, (10 Ocak 1888).

¹³ BOA, *H.U.S.*, 187/19, 6 Ca 1303, (6 Nisan 1888).

¹⁴ BOA, *H.U.S.*, 251/166 26 S 1309, (26 Şubat 1894).

Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü'nün bir diğer faaliyeti de sansür uygulamasıdır. Uluslararası basında Osmanlı iç işleri hakkında yoğun tartışmalar, gazetelerin öncelikli haberleri olmuştur. Bu amaçla II. Abdülhamit'in sadık adamlarından oluşturduğu sansür kurulu, Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü'nde çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁵ Sansür kurulunda Frenk lisanlarına hâkim memurlar denetleyici olarak istihdam edilmiştir. Kurul, sadece denetim mekanizması gibi pasif bir rol üstlenmemiştir. Gazetelerde Osmanlı aleyhine çıkan yazılar incelenerek Sadarete bildirilecektir.¹⁶ Haberlerin içeriklerinin doğruluk ve yanlışlık olasılıkları, kaynakların ve muhabirin güvenilirliği gibi geniş çaplı bir istihbarat ağı söz konusudur.

Arşiv kaynaklarında sansürün yazılı ve görsel pek çok alanda titizlikle uygulandığı bilgisine varılmaktadır. Örneğin; Almanca olarak yayınlanan Costantinople Hondisblat adlı ticari ve fenni yayınlar yapan gazetede siyasi ve fesat içeriklere rastlanmış ve gazete uyarılmıştır.¹⁷ Sıradan bir neşriyatın dahi siyasi eleştiriler içerebileceği, bu açıdan sansür kurulunun denetiminin oldukça geniş çaplı olduğu varsayılabilir.

Genel olarak ecnebi yayınlara uygulanan sansürde yasaklama, şantaj ve ekonomik tedbirler devreye girmiştir. Böylece ecnebi basın kontrol altına alınmak istenmiştir. Sansür uygulanmayacak derecede zararlı olan neşriyatın gümrüklerden ve postanelerden ülkeye girişi yasaklanmıştır. Özellikle, Beyoğlu gibi kozmopolit semtlerdeki kitapçılar, kıraathaneler gibi işlek mekanlar sık sık teftiş edilmiştir. Ancak bu uygulamaların yetersiz kaldığı durumlarda söz konusu ki ekonomik tedbirler gündeme alınmıştır. Müdürlük, ülke içerisinde ecnebi basın kuruluşlarını ve muhabirlerini kendi tarafına çekmek ve aleyhte haber yapmalarına mâni olmanın tek yolunu maddi yaptırımlarda bulmuştur. Öyle ki bu yöntem ilerleyen süreçte devletten daha fazla para sızdırmak isteyen muhabir ve gazetelerin geçim kaynağına dönüşmüştür.

¹⁵ Servet İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, cilt 1, s.4.

¹⁶ Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamit Döneminde Sansür*, İstanbul, 2007, s.46.

¹⁷ BOA, *DH.MKT*, 475/29, 30 Z 1319, (20 Aralık 1901).

Tablo 2:1890'da Dersaaadet'teki Gazetelere Ödenen Tahsisat ¹⁸

Gazetenin Adı	Tahsisat
Levant Herald	1000000 Kr.
Moniteur Oriental	67606.20. Kr.
Emakin-i Sıhhiye Gazetesi	24000
Saadet Gazetesi	36000
Bizantes	30000
La Turque	84660
İstanbul	24000

Tablo 3: Yurtdışındaki Gazetelere Ödenen Tahsisat ¹⁹

Gazetenin Adı	Tahsisat
Paris Liberte	750 Frank
Paris Voltaire	1000 Frank
Paris-Press/Republique Française	1000 Frank
Peşte-Revu D'orient	15602 Kr.
Paris Jeil Pluss	2000 Frank
Paris Orient	1041 Kr.
Paris Stafet	26003 Kr.

¹⁸ Zekeriya Kurşun, "a.g.m.", s.13.

¹⁹ Zekeriya Kurşun, "a.g.m.", s.13.

Tablo 4: Birinci Sınıf Muhabirlerin Almış Oldukları Maaşlar²⁰

Gazeteler	Muhabirler	Maaşları
Times	Walas	150
Ajans Havvas	Derid	60
Ajans Rother	Englendir	160
Politişe Correspondas	Keza	10
Gazette Diplomatique	Beşni	25

Yukarıdaki üç tabloda da görüldüğü üzere Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü'nün yurt içindeki ve dışındaki ecnebi gazeteler ile muhabirlere ödeme yaptığı bir gerçektir. Ecnebi basını kontrol altına almak için yapılan ödemeler eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa'nın bu konudaki görüşleri şu şekildedir; basının üç amacı vardır. Birincisi çıkar sağlamak, ikincisi intikam almak, üçüncüsü ise insanlığa hizmettir. Kâmil Paşa ilk ikisine engel olmak için para vermenin hiç faydası olmadığını, hatta bunun benzeri yayınların artması gibi ters bir sonuç doğuracağını, üçüncü gruba giren basının ise Avrupa'da oldukça etkili olduğunu ve Osmanlı hükümetinin de aslında bu gruba dikkat etmesi gerektiğini savunmaktadır.²¹ Sonuç olarak Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü'nün faaliyetlerine bakıldığında ecnebi basında aleyhte çıkan haberler doğrultusunda Osmanlı'nın zedelenen imajını düzeltme ve dünya kamuoyu ile en sağlıklı bilgi paylaşılmaya çalışılmıştır. Müdürlüğün ilga edildiği tarih olarak adının en son geçtiği belge olan İ.DUİT'in 94 ve 66 koduyla kayıtlı arşiv belgesi dikkate alınmaktadır. Bu da Miladi takvime göre 11 Mayıs 1991 yılıdır. Hariciye Salnamesine göre 1910 yılında Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü'nün son bulunduğu belirtilmektedir.²²

²⁰ Zekeriya Kurşun, "a.g.m.", s.7.

²¹ Nesime Yazıcı, *Sadrazam Kâmil Paşa'nın Yabancı Basınla İlgili Bazı Görüşleri*, Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991, s.424.

²² Ahmet Galitekin, *a.g.e.*, s.494.

1.2. BASIN VE PROPAGANDA

İstiklal Harbi süreciyle başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun kökleşme döneminde, başta milli sınırlar olmak üzere uluslararası kamuoyunda basının rolü gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, basının etki alanının farkında ve bilincinde olarak iletişim araçlarının gücünden faydalanılmasını desteklemiştir. Dönem itibariyle cephe savaşlarının değil topyekûn mücadele savaşlarının söz konusu olduğu, kamuoyunun birebir müdahil olduğu savaş hareketliliği dolayısıyla, doğru ve zamanında bilgi edinmek iyi bir istihbarat ağını gerektirmiştir. Genel olarak İstiklal Harbi üç safhada ele alınmaktadır. Bu safhalar; sıcak savaş, iç ve dış siyasette milli propaganda ve diplomatik müzakerelerdir. 6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sözcüsü olarak savaşın en kritik döneminde kilit rol oynamıştır. Millî Mücadele'nin örgütlenmesinde ve halkın bilinçlenmesi noktasında bu kurumdan beklenen sadece klasik manada bir haber ajansı olarak görev yapması değil aynı zamanda propaganda işlevini de yerine getirmesidir. Ancak teknik yetersizlik başta olmak üzere gazete ve telgraf merkezleri ile çalışma disiplini eksikliği, istenilen başarıyı sağlamamıştır. Anadolu Ajansı'na yöneltilen bu eleştirilere karşın 23 Nisan 1920'de başlayan tartışmalar neticesinde TBMM bünyesinde merkezi bir basın örgütünün kurulması öngörülmüştür. Nitekim, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından kısa bir süre sonra 7 Haziran 1920'de, 6 numaralı Kanun'la Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi kurulmuştur.²³

Aslında, milli propaganda faaliyetleri resmi bir çerçeveye alınmadan çok daha önce başlamıştır. Meclis içerisinde Mustafa Kemal'in emirleri ile çalışmalar hızlandırılmıştır. Nitekim, Millî Mücadele'nin bir parçası olan "İrşad Encümeni" üyeleri yurt içi ve dışındaki fahri şube temsilciliklerine gönderilerek İstiklal Savaşı ve çalışmaları hakkında toplumu bilgilendirici faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu şubelerin tek işlevi, istihbarat olmayıp aynı zamanda iç ve dış propaganda ile meşgul olmaktır.²⁴ Arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgiye göre, 8 Haziran 1920'de Batum

²³ İ. Ceylan Koç, *Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri*, Ankara, 2006, s.33.

²⁴ Fethi Kardeş, *Basın Yayın Genel Müdürlüğü 60 Yılın Hikayesi*, Ankara, 1980, s.15.

eski milletvekillerinden Edip ve Müftü Efendilerin İrşad heyeti olarak Batum'a gönderilmeleri propaganda faaliyetlerine verilen önemin açık bir örneğidir.²⁵

1.3. MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDÜRIYETİ UMUMİYESİ'NİN KURULMASI

7 Haziran 1920'de kurulan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, İrşad Encümeni ve Anadolu Ajansı'nın faaliyetlerinin tek bir çatı altında sistematik olarak yürütme arayışının bir sonucudur. Müdüriyet'in kurulması için Meclis'e sunulan teklif, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyadaki gelişmelerden uzak kalması ve milli propagandanın hariciyedeki eksikliğine cevap arayışının karşılığıdır. Meclis'te Millî Mücadele'nin gerek yurt içinde gerekse yurt dışındaki kamuoyunda tanıtılması noktasındaki propaganda faaliyetleri için tam destek alması süreci hızlandırmıştır. Meclis'te, Müdüriyet'in kurulmasının gerekliliğini savunanlar arasında öne çıkan isimlerden biri Saruhan Mebusu Mustafa Necati'dir.²⁶ Propaganda faaliyetlerinde Avrupa devletlerinden örnekler vererek Millî Mücadele'nin yürütülebileceğini beyan etmiştir. Müdüriyet'in kurulma aşamasında mecliste yaşanan tartışmalarda kurumun neye hizmet edeceğinin belirlenmesi noktasında milletvekilleri yoğun bir çaba sarf etmiştir. Mustafa Necati, Anadolu Ajansı ve Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'nün amaçlarını şu şekilde özetlemiştir:

“Biri harice karşı milletimizin amal (emel, umut) ve matabilini tanıtmaya ve davamızın meşruiyetini ispata çalışmak, diğeri de dahilde milletin efkarını aynı noktada tevhid (birleştirme ve bütünleştirme) etmek üzere her vasıttan istifade ederek sürekli tenvir ve irşad ile meşgul olmak. Bu amaçların gereği olarak kurulan bu teşkilat aynı zamanda Avrupa matbuatı (basın) içinde milli ve meşru hukukumuzu savunması için gerekli yayın çalışmalarında bulunmak ve diğer taraftan da Dünya basınına inceleyerek takip etmek dünyadaki gelişmeleri anlamaya çalışmak, bunun sonucu olarak içeride zamanın gerektirdiği fikri ve ruhi vahdeti (birliği) temin için her türlü araçtan yararlanmak suretiyle basım ve yayında bulunmak, Anadolu'nun çeşitli noktalarında gazeteler yayınlamak, Türk ve İslam alemini ilgilendiren konularda kolayca anlaşılabilen risaleler yazmak, her tarafta muhabirler

²⁵ Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, (C.A), 30-18-1-1/1-10-19.

²⁶ Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin kurulması çerçevesinde Mustafa Necati'nin konuşmalarının tamamı için bkz: Tülay Alim Baran, *Mustafa Necati'nin Söyledikleri*, İstanbul, 2008.

dolaştırmak, irşad heyetleri oluşturmak, okullarda öğretmenlerden bu iş için istifade çareleri aramak müdüriyet alelumum matbuat umurunda merci remi teşkil eylemelidir diyerek teşkilatın amacı ve bu amaç doğrultusunda yapılması gerekli olan hususları belirtmiştir.”²⁷

Müdüriyetin kurulması kadar olumlu tepkiler kadar ciddi bir muhalefet de söz konusudur. Saruhan mebuslarından Refik şevket Bey’in muhalif eleştirileri dikkat çekicidir. Refik şevket Bey, yeni bir kurumun gereksiz masraf kapısı olduğu fikrindedir. “Yeni masalar, bürolar, koleksiyonlar, gibi birtakım usuller”²⁸ ihdas ederek vakit ve nakit kaybedileceğini beyan etmektedir. İkinci bir eleştiri ise Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey tarafından yapılmıştır. Suphi Bey, kurulacak kurumun kısa vadede ve kısıtlı bir bütçe ile kurulmasını önermektedir. “*Propaganda işinde cümlemizin malumu olan acemiliğimiz hasebiyle hemen kati bir adım atmaktan ise olunacak tecaribe ve ihtiyaca nazaran tadilat ve teşkilat-i lazîmede bulunulmak ve bu yolda Meclise arz edilmek üzere iş bu kanunun şimdilik yalnız iki ay için ve buna göre tahsisatla kabulünü teklif ederim*”²⁹ sözleriyle yeni bir oluşuma karşı sakınca ile beraber tedbirli yaklaşmaktadır.

Bu olumsuz eleştirilere İrşad Encümeni Başkanı Yunus Nadi Bey şu sözlerle karşılık vermiştir; “*Zamanımızda kamuoyunu iç ve dış propaganda ile fikir kuvvetiyle kazanmak usulü orduların kuvvetine eşit denilecek kadar önem kazanmış bir meseledir. Basına dördüncü kuvvet denilmesi çok zaman önce olmuştur. Böyle bir teşkilata gerek vardır ve bunun tartışılması bile abestir. Dışarıya karşı haklı davamızı müdafaa etmek, içerde de milleti aynı dava ve maksat altında toplamalıyız*”³⁰ diyerek muhaliflerin Müdüriyet’in önemini kavrayamadığına dikkat çekmiştir. Bu tartışmalara rağmen; TBMM’de 7 Haziran 1336 (1920) ve 6 no’lu, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi’nin teşkiline dair kabul edilen kanun metni şöyledir:

²⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Ceridesi, Cilt.2, (07.06.1336) İ.25, Celse, 5-6, s.125-126.

²⁸ TBMM., Z.C., C.2, (07.06.1336) İ.25, Celse, 6, s.127.

²⁹ TBMM., Z.C., C.2, (07.06.1336) İ.25, Celse, 6, s.135.

³⁰ TBMM., Z.C., C.2, (07.06.1336) İ.25, Celse, 6, s.128.

Madde 1. Alelumun (Genel olarak) dahili ve harici neşriyat, İrşad ve istihbarat işleri ile meşgul olmak ve bilcümle matbuat umuruna merci teşkil eylemek üzere Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi unvanı ile İcra Riyaseti'ne merbut bir müdüriyeti umumiye tesis edilmiştir. (Kurulmuştur.)

Madde 2. Müdüriyeti Umumiye Vekiller Heyeti'nin bütün vesait ve teşkilatından istifade edebilecektir. (Bu genel müdürlük Bakanlar Kurulu'nun bütün imkanlarından yararlanacaktır.)

Madde 3. İrşad ve İstihbarat mesarifi icra reisinin tasdikine iktiran etmek şartıyla Müdüriyeti Umumiye tarafından sarf edilir. (Harcamalar Başbakanın onayı ile Genel Müdür tarafından yapılacaktır.)

*Madde 4. İşbu kanun tarihi neşrinden mer'idir. (Yayınlanma tarihinden itibaren geçerlidir.)*³¹

*Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi başlangıçta İcra vekaletine bağlı olarak çalışmalarını yürütmüştür. Ancak tam bir ay sonra mevcut çalışmalarını dahilinde Hariciye vekaleti altında çalışması kararlaştırılmıştır.*³²

Bu kanunla kurulan Müdüriyet'in daha verimli çalışabilmesi için diğer bakanlıklarla irtibat kurulması ve kendilerini alakadar eden mevzuların paylaşılması noktasında karşılıklı iş birliği talep edilmiştir.³³ Yapılan bu çalışma ile Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'nün diğer kurumlarının desteğini alarak halkı bilgilendirme ve aydınlatma çalışmalarını hızlandırılması planlanmıştır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi oluşturulduktan ve kanun çıkmasından hemen sonra Umum Müdürlüğü'ne Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) tayin edildiği bilinmektedir.³⁴

³¹ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Sıra No, 1652, kutu No, 776, Gömlek No, 29, Fihrist 29-4.

³² TBMM., Z.C., C.7, (25.12.1336) İ.121, Celse.2, s.10,11.

³³ ATASE Arşivi, İSH, Sıra N. 4716, kutu N.977, Gömlek N.95, Fihrist 95-1. "Bir vekalette toplanan bazı haberler o makamı, müteferriden (temelden) alakadar etmekle onlarla beraber onlar meyânında Heyet-i Umumiyeye menfa'atdar olabilecekleri de bulunur. İstihbarat Müdüriyeti'nin vazife-i irşadla muvazif (görevlendirme) olması bu muaveneti daha lüzumlu kılar, mesela ya ahaliye karşı fena bir hattı hareket takip eden bir memurun duçara ceza olması vekaletler tarafından memleketin emr-i imarına masruf-ı mesar'ıye vaziyet-i sahihaya ait tebligat, kuvve-i maneviyeyi takviyeye ait istihbarat cephelerde tutulan esrarın isticvabatı veya sair suretlerle düşman ve muhib memleketler haklarında alınacak haberle Müdüriyet-i Umumiyece ma'lum olursa bunların neşrinde mahzur olmayanları Müdüriyet'e temin ederek icabına tevessül eyler."

³⁴ Fethi Kardeş, a.g.e., s.14.

Müdürlüğün ilk kadrosu hakkında net bir bilgiye ulaşamamaktayız. Ancak, Fethi Kardeş'in Basın Yayın Genel Müdürlüğü 60 Yıllık Hikayesi eserinde; "Müdürlüğüm ilk kadrosu hakkında maalesef resmi evraka ve kayıtlara rastlanmamıştır. İlk dönemin mensupları arasında -bugün hayatta bulunanlar- (kitabın basıldığı tarihte) Anadolu Ajansı'ndan emekli, 1895 doğumlu Sayın Sabri Baysuğ ile 1898 doğumlu Süreyya Kalabay'dır" diyerek, kaynak eksikliğini belirtmekle birlikte Müdüriyet'in kuruluşu hakkında yeterli bilgi vermemektedir. Buna karşılık ilk kurucu heyete dair önemli bazı ipuçları vardır.

Tablo 5: Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi 1931 Yılına Kadar Müdürlükte Görev Alan Müdürler ve Görev Süreleri³⁵

Müdür	Görev Süreleri
Hüseyin Ragıp Baybur	12 Mart 1921-31 Ekim 1921
Ethem Hidayet Akımsar (vekaleten)	1921 yılı içinde 29 gün
Ahmet Ağaoğlu	29 Kasım 1921-11 Ağustos 1923
Alaattin ? (İki kez vekaleten)	11 Ağustos 1923-4 Eylül 1923-11 Mart-4 Nisan 1924
M. Zekeriya Sertel	4 Eylül 1923-Kasım 1923
Ercüment Ekrem Talu	Kasım 1923-11 Mart 1924
Saffet Tuncay	Önce vekaleten sonra asaleten 11 Haziran 1925-23 Haziran 1927
Ercüment Ekrem Talu	26 Eylül 1927-31 Mayıs 1931

³⁵ Fethi Kardeş, *a.g.e.*, s. 63-64.

Fethi Kardeş'in listesinde Hamdullah Suphi'nin olmadığı görülmektedir. Muhtemelen o kurucu müdür olarak görev aldıktan sonra ayrıldığı için bu listede yer almamıştır. Aynı kaynak erken döneme ait kurumun bütçe tahsisatı hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 6: Müdürlüğün Kuruluş Bütçesi³⁶

	Aylık (Kuruş)	Senelik (Kuruş)
Müdürü Umumi	5.000	60.000
Ajans Müdürü	2.500	30.000
Dahiliye Masası	2.000	24.000
Hariciye Masası	2.000	24.000
Bir Muharrir	2.000	24.000
Baş Katip	2.000	24.000
Koleksiyon ve Dosya Memuru	1.000	12.000
İkinci Katip	2.000	24.000
Bir Hademe	5000	6.000
İrşad ve İstihbarat Masarifi		1.250.000
Kırtasiye		6.000
Tahsisatı İptidaiye		16.000

³⁶ ATASE Arşivi, İSH, Koleksiyonu, Sıra No, 1652, kutu No, 776, Gömlek No, 29, Fihrist 29-4.

1.4. MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDÜRIYETİ UMUMİYESİ FAALİYETLERİ

Müdüriyetin kurulduğu dönem İstiklal Harbi'nin en kritik olduğu dönemdir. Bir yanda yeni kurulan ve İstiklal Harbi'ni temsil eden Ankara hükümeti, öbür yanda İstanbul'da işgal altında bulunan Osmanlı hükümetinin silik varlığı. Bu durum, Müdüriyet'in içeride işgal kuvvetlerinin aleyhteki kampanyalarına karşı koymasını ve İstiklal Harbi'nin meşruiyeti hususunda yabancı basında propaganda çalışması yapmasını mecburi kılmıştır. Nitekim, genel müdürlüğün almış olduğu sorumluluk bu çerçevede şekillenmişse de bir diğer önemli husus da dünyadaki siyasi, sosyo-ekonomik her türlü gelişmelerden öncelikle siyasi erkanı ardından da vatandaşları bilgilendirmektir. Böylece milli kimliğin inşasında, TBMM hükümeti ve yöneticileri ile toplumun çağdaşlarından bihaber olmasının önüne geçilmek istenmiştir. Gelişen teknolojiler ile birlikte, kitle iletişim araçları devletler ve toplumlar üzerinde etkili hale gelmiştir. Kuşkusuz basın artan etkisini kaynaklarının çeşitlenmesi ve globalleşmesine borçludur. İletişim alanındaki gelişen teknolojiler, eldeki mevcut imkanların iyi kullanılması ve dünya basınının sağlıklı takibi ile Müdüriyet'in iç ve dış haber kaynaklarını ve haber alma yöntemlerini de çeşitlendirmiştir.³⁷

İlk genel müdürlük görevinde bulunan Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) öncelikli icraatları arasında teşkilatın kuruluş kanununda olmamasına rağmen, idari kararlarla teşkilatta mütercimler çalıştırma, haberleri yurda yayma ve 630 telgraf merkezine ulaştırılmasını sağlama olmuştur.³⁸ Arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgiye göre Ankara'da kuvvetli bir telsiz telgraf merkezi kurulması için Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin 1920 bütçesine ilave olarak 50.000 lira eklenmiştir.³⁹ Bu girişim, teknik tedbirlerin alınarak sağlıklı bir haber akışının

³⁷ 1.“Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi tarafından İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya, İzmit, Adana, Kars, Trabzon ve Aydın'da (Kuşadası ve Söke) kurulan istihbarat şubeleri ile buralarda görevli ajanlarından alınan haberler, 2. Avrupa telsiz istasyonu aracılığı ile elde edilen dış haberlere ait yayınları, 3. Yabancı gazete ve dergilerde çıkan haberler, 4.Yabancı ajanslardan alınan haberler, 5. Bazı gazetelerin Avrupa ve Amerika'da bulunan özel muhabirlerinin gönderdiği haberler, 6.Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Londra, Paris, Almanya, İsviçre ve Amerika'da bulunan dış ajanlarının bildirdikleri haberler, 7. Türkiye'de çıkmakta olan Fransızca, İngilizce, Rumca, Ermenice gazete ve dergilerden yapılan çevirilerle elde edilen haberler.” İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara, 2014. s.15.

³⁸ Sevcan Başboğa, *Anadolu Ajansı (1920-1922)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007, s. 177.

³⁹ Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi (CA), 30-18-1-1/1-19-15.

yürütülmesi çabasının ilk adımıdır. Müdüriyet'e bağlı olarak çalışmalarını sürdüren Anadolu Ajansı'nın ise Avrupa telsiz istasyonlarından aldığı dış haberlere ait neşriyatı, memleketin her tarafına telgrafla bildirmek ve şehirlerin büyük gazeteleriyle bilgi paylaşımını çoğaltarak ulaştırmak günlük işlerinden birisidir. Bu denli büyük bir organizasyon, teknik olduğu kadar idari mekanizmanın da kusursuz ve minimum hata ile çalışmasını gerekli kılmaktadır. Elbette ki bir bakıma elden ele ulaştırılarak oluşan bu ağ, maddi olarak da büyük bir yükür. Ankara hükümeti Müdüriyet için ağırlaşan bu yük konusunda kolaylık sağlamıştır. Ajanslar ve basın tarafından yabancı ülkeler ile yapılacak haberleşmelerde telgraf ücretlerine yüzde elli indirim uygulanmasını öngörmüştür.⁴⁰

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin teşkilinden tam dört ay sonra 10 Ekim 1920'de Kara Hisar'daki ikaz matbaası Müdüriyetçe satın alınarak Ankara'ya getirilmiştir. Ankara'da matbuat ve neşriyatın çok geride bulunduğunu beyan etmiştir.⁴¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin matbuat idaresinin genel merkezindeki zafiyet açıkça görülmektedir. 1923'te idarenin başına gelen Zekeriya Sertel için ise durum geçen iki yıldan pek farklı değildir. Yeni görevinde Müdüriyet'e dair ilk izlenimlerini şu sözlerle aktarmaktadır: "*Matbuat Umum Müdürlüğü savaş koşulları içinde kurulup çalıştığı için, pek ilkel bir durumdaydı. Sadece basını izliyor, mebuslar için dış basın yayınlarından çeviriler yaparak arada sırada küçük bültenler çıkarıyordu. O sırada Ankara'da iki gazete çıkıyordu. Biri Atatürk'ün gazetesi olan Hakimiyet-i Milliye, ötekisi Yunus Nadi'nin yayımladığı Yeni Gün, her ikisi de çok fakir, çok zavallı, birer vilayet gazetesi halinde çıkıyor, derme çatma matbaalarda, gelişi güzel basılıyordu.*"⁴² Yine ilerleyen süreçlerde devlet imkanları dahilinde müdüriyetin bütçesini hafifletmek adına idarenin kâğıt ve makinalarından gümrük vergisini kaldırmıştır.⁴³ 16 Şubat 1920 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde "Eracif" başlığı ile çıkan yazıda İstanbul'dan Avrupa basınına gönderilen haberler için, Avrupa kamuoyunu amaçlarımız hakkında yanlış düşüncelere iten nedenlerin, istihbarat kaynaklarına yerleşmiş, değersiz, kıymetsiz fikirler taşıyan kişiler

⁴⁰ Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi (CA), 30-18-1-1/11-43-12.

⁴¹ Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi (CA), 30-18-11-1/1-15-19.

⁴² Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul,1977, s.118-119.

⁴³ Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi (CA), 6-53-11.

olduğuna değiniliyor.⁴⁴ Bu çeşit yalan ve düzmece haberler karşısında Müdüriyetin tekzip ile karşılık verdiğini öğrenmekteyiz. Nitekim, Müdüriyet bu kapsamda birtakım ilave tedbirler almaya devam etmiştir. 1920’de yabancı yayınlarının yurda girişlerinin karar merci olarak dahiliye ve hariciye vekaletleri yetkilendirilmiştir.⁴⁵

1923 yılına gelindiğinde yapılan çalışmalarda dış basında propaganda faaliyetlerinin ağırlık kazandığı gözlemlenmektedir. Ahmet Ağaoğlu başkanlığı döneminde, Müdüriyet’in propaganda faaliyetlerinden şu sözlerle bahsetmektedir: “Lehimize yazan yabancılara da yardım yapılırdı. Klod Farer (Claude Farrere) bu meyanda idi.⁴⁶ Klod Farer İstiklal Harbi’nde Batılı bir Aydın olarak, yeni Türkiye Devleti’nin yanında bulunan isimlerden biridir. Yüreği hakseverlik ve adalet duygularıyla dolu olan Türk dostu Fransız yazar Türkiye’nin karanlık günlerinde, Türkiye’nin haklı davasını Batı’da sonuna kadar savundu.⁴⁷ Klod Farer bununla da sınırlı kalmayarak 1922 Haziran’ında İstanbul’a yaptığı ziyaretler esnasında basın ve kültür kuruluşlarıyla temas kurmuş ve ardından Anadolu’ya geçerek Mustafa Kemal Atatürk ile de görüşmüştür. İkilinin kurduğu yakınlık ve söz birliği tüm yerli ve yabancı basında geniş yer bulmuştur. Klod Farer gibi seçkin bir ismin desteği

⁴⁴ “31 Ocak 1920 tarihli Amerika Telsiz-Telgraf ajansının yayınladığı 28 Ocak tarihli ve İstanbul çıkışlı şu haberi veriyordu: “Anadolu Harekât-ı Milliye Reisi Mustafa Kemal Paşa bir nutkunda bütün Türklerin Almanlarla müştereken harbe girmeyi münasip gördüklerini musirrane iddia etmiştir. Hakimiyet-i Milliye böyle bir söylevi Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmediğini ekliyor ve kendisinin de bu haberi tekzibe hazır olduğunu bildiriyordu. Bundan başka 15 Ocak 1920 tarihli Morning Post gazetesinden çıkan “Türklerin Akıbeti” başlıklı İstanbul muhabirinin gönderdiği bir mektuba değiniyordu. Morning Post bu yazısında Türkiye’nin Arabistan’dan ayrılmaya rıza gösterebileceği anımsatılıyor ve şu tümcelere yer veriliyordu: “... Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin programınca ne Anadolu’da ne de Rumeli’de Türkler bundan fazla tavizata rıza göstermeyeceklerdir. Mevsuk bir malumata nazaran Sultan beynel müttefikinin bir mandanın kabulü taraflarıdır. Türklerin İstanbul hakkındaki feryatları ziyadesiyle ciddi telakki edilmelidir. Türkler bu payitahtın Müslüman aleminde oynamakta olduğu rolü bir İslam makamında istimal etmekte ve ekseriya vakayi mübalağalı göstermektedir.” Hakimiyeti Milliye, İstanbul’un siyasi düşüncelerinin yabancı basına yansıyan niteliğinin bundan ibaret olduğunu vurguluyor, ülkenin geleceği hakkında kişisel fikirlerini ulusal fikirler biçiminde ortaya koymaya hiçbir kimsenin yetkisi olmadığını belirtiyor ve İstanbul’da yetki sahibi geçinen birçok ileri gelen kişilere dayanan istihbaratın Avrupa’ya yansımalarının da Morning Post muhabirinin mektubu biçiminde olacağını ekliyor.” İzzet Öztoprak *a.g.e.* s.15-16.

⁴⁵ Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, (CA), 30-18-1-1/5-16-13.

⁴⁶ Sevcan Başboğa, *a.g.t.*, s.180.

⁴⁷ “Claude Farrere Fransızların günlük gazetesi Figaro’ya şöyle konuşmuştur: “Türkleri niçin severim ve sayarım? Bunun çok sade bir nedeni var. Çünkü ben herkes gibi barışı severim. Barışı sağlamanın tek yolu milletleri iyi tanımadan geçer. Ben Türkleri çok iyi tanıyan bir kişiyim. Türkler benim tanıdığım en dürüst, namuslu, temiz, gönlü yüce bir millettir. Bu pırıl pırıl millet iyi kalpli insanlardan oluşmuştur. Sevgi anlamayı sağlar demiştim. Anlamak da savunmayı gerektirir. Bu açıdan Türkleri savunmam kutsal bir görevdir.” “Bir Kara Gün Dostu Klaude Farrere”, *Skylife Dergisi*, İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi, Ocak 1995,

Türkiye lehine geniş kitleler üzerindeki etkili propaganda faaliyetlerine güzel bir örnektir. İstiklal Harbi'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi ve faaliyetleri daha çok yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya kamuoyuna tanıtılmasına odaklanmıştır. Elimizdeki arşiv belgelerinde bir nüsha neşredilmesi hususunda *Exsportator* gazetesinin Ankara'daki yetkilisine bin lira tahsis edilmesi adına ilgili makamlara gerekli adımların atılması için talimat verilmiştir.⁴⁸ Türkiye'deki Modernleşme çabaları dünya kamuoyuna da olumlu yansımıştır. Seçme ve seçilme hakkının kadınlara tanınması Yunan gazetesi *Proia*'nın 23 Ağustos 1930 tarihli nüshasında yankı bulmuştur. *Proia* gazetesi, Türkiye'de oy kullanma hakkının kadınlara da verilmesinin Kemalist iktidarın derin bir inkılabı olduğunu, çağdaş devletlerin henüz bu seviyeyi yakalamadığının altını çizerek övgü dolu sözlerle bahsetmektedir.⁴⁹ Aksini düşünenler de vardı. Mesela; Fransız medyasından *Le Journal* gazetesi'nin 22 Ağustos 1930 tarihli nüshasında Saint Briore isimli muhabir Türkiye'deki siyasi vaziyet hakkında bilgi vermiştir. Başvekil İsmet Paşa'nın ülkeyi iktisadi ve idari olarak iyi yönetemediğini ifade ederken, ona en yakın isim Fethi Bey'in de İsmet Paşa'dan farklı bir performans göstereceğinden kuşku duyduğunu belirtilmektedir.

Yunanistan, Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal reformlardaki hızlı karar alıcılığı ve uygulamasına dikkat kesilirken Fransız basını ise Türk idarecilerine yönelik subjektif eleştirilerini yapmaktan geri durmamıştır. 20 Eylül 1930 tarihli İtalyan gazetesi *Giornale d'Italia* Türkiye seçimlerinden bahsetmiştir. Yabancı basının hem siyasi hem de sosyal değişimler hakkındaki yorumlarına bakıldığında yeni Türkiye hükümetinin anayasal yönetim biçimindeki siyasi ve toplumsal pratik uygulamalarının ne denli başarılı olacağı hususunda tartışma yaratılmaya çalışıldığı görülebilmektedir.⁵⁰ Dış kamuoyuna karşı çizilen imajda modernleşme çabaları elbette ki çok önemlidir. Ancak bunun yanı sıra devletin tüm organlarının sil baştan yeniden dizayn edildiği bir süreçte, başta yönetici kadro olmak üzere dünyadaki gelişmeleri geriden ve eksik takip edildiği de bir gerçektir.

⁴⁸ Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi (CA), 30-18-1-1/27-82-5.

⁴⁹ Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi (CA), 30-10-0-0/219-480-39.

⁵⁰ Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi (CA), 30-10-0-0/219-480-39.

1923'te Müdüriyet'e gazetecilik tahsilini Amerika'da yapmış, modern basın formasyonuna hâkim ve bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından fikir ve görüşleri alınan M. Zekeriya Sertel atanmıştır. Sertel dönemindeki yapılan en önemli çalışmalardan biri "*Ayın Tarihi*" adıyla basılan aylık bültenin çıkarılmasıdır. Sertel; "*İlk iş olarak uzun süre dünyadan uzak kalan mebuslara, devlet adamlarına memleket dışında olup bitenleri ve Türkiye ile ilgili sorunlar konusunda yabancı basının neler yazdığını duyurmak gerekiyordu. Ankara'dakiler pek karanlıkta yaşıyorlardı. Dünyada olup bitenleri izleyen pek azdı. Milli Kurtuluş savaşından sonra dünya basınının Türkiye ile ilgili yayınları önem kazanmıştır. Bu amaçla Matbuat Müdürlüğü yayını olarak Ayın Tarihi adlı zengin bir dergi çıkardım*"⁵¹ ifadelerini hatıralarında nakletmektedir. Derginin yayın tarihi iki dönemi kapsamaktadır. İlk baskısını Eylül 1923'te veren dergi, Mayıs 1931'e kadar yayın hayatına devam etmiştir. Toplam 86 sayıdan oluşan mecmua 25 cilt halinde yayınlamıştır. İkinci dönem yayın hayatı Ocak 1934'te başlamış ve son baskısını Ağustos 1957'de yaparak sonlanmıştır.

Derginin birinci sayısında belirtildiği gibi; "*Dünya'nın herhangi bir yerinde meydana gelecek olayları ve yine devletlerarasında meydana gelecek siyasi ihtilafları ve ittifak veya uzlaşmaları, çağdaş dünyanın siyasi ve sosyal dengesindeki değişimleri izlemek ve bu gelişmeleri yabancı basından takip edemeyenlere bunları söz konusu mecmuada bulmalarına imkân tanımak amacıyla böyle bir mecmua yayınlanmaya başlamıştır.*"⁵² Açıklaması derginin amacına ve muhtevasına dair fikir vermektedir. Ayın Tarihi dergisinin en önemli misyonlarından biri de dünyadaki sosyo-ekonomik gelişmelere dair süreli yayınlarda çıkan makalelerin tercümelerinin yayınlanmasıydı. Bilhassa dış basında yeni Türkiye Devleti'nin dünya meselelerine karşı bakış açıları ve tutumları hakkındaki yazılar da takip edilmiştir.

Mecmuanın dikkat çekici bir özelliği de çağdaşı devletlerin anayasa metinlerini tercüme ederek vermesidir.⁵³ Bu durum devletin model devlet arayışının bir göstergesi olarak okunabilir. Anayasa metinlerinin paylaşılması ülke yönetimi

⁵¹ M. Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 118-119.

⁵² *Ayın Tarihi*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, 1923 Eylül, Ankara, cilt 1, sayı 1, s.1.

⁵³ Bünyamin Kocaoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kaynaklarından Ayın Tarihi Mecmuası", *Atatürk Araştırma Dergisi*, C.XVIII, Temmuz 2002, sayı 53, s.637.

için başta meclis mebuslarına vizyon kazandırmak ve mukayese yapma fırsatı sunmaktadır. Diğer bir açıdan bakacak olursak halka da mevcut anayasal yönetimleri tanıma, fikir sahibi olma imkânı vermiştir. Son olarak dergi içeriğindeki metinlerin zaman sıralı ve düzenli nakledilmesi kronolojik açıdan dikkate değerdi.

Tanzimat Devri'nden başlayarak Osmanlı devletinin son dönemine değin demiryolu projeleri ile merkezileşme ve zenginleşme politikaları eşgüdümlüdür. Ulaşımın, kolaylaştırılması her açıdan devletin birinci önceliği ve hedefi konumuna gelmiştir. Ancak, bütçe yetersizliği ile teknik ve altyapı eksikliği demiryolu inşasında yabancı yatırımcıları devreye sokmuştur. Konumuzla alakalı olarak 1893 yılında Almanya'nın başlattığı Anadolu-Bağdat demiryolu yolu hattı tamamlanamayarak yarım kalmıştır. Ancak, Almanya'nın yarım kalan projesini tamamlamak niyetinde olan Amerika hem iç pazarı için hem de hammadde ihtiyacını karşılamak için Anadolu coğrafyasının zengin rezervlerinden imtiyaz elde etmeyi hedeflemiştir. Bu bakımdan Sivas'tan başlayacak Doğu Anadolu hattı; Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye kadar uzanacaktı. Bu eksendeki Akdeniz bağlantısını sağlayacak demiryolu hattı işletmecisi, aynı zamanda Musul petrollerini işleme hakkını da elde edecektir. Amerikada'da öne çıkan bir şirket olan Amiral Colby Mitchell Chester'in demiryolu projesi, 1909 yılında kabul edilmiştir. Ancak 1911 yılındaki Trablusgarp Savaşı ile birlikte proje durmuş 1923'te yeniden TBMM'ye sunulmuş ve onay alınmasına rağmen Musul konusundaki uluslararası belirsizliklere Chester grubunun kendi arasındaki ihtilaflar da eklenince proje ikinci kez askıya alınmıştır. Chester projesi geniş imtiyazlarından⁵⁴ dolayı yerli ve yabancı basında yankı bulmuştur. 17 Haziran 1923 tarihli arşiv belgesine baktığımızda; *Daily Telgraf* gazetesi, Amerika'nın proje hakkında Ankara ile tekrardan bağlantı kurmak istediğini ancak Gazi Mustafa Atatürk'ün Ankara'ya gelen heyeti hoş karşılamadığını öne sürmüştür. Ayrıca Amerika'nın rehberliği ve siyasi ortaklığı olmadan projenin hayata

⁵⁴ “Demiryolu hattı üzerinde 40’km şeritler içinde kalan petrol ve diğer değerli madenlerin hakkı 99 yıl için verilmiş, Chester grubu aynı zamanda birçok vergi bağışıklığından ve diğer özel kolaylıklardan yararlanacaktır.” Daha geniş bilgi için bkz: Bülent Bilmez Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, İstanbul, 2000, s.267- 268.

geçirilmesinin mümkün olmadığını beyan ederken Türkiye'nin bu yaklaşımını tenkit etmiştir.⁵⁵

1.5. ECNEBİ MATBUATI HÜLASALARI DERGİSİ

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi tarafından ilk nüshasını 7 Haziran 1925 yılında vermiştir. Son nüshası ise 12 Mart 1926 yılında yayımlanmıştır. Derginin ömrü 10 ay gibi kısa bir süreci kapsamaktadır. Ancak, dünya gündemi için dönemsellik olarak son derece kritik bir süreçte yayın hayatı içerisinde bulunmuştur. Bu bakımdan derginin içeriği dikkate değerdir. *Ecnebi Matbuatı Hülasaları* dergisinin her bir nüshası içerisinde ortalama 2 veya 6 içerik vardır. Bir nüshanın sayfa sayısı minimum 13 maksimum 16 sayfa arasında değişmektedir. Toplamda 229 nüsha yayımlanmış sayfa sayısı ise 3659'dur. Derginin nüshaları parçalı olarak çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Milli Kütüphane ve Sinop İl Halk Kütüphanesi'nde erişime açıktır.⁵⁶ Derginin 1-90 arasındaki nüshalarına elden ulaştık. 91-229 arasına ise Beyazıt Devlet Kütüphanesinden elde ettik. Böylece tüm nüshalarına ulaşabildik. Derginin sadece yabancı basın yayınlarına yer vermesi tercümesi yapılan mecmuaları da zenginleştirmiştir ve farklılaştırmıştır. En fazla çevirisi yapılan diller sırasıyla İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Rusça ve Slavcadır. *Ecnebi Matbuatı Hülasaları* dergisinin tercümelerinin nasıl yapıldığı hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak 1920'de Maarif Vekâlet'ine bağlı olarak "Telif ve Tercüme Encümeni" heyetinin kurulduğunu bilmekteyiz.

7 Haziran 1921'de Yusuf Akçura başkanlığındaki tam teşekküllü olarak faaliyete geçen heyetin gayesi; "*Telif ve Tercüme heyeti, ulum ve fününun neşr ve tamimine elzem gördüğü asarı istihzar etmek ve Maarif Vekâleti tarafından tevdi olunan müellif mütercem asarı da tetkik eylemek maksadıyla teşkil olunmuştur.*"⁵⁷ Erken Cumhuriyet Dönem'inde devlet kurumlarının yeniden tanzim edilmesiyle beraber kurumsallaşmanın da zamana yayıldığını göz önünde bulundurmalıyız.

⁵⁵ Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi (CA), 30-10-1-0/101-653-9.

⁵⁶ Detaylı Bilgi için bkz: Hasan Duman, Osmanlı Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928, Cilt 1, Ankara, s. 525-526.

⁵⁷ Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, 1996, s.107.

Ayrıca, kısıtlı bütçeler ile çalışmalarını yürüten vekaletlerin ihtiyaç dahilindeki her bir birim için ayrı birer tercüme heyeti oluşturması zamanın şartları düşünüldüğünde mümkün görülmemektedir. Tüm bu süreçlerden hareketle kaynak eksikliğimiz, Matbuat ve İstihbarat Umumiyesi Müdürlüğü'nün 1920'de kurulması ve bir yıl aradan sonra 1921'de *Ecnebi Matbuatı Hülasaları* dergisinin yayın hayatına başlaması, yine 1921'de Telif ve Tercüme Heyeti'nin kurulmasıyla birbirini takip eden bu kronolojik kurumsallaşma Telif ve Tercüme Heyeti'nin derginin tercümelerini de yapmasını ihtimal dahilinde gösteriyor. *Ecnebi Matbuatı Hülasaları* dergisi yabancı basın takibini yaparak dünyadaki sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel pek çok önemli gelişmeleri topluma aktarma çabasının bir ürünüdür. Hem siyasi mecranın hem de kamuoyunun dünyadaki gelişmelerden haberdar edilerek eş zamanlı bir farkındalık yaratılması söz konusudur. Gerek haberleşme tekniklerinin gelişmesi gerek kaynaklarının çoğalması gibi olumlu ilerlemeler toplumların kopuk ve geç öğrenme irtibatsızlığını giderek çözüme kavuşturmuştur. Dergide ortaya çıkan konu başlıkları ağırlıklı olarak şöyledir; ülkeler arası ikili veyahut bölgesel ticari anlaşmalar ile barış anlaşmaları önemli bir yer kaplamaktadır. Gelişen, zirai, ticari, askeri, lojistik, ulaşım ağları gibi zenginleştirici ve hayatı kolaylaştırıcı ilerlemeler de paylaşılmıştır. Dünyanın ortak gündemi olarak, kömür, petrol gibi rezervleri işletme ve kullanım hakkında yaşanan tartışmalar da yansımıştır. Bölgesel krizler olarak sıfatlandırabileceğimiz ancak dünya barışı için tehdit olarak algılanan “Musul Meselesi ve Fas Harbi” ikinci olarak dergide en çok gündeme gelen konu başlıklarındandır. Bunun yanı sıra; ülkelerin iç meseleleri, devlet liderlerinin beyanları, toplumlarda faşizm, sosyalizm gibi yükselişe geçen ideolojilerden de haberler içermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ECNEBİ MATBUATI HÜLASALARINA GÖRE MUSUL MESELESİ

2.1. MUSUL SORUNU

Musul'un 1928 yılındaki işgal süreci ile başlayarak İngiliz yönetimi altına girmesi ve uluslararası arenada bir çekişme merkezi haline dönüşüm süreci hakkında genel bir bilgi vermemizin amacı; o tarihlerde Ecnebi matbuatında yapılan değerlendirme ve tepkileri anlama bakımından önem arz etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı topraklarını savunmasız ve paylaşımına açık hale getirmiştir. Özellikle, anlaşmanın yedinci maddesi olan “müttefiklerin güvenliklerini tehlikeli gördükleri anda Osmanlı topraklarını işgal edebilecekleri” ifadesi itilaf devletleri için güçlü bir kozdur. Musul şehri tarih boyunca her zaman iktisadi ve stratejik konumu itibariyle popüler bir çekim merkezi olmuştur. Ayrıca 19. yüzyılda yeni kaynakların keşfiyle birlikte petrolün ön plana çıkması gelişmiş ekonomilerin Musul'a iştahını kabartmıştır. Üretim için büyük bir önem sahip olan kaynak arayışında Musul sadece İngiltere'nin değil Fransa ve Almanya gibi sanayi üretiminde öne çıkan devletler için de kritik öneme sahiptir. İngiltere ve Fransa mütarekeden tam iki yıl önce Ortadoğu'yu 1926'da “Sykes-Picot”⁵⁸ anlaşmasıyla gizlice paylaşmıştır. Ancak, İngiltere anlaşmaya sadık kalmayarak 11 Mart 1917'de Bağdat'ı işgal etmiş ve Musul'a doğru harekate başlamıştır. Fransızlar ve İngilizler arasında anlaşma bir bakıma revize edilerek yeniden düzenlenmiş ve 15 Eylül 1919'da “Suriye İtilafnamesi” imzalanarak Fransa, Suriye ve Kilikya'yı İngilizlerden alarak karşılığında Musul'la ilgili haklarından vazgeçmiştir. Ayrıca, öncesinde petrol şirketleri aracılığıyla İngilizlerin bölgede imtiyaz sahibi olması kaynakları herkesten önce keşfetme fırsatı sunmuştur.

⁵⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Cevdet Küçük, “Sykes-Picot Antlaşması”, *TDVİA*, İstanbul, 2010, c.38. s.204-206.

Nitekim, İngiltere Musul'daki ekonomik çıkarlarıyla Hindistan sömürgeleri güzergahındaki varlığını da netleştirerek işgalini meşrulaştırmayı hedeflemiştir.

4 Kasım 1918'de Musul'a doğru ilerleyemeye başlayan İngilizlere karşı Türk askeri süngü takmış vaziyette göğüs göğüse silahlarını ateşlemeden şehrin dışına kadar çekilmiştir.⁵⁹ Bu sırada Musul 6. Ordu'nun kontrol ve denetimindeydi, başında ise Ali İhsan (Sabis)⁶⁰ Paşa bulunuyordu. İngiliz kuvvetlerinin başında ise Mezopotamya işgal kuvvetleri Komutanı General Sir William Marshall vardır.

Ali İhsan Paşa, İngiliz kuvvetlerinin Mondros Mütarekesi'nin 7'nci ve 16'ncı maddelerine dayanarak sözde Arap bazı aşiretlerinin yağma ve talan edildiği iddiaları ile Musul'u teslim alma girişimlerine karşın, yalnızca hükümetten alacağı karar ile şehri boşaltabileceğini bildirmiştir. İlaveten, Marshall Türklerin baskısı sonucu Musul'daki Ermenilerin şehri terk etmeye başladığını iddia etmiştir.⁶¹ Bu süreç içerisinde Ali İhsan Paşa iddiaları çürütmek için yoğun bir çaba göstermiş ve taraflar arasında silahlı çatışmaya meydan vermemiştir.⁶² 6. Ordunun kademeli geri çekilişi Aralık ayı başlarında Diyarbakır Vilayeti'ne ulaşması ile son bulmuştur. 1923'te İstiklal Harbi'nin başarıyla son bulması ile birlikte Türkiye'nin güney sınırlarının belirlenmesi meselesi Lozan Konferansı'nda ele alınacaktır. Türkiye hükümetini temsilen baş delege İsmet Paşa'ya verilen direktif; "*Irak sınırı Süleymaniye, Kerkük ve Musul vilayetlerini kapsayacak şekilde çizilecek, Suriye sınırı İbn-i Hani'den başlayarak Musul Vilayeti güneyine kadar ulaşacaktır.*"⁶³ Konferansta, Musul'un Türkiye'ye mi yoksa İngiltere mandası olan Irak'a mı bırakılacağı en önemli tartışmalardan birisi olmuştur. Baş delege konferansın başından itibaren Musul'un coğrafi, tarihi, etnoğrafik ve ekonomik açılarından Türkiye'ye bağlı olduğunu vilayetteki Türk-Kürt nüfus çoğunluğu vurgulanarak kendilerine verilmesini talep ederken, İngiltere bölgede güvenlik, asayiş ve azınlıklar gibi meseleleri gündeme getirerek Irak'a bağlı kalmasını talep etmiştir. Hem konferans boyunca hem de Türkiye ve İngiltere delegelerinin özel olarak yapmış oldukları ikili görüşmelerde de bir karara varılamamıştır.

⁵⁹ Tolga Akay-Süleyman Tekir, vd., *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu*, İstanbul, 2019, s.394.

⁶⁰ Zekeriya Türkmen, "Ali İhsan Sabis", *TDVİA*, İstanbul, 2008, cilt 35. s.346-348.

⁶¹ Mim Kemal Öke, *Kerkük Musul Dosyası*, İstanbul, 1991, s.12.

⁶² Daha geniş bilgi için bkz: Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, İstanbul, 1991, cilt 4, s.293.

⁶³ Tolga Akay-Süleyman Tekir, vd., *a.g.e.*, s.396-397.

Türkiye 24 Temmuz 1923'te İngiltere'nin son dakika önerisiyle Musul'un Lozan'dan sonra, bir yıl içerisinde taraflar arasında çözülmesini kabul etmiş ve Lozan Anlaşması imzalanmıştır. Musul meselesinin taraflar arasında dokuz ay içerisinde dostça halledilmesine karar verilmiştir. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. 19 Mayıs 1924'te ikili görüşmeler "Haliç Konferansı" ile başlamıştır. Ancak, iki taraf da Lozan'daki tezlerini tekrarlamışlardır. İlâveten görüşmelerde İngiltere iddialarına Hakkari'yi de katmıştır. İngiltere diplomatik diyalog sürecini tıkayarak çözümü kendi lehine çevirecek bir zemin arayışına girmiştir. 6 Ağustos 1924'te Cemiyet-i Akvam'a başvurarak meselenin gündeme alınması konusunda müracaatta bulunmuştur. Öncelikle Milletler Cemiyeti 29 Eylül 1924'te sınır ihtilaflarına binaen geçici bir ateşkes hattı olarak Brüksel Hattı'nı⁶⁴ ardından da meselenin çözümü için bir araştırma komisyonu kurulmasını teklif etmiştir. Bu tarihten itibaren Musul'un Cemiyet-i Akvam süreci hakkında doğrudan yabancı basında çıkan gazetelerdeki yayınlardan takip ederek gerek Türk kamuoyu gerek İngiliz basını dışındaki kamuoyu hakkında Musul ile bağlantılı olarak sosyo-ekonomik ve toplumsal gelişmelerle alakalı bütüncül bir bakış açısı sunulmaya çalışılacaktır.

Ecnebi Matbuatı Hülasaları dergisi içerisinde Uluslararası yayınlardan yapılan tercüme yazılarında, "Musul Meselesi'ne" dair haber içeriklerini kategorize ettiğimizde Musul Komisyonu ve Tahkikat Raporu, Musul'un Geleceği, Irak ve Musul, Musul ve Cemiyeti Akvam ve Türkiye ve Musul başlıkları öne çıkmıştır. Genel olarak, İngiltere kaynaklı *Daily Telgraf*, *Daily Mail*, *Times*, *New East (Yakın Şark)*, *National*, *Morning Post*, *Westminster*, *Standart* ve *Finanscial Times* gazeteleri

⁶⁴ Bu arada Ankara İngiliz'in Musul'da statükoya uymayıp, uçakların sınır bölgesini havadan dövdüklerini Konsey nezdinde protesto etmektedir. Yöredeki çatışmaların tırmandığını gören Milletler Cemiyeti "geçici bir hat" teklif eder. "Brüksel Hattı" olarak tarihe geçen bu hudut, Süleymaniye sancağının bütününe İngiliz-İrak hakimiyetine bırakırken, Musul'dan küçük bir dilim ile Hakkari'yi Türk idaresinde sayıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Kemal Öke *a.g.e.*, s.68-69. Ayrıca "Brüksel hattı" tanımında başka bir değerlendirme: Meselenin çözüme kavuşana kadar tarafların bu hattı ihlal etmeyeceklerine dair karşılıklı güvencelerine rağmen İngilizler sözlerinde durmayarak hattı ihlal ettiler. Cemiyet tarafından belirlenen sınır üzerindeki unsurlar zaman zaman isyan hareketlerine ve silahlı eylemlere girişiyorlardı. Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında da zaman zaman çatışmalar yaşanıyordu. İngilizler sürekli nota göndermek kaydıyla Türkiye'nin belirlenen sınır hattını ihlal ettiğini iddia ediyordu. Tolga Akay-Süleyman Tekir, *a.g.e.*, vd, s.486.

birincil olarak daha çok yayın verdiğini diğer taraftan Almanya'nın konuyu ikinci sırada *Deustsche Allegemine Zeitung*, *Fish Zeitung*, *Kölnische Zeitung* gazetelerinin takip ettiğini görüyoruz. Konuyla ilgilenmekle birlikte daha az yayın yapan gazeteler ise; Fransa'dan *Quotidien* ve *Journal Des Debants* ile onu takip eden İtalyan gazetesi *Mattino*'dur. Burada Musul meselesi hakkında bahsettiğimiz konu kategorileri dikkate alınarak yayınlanan gazete içerikleri incelenecektir.

2.2. MUSUL KOMİSYONU VE TAHKİKAT RAPORU ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR

Ecnebi Matbuatı Hülasaları içerisinde “Musul Komisyonu ve Tahkikat Raporu” başlığı altında yayınlanan gazete yazılarında, Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvama havalesi, raporun tehiri, Türkiye'nin plebisit çağrıları, İngiliz Avam Kamarası'nın Musul konusundaki muhalif görüşleri yer almaktadır. 28 Temmuz 1925 tarihli *Daily Telegraph* gazetesi “Musul Hududu Rapor Tab' Olunacak Türklerin Mümanaâti”⁶⁵ başlıklı yazısında raporun takdiminden önce Türk matbuatının rapor muhteviyatına dair muhtemel söylentileri hakkında bir yazı kaleme almıştır. Gazeteye göre, raporun Türkiye lehinde karar aldığı söylentisi bir efsaneden ibarettir. İkinci olarak komisyonun kararının Cemiyet-i Akvam'a sevkinden sonra Türkiye ile yapılacak pazarlıkların seyri hakkında fikir yürütülmüştür. Musul tahkikat komisyonunun raporu geciktirmesi Musul kadar gündem olmuş bir diğer meseledir, bu gecikme ile alakalı haberlerden biri de *Daily Mail* gazetesinin 15 Ağustos 1925 tarihli “Türkiye ve Musul” makalesidir.⁶⁶ Gazete Ankara hükümetinin raporu alıp almadığını veya bilmezlikten geldiğini yazmıştır. Türkiye'nin raporu kendi görüşlerinin eklenmediğinden dolayı kırgın olduklarını, raporun neşrinin yalnızca kendi görüşleri de dahil edilirse neşredilmesine müsaade edeceğini öne sürmüştür.

8 Ağustos 1925 tarihi *Times* gazetesi “Musul Raporu”⁶⁷ başlıklı yazısında hem tarihi süreç hem de Musul hakkında uzun bir değerlendirmede bulunmuştur.

⁶⁵ “Musul Hududu Rapor Tab' Olunacak Türklerin Mümanaâti”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Numara:27, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Ankara, 1925, s.428-429.

⁶⁶ “Türkiye ve Musul”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Numara:35, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Ankara, 1925, s.563.

⁶⁷ “Musul Raporu”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Numara: 36, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Ankara, 1925, s.573-580.

Gazete, öncelikle Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesinin bir hata olduğunu vurgulamış ve Doğu'ya ait bir meselede Cemiyet'in yetkilendirilmesini eleştirmiştir. Aynı zamanda bu tespitini ileri götürerek Cemiyet'in bu mevzu sonunda nüfuz kaybedeceğini ilave etmiştir. Ancak, meselenin Lozan'da ve ikili görüşmeler boyunca İngiltere tarafından yokuşa sürülerek kendi lehine sonuçlandırılacağını umduğu Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne havalesini, İngiltere sağlamıştır. Times gazetesi dışında İtalyan *Mattino* gazetesi de İngiltere'yi savaş cephesini Milletler Cemiyeti'ne taşımaya çalışmakla suçlamıştır.⁶⁸ Tartışmanın Cemiyet-i Akvam'a çekilmesinin en büyük sebebi Batı bloğu içerisinde İngiliz diplomatik serbestliğini sürdürmek ve meclis üyesi ülkelerin desteğini alabilme umudu olmuştur. Times gazetesi Musul'un kadim tarihinden beri monarşi ile yönetildiğine değinerek bu coğrafyanın modern bir yönetim anlayışına devredilmesinin güçlüğüne altını çizerken manda yönetimiyle yumuşak bir geçiş olabileceğini iddia etmiştir. Cemiyet-i Akvam Araştırma Komisyonu Musul'u coğrafi olarak Bağdat'a yakın, güneydeki küçük bir bölgeyi de Türkiye'ye yakın görmüştür. Musul ve Bağdat arasında fiziki olarak 410 km varken Musul, Türkiye sınırına 172 km'dir. Fark neredeyse yarı yarıyadır. Tahkikat komisyonunun tartışmalı coğrafi konum tespitinde göz önüne aldıkları inceleme kriterleri sorgulanır mahiyettedir. Ayrıca, *Times* gazetesi, basının kamuoyunda kitlesel bir baskı aracı olarak kullanmasının farkında ve bilincindedir. Musul üzerinde hakimiyet kurulmasında bu önemli faktörlerin yararlarını sık sık dile getirmiştir. Öyle ki, Musul Meselesi dünya kamuoyuna yansıdığı 1923-1926 tarihleri arasında Batı bloğu içerisindeki ülkelerin İngiliz medyasıyla ortak bir dil benimsediği görülmektedir. Fransa ve İtalya'da basın genellikle Türkiye'yi suçlayıcı ve küçük düşürücü bir yaklaşım sergilemiştir. Elbette ki başta İngiliz medyası olmak üzere Batılı ülkelerde de tek sesli bir basın düşünülemez. İtalyan gazetesi *Mattino* 26 Eylül 1925'te "Musul İhtilafının Hali Tehir Edilecek Mi"⁶⁹ unvanlı makalesinde Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvama'a havale edilmesinin Musul'da olumsuz sonuçlar yaratacağı endişeleri ile oldukça farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca yine İtalyan gazetesi,

⁶⁸ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, İstanbul, 2002, s.294.

⁶⁹ "Musul İhtilafının Hali Tehir Edecek Mi" *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Numara:71, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Ankara, 1925, s. 1143-1146.

Mattino'ya göre 14 Eylül 1925'te yayınladığı "Cenevre'de Petrol Mücadelesi"⁷⁰ başlıklı yazısında İngilizlerin Mezopotamya'da Müslümanlara emperyalist bir politika uyguladığını, tek hedeflerinin petrol kaynaklarını ele geçirmek olduğunu yazmıştır.

İngilizlerin Musul'daki en büyük hedeflerinden birinin petrol olduğunu biliyoruz. Hatta bu konuda yapılan bir itirafta da gerçeği destekleyicidir. Londra'daki Türk temsilcimiz Yusuf Kemal Tengirşenk, o günlerde bir petrol şirketinin sahibi olan Lord Inverfort'un kendisine "*Musul Meselesi bizim için bir petrol meselesidir. Bunda anlaşırsak vilayet sizde kalabilir*" dediğini nakletmiştir.⁷¹ *Manitto* gazetesi Musul'un tarihi ve coğrafi olarak Türk toprağı olduğunu, eğer İngiliz işgali altında tehdit edilmiş olmasaydı ahalinin istediğinin çoktan Türk tarafı olacağını vurgulamıştır. Burada, Türkiye'nin Lozan görüşmelerinden itibaren plebisit önerisini destekleyici bir tavır almıştır. Son söz olarak gazete, Türkiye'nin sınırlarda kimseyi tehdit etmediğini Musul'un Irak'a bırakmasının sarsıcı sonuçlara sebep olacağını açıkça yazmıştır.

Daily News gazetesi 5 Eylül 1925 tarihli "Harbe Doğru Gidiş"⁷² başlığıyla Irak'taki mandaterlik konusunda endişeli bir yazı paylaşmıştır. İngiltere'nin Musul'da kanuni hiçbir sorumluluk taşımadığını, bu gerginliğin İngiltere ve Türkiye'yi savaşa sürüklediğini üstelik böyle bir savaş ihtimalinde Ortadoğu coğrafyasının kabile devletlerinin de buna dahil olması ile beraber savaşmalarının imkânsız olduğu endişelerini dile getirmiştir. Mr. Emery'in Cemiyet-i Akvam'daki siyaseti eleştirilirken mevcut siyasetlerini terk etmesi konusunda uyarıda bulunulmuştur. İlaveten aksi bir durumda Parlamento'nun ahmak hane olarak sıfatlandırıldığı bu siyasete Avam Kamarası'nın müdahale edeceği vurgulanmıştır. Avam Kamarası, Musul Meselesi çıkmazındaki eleştirilerini ileri götürmüştür. 30 Eylül 1925'te *Daily Mail* gazetesi "İngiltere Avam Kamarası'yla İstihza"⁷³ başlıklı

⁷⁰ "Cenevre'de Petrol Mücadelesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Numara:61, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Ankara, 1925, s. 979-981.

⁷¹ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, s.289.

⁷² "Harbe Doğru Gidiş", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:61, Ankara, 1925, s.983-986.

⁷³ "İngiltere Avam Kamarasıyla İstihza", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:81, Ankara, 1925, s. 1310-1313.

yazısında Avam Kamarası Mr. Emery'in Musul politikalarını ağır bir dille eleştirmiştir. Avam Kamarası'na göre Mr. Emery'i ateşle oynamakla suçlanırken aynı zamanda kendisinin kanaatlerine de itimat olunmayacağı güvensizliğini taşımaktadır. Britanya'nın neden Musul'da olduğunu sorgularken büyük bir müşkülata sürüklendiklerinin tedirginliğini yaşamışlardır. Mr. Emery ise Avam Kamarası'nın bu endişelerine karşın Türklerin savaşa girecek kadar akılsız olmadıklarını ileri sürerek sükunetini muhafaza etmiştir. Mr. Emery'nin ihtimal ve öngörüler ile süregelen bu siyasi tutumu İngiltere Kabinesi içerisinde eleştirilerin hedefi olmuştur. *Daily Mail* 15 Eylül tarihli "Musul Esrarı" başlığıyla yayımladığı yazıda da Cemiyeti Akvam'ı suçlayan bir dil kullanmıştır. Gazete, kendilerinin Irak'tan çekilmesi gerektiğini, muhtemel bir harpte Britanya'nın coğrafi uzaklığının ciddi olumsuzluklara sebep olacağını belirtirken Fas'ta devam eden Rif Mücadelesi ile mukayese etmiştir.⁷⁴ Mr. Emery ve İngiltere delegasyonu, Lord Curzon'a ağır eleştiriler yöneltmiştir. Musul'da olası bir harp, Musul müzakereleri ve Tahkikat Komisyonu incelemeleri sırasında masada gündem dışı kalsa da mesele halloluncaya kadar İngiliz hükümeti kadar Türk hükümeti için de arka planda konuşulan son derece tehlikeli bir ihtimaldir. Harp riski İstiklal Mücadelesi'nden yeni çıkmış bir ülke için de muhtemel sonuçları ağır olacak bir durumdur. Bu konuda TBMM'de yapılan tartışmalarda Mustafa Kemal Atatürk görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

*"Musul Meselesi'ni halletmek istediğimiz vakit bu meselede karşınızda yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Musul Meselesi'ni bugün hal edeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız desek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımız müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız? Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız."*⁷⁵

Bu bakımdan, iki tarafı da değerlendirdiğimizde Musul için savaşa girmek savaş cephesinden yeni çekilmiş iki ülke için de korkutucudur. Ekonomik, askeri, toplumsal dinamiklerin yeniden organize olduğu ve iyileştirmeye girildiği dönemde yeni bir savaş toparlanmayı alt üst edecektir. Türkiye ve İngiltere'nin gerilim dolu

⁷⁴ "Musul Esrarı", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:61, Ankara, 1925, s.973-977.

⁷⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27 Şubat 1923, s.1318.

diplomasi müzakerelerinin sebebi kimsenin tetiği çekmeye cesareti ve gücü olmamasından ileri gelmektedir. Musul konusunda istişare ve çoğulcu politikalar devre dışı bırakılarak Mr. Emery ve Lord Curzon'un şahsi görüşlerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Üstelik, *New Age* dergisinin Şubat 1923 sayısında, Curzon'un Lozan'da 1919-1921 plebisitleriyle ilgili olarak İngiliz belgelerinde yer alan bilgileri çarpıttığı ve açıkça yalan söylediği yazılıyordu.⁷⁶ Bu durum Britanyalı yöneticilerin Musul Meselesi'nde kendi aleyhlerine olabilecek her türlü delili yok saydıklarının bir başka somut örneğidir. Son olarak gazete, İngiltere için bu durumun uluslararası alanda prestij kaybına yol açacağı fikrini ilave etmiştir. Musul tahkikatının öncesinde ve sonrasında süregelen en büyük tartışmalardan biri de Türkiye'nin isteği ile Musul'da plebisite⁷⁷ yöntemine başvurularak yerel halkın tercihlerinin dikkate alınması olmuştur. Ancak İngiltere böyle bir uygulamada Türkiye'nin tercih edilebileceğini yerel kuvvetlerinden aldığı bilgiler ile doğrulamıştır ve plebisite seçeneğini gündemden uzaklaştırmak için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Gerekçe olarak da öne sürdüğü tüm veriler gerçekten uzak yaklaşımlardır. 30 Ağustos 1925'te *New East (Yakın Şark)* gazetesi "Musul Raporu" başlığı ile yayımlanan yazıda; Musul halkının eğitimsiz, kararsız ve aciz olduğunu belirtirken yapılacak plebisitinin yanlış sonuçlar verebileceği iddia edilmiştir.⁷⁸ 10 Eylül 1925'te *Deustsche Allgemine Zeitung* gazetesi "Türklerin Tehdidi Yarar Amil veya Harp" başlıklı yazısında Musul'da plebisit yöntemini tartışmaya açmıştır. Türkiye Hariciye Nazırlığı'nın Cemiyet-i Akvam'a plebisit için başvurduğunu ve ret aldığını duyuran gazete devamında şöyle bir gözlemine aktarmaktadır; Musul mıntikasındaki ahalinin yabancı işgalinden artık bıktığını meselenin çözüme kavuşmasını dört gözle beklediklerini ve en önemlisi ana yurtlarına kavuşmak için her türlü mücadeleye

⁷⁶ *New Age*, XXXII, No. 14 (February 1923), s.213-214.

⁷⁷ "Türkiye'nin bu istemi son derece etkili bir diplomatik ataktı. Çünkü, Batı düşünce sisteminin bir ürünü ve "Batı uygarlığının ""demokratik"" söylemi içerisinde yer alan temel ilkelerden birisi olan halkın kendi geleceğini belirleme hakkına açıktan karşı çıkmak, Batılı diplomatlar açısından olanaksızdı. Curzon Lozan'da son derece ölçsüz bir yalan ve demagoji söylemi kullanmasının nedenlerinden birisi de budur. İzleyen üç yıl boyunca Batı dünyası, "Doğulu" Türkiye'nin Batı'nın silahıyla Batı'ya yönelttiği bu atağı karşılayabilmek için tüm örgütlü gücüyle sistemli bir savaş vermek zorunda kalacaktır." İhsan Şerif Kaymaz, *a.g.e.*, s.280.

⁷⁸ "Musul Raporu", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:48, Ankara, 1925, s.765-769.

başvuracak manevi kuvvete haiz olduklarını belirtmiştir.⁷⁹ Alman basını, daha en başından İngiltere'nin Musul bağlamında Ortadoğu ve Hint sömürge yollarındaki imtiyazlı konumunu eleştirmektedir. Buna istinaden Musul konusunda taraf görünmese de meseleye daha insancıl yaklaşarak yaşanan trajedi üzerinden Türkiye'ye olan desteği ağırlık basmaktadır. Bir başka deyişle Curzon'a göre Plebisit yöntemine başvurulduğunda Musul'da yaşayan Kürtlerin ve Arapların çoğunun okuma yazması yoktu. Nasıl oy verileceğini bilmeyeceklerdi çünkü ömürleri boyunca seçim sandığı görmemişlerdi. Gördükleri zaman da onu kaldırıp insanın başına atmaları beklenebilirdi.⁸⁰

Tahkikat komisyonunun inceleme süreci de ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Zira bölgedeki gerek komuta gerek yerel güçlerle olan ittifaklar, halk üzerinde İngiliz baskısını kuvvetlendirmiştir. Durum daha en başından komisyon üyelerinin İngiliz tezlerine yakın pozisyon almasını kolaylaştıracak bir atmosfere dönüştürülmüştür. Türkiye bu olumsuz şartlar altında Musul vilayetinde yapılacak saha araştırmasında İngiliz kontrolünün tarafsızlığı tehdit ettiğinin farkındadır. O dönemde Musul'da görevli İngiliz subayı Cecil John Edmonds, hatıralarında şöyle demektedir:

“Bizi (biz derken birlikte hareket eden, İngiliz ve Irak hükümetlerini kastediyorum) ve Türk delegasyonunu karşılaştırdığımda taktik avantajlar büyük ölçüde bizden yana görünüyordu. Polis dahil olmak üzere bütün idare tamamen bizim kontrolümüz altındaydı. Bu sayede nüfusun büyük unsurları veya istediğimiz herhangi bir unsuru harekete geçirmek üzere baskıda bulunma olanağına ve tezlerimizi inandırıcı bir biçimde savunabilmek için gerekebilecek en son ve en doğru bilgilere kavuşma imkanına sahiptik; ayrıca iddialarımızı sıralayan ve anketteki sorulara verdiğimiz cevapları içeren referandumu hazırlayanlar ya da hazırlanmasına yardımcı olanlar, resmi temsilcinin ve tartışmalı bölgeyi yöneten

⁷⁹ “Türklerin Tehdidi Yarar Amil veya Harp”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:67, Ankara, 1925, s. 1088.

⁸⁰ İhsan Şerif Kaymaz, *a. e. g.*, s.281.

resmi görevlilerin ta kendisiydi. Türk delegasyonunda bulunanlardan hiç kimse davaya doğrudan hazırlayanlar arasında değildi.”⁸¹

Times gazetesi “Musul Tahkikat Komisyonu Raporu” unvanlı 4 Ağustos 1925’te yayınladığı makalede, Komisyon’un halkın serbestçe fikir beyan edebilmesi hususunda dikkatli davranacağını ifade etmiştir.⁸² Komisyonla halkın fikirlerinin farklılık oluşturduğunu, bu durumun raporun gecikmesine de sebep olarak görmektedir. Gazete ilginç bir şekilde Musul’da Cemiyet-i Akvam kontrolü kalkarsa idarenin Türkiye’ye verilmesini ve Kuzey Kürt bölgelerine muhtariyet verilmesinin İngiliz idaresindeki Kürt arazilerinde problem teşkil edebileceğini beyan etmiştir. Öncelikle, Musul’daki idarenin Türkiye’ye bırakılması fikri Musul’un coğrafi ve ırki olarak Türkiye’ye yakınlığı fikrini ortaya çıkarmıştır.

Nitekim, Kuzey’deki arazilerde ayrı bir idarenin tesisi fikri Musul’u Irak’tan bağımsız gördüklerine işaret eder. Ancak, Lozan Konferansı ile başlayan tartışmalardan beri İngiltere’nin sürekli gündemde tuttuğu konu Musul’un Irak’tan bağımsız olamayacağı fikridir. İngilizler, Bağdat gibi Musul’un da Arap karakterini koruduğuna dikkat çekerek uzun yıllar Türklerce yönetilmiş olmasının Türkiye’ye bağlanmasını gerektirmeyeceğini öne sürmüşlerdir.⁸³ Rapor sonucu hakkında *Daily Telegraph* gazetesinin 23 Ağustos 1925 tarihli “Musul Raporu Alakadar Nevahide Tesirati”⁸⁴ unvanlı yazıda Kürtlerin rapordan memnun olduklarını çünkü Türkiye’deki Kürtlerin durumlarının kötü olduğunu iddia etmiştir. *Daily Telgraf* gazetesinin haberin doğruluğu için kaynak olarak Musul Kürtlerini alması, objektif habercilik anlayışıyla çelişen bir harekettir.

1 Ekim 1925’te “Zayıf Karar” başlığı ile gazete ismi belirtilmeden yayınlanan makalede Cemiyet-i Akvam’ın kararı tehir etmesinden dolayı duyulan endişeler dile getirilmiştir. Gazete Türkiye’nin de İngiltere kadar kararın gecikmesinden rahatsız olduğunu vurgularken asıl endişenin ise verilecek karara iki tarafın da taahhüt etme

⁸¹ C.J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzey-Doğu Irak’ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, (Çev. Serdar Şengül-Serap Ruken Şengül), İstanbul, 2003, s.522-523

⁸² “Musul Tahkikatı Komisyonunun Raporu”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara: 26, Ankara, 1925, s. 403-406.

⁸³ İhsan Şerif Kaymaz, *a.g.e.*, s. 277-288.

⁸⁴ “Musul Raporu Alakadar Nevahide Tesirati”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:43, Ankara, 1925, s. 685-688.

meselesidir. İngiltere arazideki statükoyu ihlal etmeyeceklerini beyan ederken Türkiye'nin bu konuda içtima sırasında sessiz kalması nahoş olarak nitelendirilmiştir.⁸⁵ Mr. Emery'nin Türkiye'nin bu sessizliği karşısında adeta misilleme olarak taahhüdü geri çekme söylemi ise gerginliğe sebep olmuştur. Son olarak bakacağımız *Daily Telegraph* gazetesinin 8 Eylül 1925 tarihli "Musul ve Cemiyet-i Akvam" unvanlı yazısında Tahkikat komisyonunun kararı ne olursa olsun asıl etken İngiltere'nin Musul politikasıdır. Gazete bu konuda İngiltere'nin taahhüt bağlayıcılığını sorgulamıştır.⁸⁶

Musul Meselesi'nde Cemiyet'in vereceği karar kadar Cemiyet-i Akvam da oldukça eleştirilmiştir. Bunun en büyük sebebi öncelikle raporun geç sonuçlanmasıdır. Cemiyet'in endişeleri hakkında Tan gazetesinin 29 Eylül 1925 tarihli "Musul Çıkmazı" yazısında bu konuya değinilmiştir.⁸⁷

İlk olarak Cemiyet'in karar vermekte güçlük çekmesinin sebebi iki taraftan birinin zor duruma düşecek olmasıdır. Ayrıca kendi nüfuzunun da alabileceği darbe karşısında tedbirli ve tutucu davranması en önemli sebepler olarak görülmüştür. Cemiyet'in bu gelgitli durağan tavrının en önemli sebebi ise Türkiye'nin kararı kabul edip etmeyeceğidir, bu hususta vaziyetin asabi bir hal alacağı endişesini 23 Aralık 1925'te yayınlanan "Musul Hakkında Cemiyeti Akvamın Kararı"⁸⁸ başlıklı makaleden okumaktayız. İngiliz gazetelerinin yükselen gerilimin tarafları savaşa sürüklenme ihtimali konusunda endişeli olduğu kaydedilmiştir. Bu konuda *New East (Yakın Şark)* gazetesi 27 Ekim 1925'te "Musul: Vaziyeti Hakikiyesi" makalesinde İngiliz medyasının bu şiddetli tavrını eleştirirken hükümetin meseleye daha ılımlı yaklaştığını ifade etmiştir.⁸⁹ İngiliz medyası, savaş çılgınları atarak kaos havasını tırmandırdığı gibi basını da baskı aracı olarak kullanmaktan geri durmamıştır.

⁸⁵ "Bir Zayıf Karar", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:76, Ankara, 1925, s. 1227-1232.

⁸⁶ "Musul ve Cemiyet-i Akvam", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:56, Ankara, 1925, s. 893-896.

⁸⁷ "Musul Çıkmazı", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:74, Ankara, 1925, s. 1191-1196.

⁸⁸ "Musul Hakkında Cemiyeti Akvamın Kararı", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:145, Ankara, 1925, s.2327-2331.

⁸⁹ "Musul: Vaziyeti Hakikiye", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:98 Ankara, 1925, s. 1575-1581.

2.3. MUSUL'UN GELECEĞİ ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR

Ecnebi Matbuatı Hülasaların'da “Musul’un Geleceği Etrafındaki Tartışmalar” başlığı altında gazetelerden derlenen haber içeriklerini incelediğimizde genel olarak Irak’taki İngiliz mandaterliği, sınır meselesi, Türkiye’nin tahkikat raporuna verdiği tepkiler ile azınlıklar meselesi bu başlık altında öne çıkan konulardır.

Tan gazetesi 27 Eylül 1925 tarihli “Musul Meselesi” başlığı ile tahkikat komisyonunun raporunu tartışmaya açmıştır. Gazete öncelikle, Cemiyet-i Akvam’ı taraftarlıkla suçlamakta ve karar verme noktasında oldukça güç bir durumda olduğunu tespit etmektedir. Komisyonu iki tarafın delillerini dikkatlice incelememekle itham ederken eğer bunu hakkı ile yapsa Musul’u Türkiye’ye vereceğini beyan etmiştir.⁹⁰ Gazete bir yandan Türkiye lehine bir görüş beyan ederken diğer taraftan da Musul’un idari ve siyasi paylaşımında hem İngiltere’yi hem de Türkiye’yi zengin Musul arazilerine kendi menfaatleri doğrultusunda sahip olmayı istemekle itham etmiştir. Diğer taraftan Dışişleri bakanı Tefik Rüştü Bey, Musul’un Türkiye’ye iade edilmesi halinde İngiltere-Irak-Türkiye birliğinin ortak bir barış ahitnamesi imzalamaya hazır olduğu konusunda yapıcı bir yaklaşımı dile getirmiştir. Aslında gerek Türkiye’nin gerekse İngiltere’nin bir an evvel Musul anlaşmazlığına nokta koyarak uluslararası sükunete kavuşma arzusu vardır. Ancak, çözülemeyen ihtilafı mesele sadece bir araziden ibaret değildir. İngiltere için Musul’un önemi sadece petrol değildir. Aynı zamanda Musul bir köprü vazifesi görmektedir. *Quotidien* gazetesi 23 Eylül 1925 tarihli “Musul Meselesi Nasıl Ortaya Konuyor” başlığı İngiltere’nin Musul ile olan bağına detaylandırmıştır.⁹¹ İngiltere için bölgenin stratejik konumunun Hicaz ve Asya bağlantısının oldukça mühim olduğunun altını çizmiştir. Musul’un bağlantı noktası olması sadece İngiltere için değil gelişmekte olan tüm ülkeler için mühim bir yere sahiptir.

Tan gazetesinin 23 Eylül 1925 tarihli “Musul Meselesi” yazısında, Irak’ta İngiliz mandaterliğinin 25 yıl daha uzatılması gündeme alınmıştır. Tartışmalar

⁹⁰ “Musul Meselesi”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:72 Ankara, 1925, s.1159-1164.

⁹¹ “Musul Meselesi Nasıl Ortaya Konuyor”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:69, Ankara, 1925, s.1111-1114.

çerçevesinde bunun Britanya için mali ve siyasi olarak yıpratıcı olabileceği beyan edilmiştir. Aynı zamanda mandaterliğin devam etmesinin İngiltere’de hoş karşılanmayacağını, mandanın son bulması ile Türk-İngiliz ilişkilerinin de normalleşmeye başlayacağı görüşü savunulmuştur.⁹² Rapor sonucunda çıkan kararın Cenevre görüşmelerinde Türkiye’nin aleyhinde verilecek her türlü karara karşı hazırlıklı olduğunu *New East (Yakın Şark)* gazetesinin 14 Eylül 1925 “Musul Meselesi” başlığı ile çıkan haberinde bildirmektedir. İlâveten, bu hazırlıklar dahilinde Türk delegasyonların sınır tecavüzlerini gündeme getirerek propaganda yapacağını bildirmiştir. İngiliz medyası huduttaki bu tarz eşkıyalık hareketlerinin müsebbiplerinin Türk sempatzmanı Iraklılar olduğu fikrindedir.⁹³ Ayrıca gazete komisyonun bu gibi safsatalara inanmayacağını savunmaktadır. Sınır tecavüzleri konusunda 1921’den itibaren İngilizlerin gerek Nesturilerle⁹⁴ gerek de yerel güç odaklarıyla ortak tatbikatlarına değinmekte fayda vardır. İngilizler Temmuz 1921 itibariyle Musul ve çevresinde Nesturileri Revandiz, Akra, Zivar ve Raco taraflarına sevk etmeye başladılar.⁹⁵

Ankara hükümeti ise Musul’u askeri yöntemle kurtarmak için “Musul-Kerkük Harekâtını”⁹⁶ başlatmıştır. Harekatın başına ise Yarbay Özdemir Bey’i atanmıştır. Ancak, lojistik eksiklik ve bölge halkının ihtilaf içinde oluşu, Özdemir Bey’in girişimlerini sonuçsuz bırakmıştır. *Standart* gazetesi 29 Eylül 1925’teki “Musul Meselesi Vahamet Kesb Ediyor Türk Tehdidi” unvanlı ilgili yazısında aşırı görüşlerini ileriye taşıyarak Türk matbuatının aleyhlerinde verilecek bir karara karşı savaş çığlıkları attıklarını hatta *Daily Ekspres* gazetesinin Türklerin duygusal davranarak kuvvete başvuracağına dair psikolojik bir analiz yaptığını dahi

⁹² “Musul Meselesi”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:69, Ankara, 1925, s.1115-1117.

⁹³ “Musul Meselesi”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:61, Ankara, 1925, s.977-978.

⁹⁴ “Musul Meselesi”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:61, Ankara, 1925, s.977-978.

⁹⁵ “Akra civarındaki Navruz Hristiyanlarından iki bin kişiyi ise silahlandırdı. Bölgedeki İngiliz siyasi hâkimi ise İmadiye ve Beradri aşiretlerine Türkiye’den kaynaklı bir tehdit söz konusu olduğunda kendilerine yardım etmeleri için para dağıtmıştı. Nesturilerin tüm idare ve işleri İngilizler tarafından sağlanıyordu. Tolga Akay-Süleyman Tekir, *a.g.e.*, s.442.

⁹⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Suat Akgül, Sahir Uzel, *Musul-Kerkük Harekatı*, Ankara, 2004.

yazmıştır.⁹⁷ Musul Meselesi'nde İngiltere'nin Cemiyet-i Akvam'da en çok öne sürdüğü argümanlardan biri de Musul'daki azınlıkların savunmasız, yardıma muhtaç ve en zedeleyici itham olarak Türkiye hükümetinin uluslararası arenada sürekli önüne sunulan Ermeni Meselesi, Mustafa Kemal Atatürk hükümetinin yeni imajı için de kalıcı bir problemdir. *Times* gazetesi Türkiye'nin yumuşak karnını bildiği için Musul sürecinde Türkiye'deki azınlıklar hakkında Milletler Cemiyeti'ne zayıf bir karne sunarak aleyhinde delil olarak kullanmak istemiştir. *Times* gazetesi 30 Eylül 1925'te "Musul Tehcirleri"⁹⁸ başlığı ile yayınlanan yazıda ise Musul'daki İngiliz yetkililerinin verdiği bilgileri gündeme getirmiştir. Müstemlekat Nazırı öncelikle; Lozan Anlaşmasına aykırı olarak Hristiyan köylerin Türkler tarafından tehcir edildiği, Türklerin Müslüman ve Hristiyanlara eşit muamele etmeyi kabul ettiği ancak tarafsızlığı koruyamadığı bu yüzden Cemiyet-i Akvam'ın bir temsilci göndererek durumu incelemesi gerektiğini ifade etmiştir. Cemiyet'in bu insanlara karşı sorumlu olduğunu, tehcir edilen halkların haklarının ancak Milletler Cemiyeti tarafından korunabileceğinin altını çizmiştir. Kuşkusuz böyle bir tablo Türkiye açısından dünya kamuoyunda olumsuz bir algıya sebep olmaktadır. *Times* gazetesi azınlıklar konusunda Türklere Cemiyet-i Akvam üzerinden baskı kurmaya çalışmıştır.

Cemiyet-i Akvam kararının ardından özellikle Musul'daki mandaterliğin ne kadar daha devam edeceği konusunda İngiliz parlamentosunda İngiliz baş vekili Mr. Baldwin ile parlamenterler arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. *New East (Yakın Şark)* 2 Aralık 1925 tarihli "İngiltere ve Irak" adlı yazısında İngiltere'nin Irak'tan ne zaman çekileceği konusunda Baldwin'ın önceden verdiği üç yıl içindeki vaadinin uzayıp uzamayacağı hususu gündeme gelmiştir.⁹⁹

Mr. Baldwin'nin bu konudaki fikrini "İngiltere Meclisi Ayanında Musul Müzakeratı 17 Kanunuevvel Yeni Irak Muahedenamesi" başlıklı 27 Aralık 1925'te ismi belirtilmemiş bir gazeteden öğreniyoruz. Baldwin, İngiltere'nin Irak'ta bazı

⁹⁷ "Musul Meselesi Vahamet Kesb Ediyor", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:74, Ankara, 1925, s.1196-1197.

⁹⁸ "Musul Tehcirleri", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:75, Ankara, 1925, s.1207-1209.

⁹⁹ "İngiltere ve Irak", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:130, Ankara, 1925, s. 2096-2097.

mesuliyetlerinin olduğunu, mandaterlik devam etse dahi asker bulundurma zorunluluklarının olmadığını, Irak hükümetinin idari tesisine yardımın devam edeceğini beyan etmiştir.¹⁰⁰ Irak hükümetinin istediğinin de bu olduğunu 5 Ocak 1926 tarihinde *New East (Yakın Şark)* gazetesinde “Musul Kararı ve Ondan Sonra” başlıklı yazısında ilişkilerin yeni akdedilecek muahedename ile güçlendirmesi arzusunu yansıtmıştır.¹⁰¹ Mandaterliğin uzaması konusunda Alman basınının öne çıkan gazetesinin ise düşüncesi farklıdır. *Kölnisch Zeitung* 26 Aralık 1925’deki “Musul Hakkındaki Cemiyet-i Akvam Kararının İngiliz Matbuatındaki Akisleri” başlıklı makalede İngiltere’nin Irak’ta kalmasını gerektirecek mecburiyetlerin artık ortadan kalktığını bu yüzden Irak’tan çıkış tarihini öne çekilebileceğini düşünmektedir.¹⁰² Aynı zamanda Türk ve İngiliz matbuatındaki tartışmaların iki tarafı da müşkülata sokması sebebiyle Musul konusunda karar çıkmaması durumunda meselenin halli için karşılıklı tekrar müzakereye girilmesinin de göz önüne alınması 12 Aralık 1925 *Times* gazetesinin “Yeni Musul” makalesinde ifade edilmiştir.¹⁰³ İngiliz gazetelerindeki hararetli Musul tartışmalarında bir başka konu ise petroldür. Bu konuda gazetelerin yayınları asılsız olarak iddia edilmektedir. *New East (Yakın Şark)* 20 Aralık 1925 “Musul Meselesi” başlığı ile İngiliz kabinesinin bazı üyelerini petrol avcılığı ile suçlamıştır. Gazete, Türkiye’ye sıcak davranarak petrolden pay elde etmek istediklerini öne sürmüştür.¹⁰⁴

Meselenin çözüm süreci ve nihayeti sadece taraf devletlerini ilgilendirmiyordu. Bu konuda Fransız devleti de ki tarafı dikkatli bir şekilde gözlemliyordu. Bunun birinci sebebi Fransızların Suriye sömürge politikasıyla birlikte daha en başında İngiltere’ye olan desteğidir. Daily Herald 23 Ocak 1926 tarihinde yayınladığı “Musul Meselesi’nde Fransız Eli” başlığı makalesinde Fransa’nın yaklaşımlarını mercek altına almıştır. Londra ve Ankara’daki

¹⁰⁰ “İngiltere Meclisi Ayanında Musul Müzakeratı 17 Kanunuevvel Yeni Irak Muahedenamesi”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:148, Ankara 1925, s.2375-2379.

¹⁰¹ “Musul Kararı ve Ondan Sonra”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:156, Ankara 1926, s.2487-2492.

¹⁰² Musul Hakkındaki Cemiyet-i Akvam Kararının İngiliz Matbuatındaki Akisleri”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:147, Ankara,1925, s.2385-2386.

¹⁰³ “Yeni Musul”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:135, Ankara, 1925, s.2165-2171.

¹⁰⁴ “Musul Meselesi”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara: 142, Ankara, 1925, s. 2279-2283.

sefirlerinden Türk ve İngiliz hissiyatını gözlemlemelerini istemiştir. Olası bir harp tehlikesi karşısında Türkiye'nin Fransa'ya ait Suriye'deki askeri uçakların kullanımı konusunda destek isteyeceğini ileri sürmüştür.¹⁰⁵

Musul'un geleceği konusu bağıltı altında son olarak İngiliz medyası dışında Alman gazetesi Frankfurt Zeitung 21 Eylül 1925 tarihli "Musul Meselesi" başlığı ile taraflar dışında meseleye farklı açılardan yaklaşmıştır. Alman gazetesi, Musul'un Irak'a terk edilmesinden Cenevre mahfilinin karlı çıkacağını iddia etmiştir. Bölgenin dönemine dikkat çekerken İngilizlerin mahirane bir diplomasi yürüttüklerini aktarmıştır. İngiliz medyasının gerek mandaterlik konusundaki ön koşullu isteklerini gerek Musul'daki azınlıklar konusundaki yaklaşımlarını yersiz bulmaktadır. Öncelikle, mandaterlik konusunda iç kamuoyundaki endişeler ile ekonomik kaygılarının giderilmesini ön görürken aynı zamanda Türklerle dengeli bir politika yürütülmesi gerektiğini öne sürmüştür.¹⁰⁶

2.4. IRAK VE MUSUL'UN GELECEĞİ ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR

Ecnebi Matbuatı Hülasaları içerisinde "Irak ve Musul" başlığı altında genel olarak, İngilizlerin rapor sonucunda Irak'taki muhtemel durumları ve devam eden ilişkilerinin soyo-ekonomik olarak nasıl şekilleneceği hakkında bilgi verilirken, Musul politikasında çekimser ve isteksiz oldukları bilinen İngiliz Avam Kamarası'nın görüşleri ile Musul'un yerli aşiretlerinin direnişini yansıtılmaktadır. 26 Mayıs 1925'te *Times* gazetesi "Kerkük'te Irak Süvarilerine Hücum ve Tayyare Muharebesi" başlığı ile Irak'taki aşiretlerin çatışmasına yer vermiştir. İngiliz komutasındaki bir grup Iraklı askeri birliğı dağıtan yerli aşiretlerin gücüne dikkat çekmiştir.¹⁰⁷ Önemli olan şu ki, aşiretlerin Türk propagandası ile tahrik oldukları, bunun bir çete muharebesi olduğu ve vur kaç taktiğini uyguladıklarına işaret etmiştir. Bu süreçte Musul henüz ne Irak'a ne de Türkiye'ye bağılıdır. Ancak yerel halkın isteğı ve arzusunun komisyon inceleme süreci de dahil olmak üzere Türkiye tarafı olduğu aşıkardır. İstenmeyen bir yönetime karşı toplumsal refleksin en temel özelliğı

¹⁰⁵ "Musul Meselesinde Fransız Eli", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:171, Ankara 1926, s.2723-2725.

¹⁰⁶ "Musul Meselesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:67, Ankara, 1925, s. 1090-1091.

¹⁰⁷ "Kerkük'te Irak Süvarilerine Hücum ve Tayyare Muharebesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:3 Ankara, 1925, s.7-8.

olarak çatışma kaçınılmazdı. Üstelik, bunun için tahrike ihtiyaç yoktur. Musul için yanı başlarındaki en büyük örnek Millî Mücadele'dir.

National gazetesinin 7 Eylül 1925 tarihli "Musul Meselesi" yazısında oldukça kapsamlı bir eleştiri yapılmıştır. Öncelikle, gazetede İngilizlerin rapor sonucunda kendi aleyhlerine sonuçlanacak olası kararların nihai sonuç olmayacağını, son yetkinin Cemiyet-i Akvam'da olduğu vurgusunda bulunulmuştur.¹⁰⁸ Cemiyet-i Akvam'ın rapor sonucunu tatbik etmeye mecbur olmadığını ifade ederken Cemiyet'e istişare ve anlaşma kapılarının açık olduğu sinyallerini de vermiştir. Gazete, Komisyon'un inceleme alanının kısıtlı olduğunun bu yüzden de bunun gelecekte sorunlar teşkil edeceği görüşündedir. İngiliz kabinesi, mandaterlik konusunda isteksiz bir görüş taşıdığını da aşikâr etmiştir. Öyle ki şartların ağır ekonomik sorumlulukları da beraberinde getirmesi kabineyi Musul'u Türkiye'ye bırakma seçeneğini dahi düşündürmüştür. Hatta *New East (Yakın Şark)* gazetesi 18 Ağustos 1925 "Musul Raporu"¹⁰⁹ başlıklı yazısında eğer Musul'da İngiliz mandası biterse Türkiye'ye verilmesinin daha doğru olacağını beyan etmiştir. Son olarak makale, Cemiyet-i Akvam'ın kararı ne olursa olsun Britanya'nın bundan mesul tutulamayacağı ile noktalanmıştır. Bu yazıda, Musul konusunda İngilizlerin başından beri ısrarcı ve tutucu dış politikası ile ciddi bir şekilde çeliştiğini görmekteyiz. Musul konusunda İngiliz Avam Kamarası ile hükümetin fikir ayrılığı yaşadıkları kaynaklarda da sıkça görülmektedir. Bu konuda, İngiliz basınında görünen en net ve keskin ayrılış olarak da okunabilir. İngiliz işçi sınıfı da tartışmalara dahil olarak bir bakıma Musul konusunda objektif bir tutum takınmıştır.

Daily Herald 29 Temmuz 1925 tarihli "Musul Hududu İhtilafı" başlıklı haberinde İngiliz işçi sınıfının görüşlerini gündeme taşımıştır. Gazeteye göre, Musul ne Türk ne de İngiliz'dir. İki tarafın da Musul'un kendilerine ait olduğuna dair bir kanıtlarının olmadığını ifade etmektedir. İlâveten sosyalist yanlısı gazete Musul'un idaresinde uluslararası bir kararın yerel halkın iradesine ket vurduğunu beyan etmektedir. İşçi sınıfı sözcüsü gazete, karar ne olursa olsun İngilizlerin Musul

¹⁰⁸ "Musul Meselesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:55, Ankara, 1925, s. 881-883.

¹⁰⁹ "Musul Raporu", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:38, Ankara, 1925, s.603-610.

petrollerini vermeyeceğini ve bu konuda Rusya ile karşı karşıya gelineceğinin kaçınılmaz olacağını öngörmüştür.¹¹⁰ *Daily Telegraph* İngiliz Avam Kamarası'nın ekonomik çekimserlik beyanına karşın *Financial Times* 4 Eylül 1925 "Irak ve Musul'daki İngiliz Maliyesi"¹¹¹ unvanı ile daha faydacı bir bakış açısı getirmiştir. Gazeteye göre Irak'ta manda süresinin uzaması ile birlikte büyük bir harcama yapılsa da kısa zaman içinde ekonomik olarak büyük bir geri dönüşüme sahip olacaklarını öngörmüşlerdir. Musul arazilerinin sadece petrol rezervi açısından değil pamuk ziraatı açısından da elverişli olmasının büyük bir avantaja çevrilebileceğinin altını çizmiştir. Ekonomi gazetesi son olarak Cemiyet-i Akvam'ın manda süresini uzatabilmesinin tek yolunun İngilizlere fazla sorumluluk yüklemekten kaçınmasıyla mümkün olacağını düşünmektedir. Irak'ın maliyesi ve istikrarı yalnızca İngiltere tarafından sürdürülebilir bir durumdur.

2 Temmuz 1925'te *New East (Yakın Şark)* tarafından yayınlanan "Irak'ın Mali Meselesi" başlıklı makale İngiltere'nin Irak'taki mali misyonunu ortaya koymuştur. Makalede, Irak kabinesinde çıkan ihtilaflar ve istikrarsızlığın Irak'ın maddi ve manevi olarak gelecek mevcudiyetini parçaladığı beyan edilmiştir. Bu süreç içerisinde İngiltere'nin Irak dahiliyesi hakkında bir rapor hazırlığına denk gelmesi durumu ciddileştirmiştir.¹¹² *New East'e*, göre İngiltere hükümeti Irak'a mali desteği içeriden kendisi, dışarıdan ise yatırımcı desteği ile sağlamayı hedeflediğini duyurmuştur. Ancak İngiltere'nin çekincesi şudur ki istikrarsız bir ülkeye kim yatırım yapar ve finans sağlar? Raporda ulaşım ve altyapı desteği planlaması mevcuttur. Ancak, İngiliz maliyesi masrafların Britanya hükümetine geri ödemeli olarak karşılanması şartı koşmuştur. En önemli sorun şu ki; İngiltere'nin Irak'ı kalkındırma planları Musul üzerindeki ihtilaflar giderilmeden mümkün değildir. Planlama eksikliğine stratejik hatalar da eklenince durum kaçınılmaz bir hal almıştır. Musul'dan bir an evvel çıkılması gerektiği tartışmalarındaki en büyük çekinceyi *Daily Mail* gazetesi 12 Aralık 1925 tarihli "Musul Heyecanı" makalesinde

¹¹⁰ "Musul Hududu İhtilafı", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:27, Ankara, 1925, s.430-432.

¹¹¹ "Irak ve Musul'da İngiliz Menafi Maliyesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:59, Ankara, 1925, s.942-943.

¹¹² "Irak'ın Mali Meselesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:9, Ankara, 1925, s.135-137.

açıklamıştır. Bu da Musul konusundaki tutumunun siyasi tarihi boyunca sürekli olarak İngiltere'nin önüne getirilecek bir mevzu olacağıdır. Bu konuda İngiliz parlamentosu Avrupa kıtasında tepki almaktan çekindiğini ifade ediyor.¹¹³ Yine *Daily Telegraph* gazetesi 28 Temmuz 1925 tarihli “Irak’ın Musul’a Verdiği Ehemmiyet” unvanlı yazısında pamuk üretimine önem atfederek büyük bir ilerleme kaydettiklerini ancak Irak’ın dört yıl daha İngiltere desteği olmaksızın sosyo-ekonomik yönden kalkınamayacağını, düzen ve asayiş için mandaterliğin gerekli olduğunun altı çizilmiştir.¹¹⁴

Musul’daki ekonomik ayrıcalık ve talep sadece İngiltere hükümeti tarafından değil aynı zamanda yeni pazar arayışları içinde olan uluslararası özel teşebbüs sahipleri için de son derece önemli bir hal almıştır. Bunlardan biri de *Times* gazetesinde 27 Ağustos 1925’te yayınlanan “Chester İmtiyazı” haberi ile alakalıdır. Chester İmtiyazı, hakkında birinci bölümde Musul’daki ayrıcalıklı petrol arayışı ve işletmeciliği talebine yönelik bilgi vermiştik. *Times* gazetesinde yayımlanan haberde, Chester şirketinin Musul’da yağ çıkarma faaliyetlerini 1911 yıllarında Osmanlı ile yapılan anlaşmanın TBMM hükümeti ile yenilendiğini bu yüzden Cemiyet-i Akvam’ın alacağı karardan bağımsız olduğunu yenilemektedir. Gazete, Türkiye hükümetinin gerek İngilizler gerek diğer yabancı sermayedarların yağ işletme faaliyetlerine engel olmaktan ziyade desteklediğini ifade etmektedir.¹¹⁵ İngiltere’nin Musul’daki varlığının ekonomik açıdan birçok sebebi olduğunu açıklamıştık. Bunlara ilaveten Alman basını Musul çıkmazını yine farklı bir yönden ele almıştır. *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesinin 22 Eylül 1925 tarihinde “Musul” başlığı ile yayımlanan yazısında İngilizlerin Musul politikası kapsamlı bir şekilde eleştirilmiştir. Öncelikle, İngiltere’nin başından beri Mezopotamya’da öngörülmez ve hatalı tercihlerde bulunduğunu, 1916 yılın Suriye’nin güneyini Fransızlara terk ettiklerini hatırlatmıştır. İngilizlerin Musul’a cebren ve hile ile yerleştiğini üstelik

¹¹³ “Musul Heyecanı”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:135, Ankara, 1925, s. 2178-2180.

¹¹⁴ “Irak’ın Musul’a Verdiği Ehemmiyet”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:27, Ankara, 1925, s. 419-421.

¹¹⁵ “Musul’da Chester İmtiyazı”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:46, Ankara, 1925, s. 733-734.

sükûn ve asayiş mazeret göstererek işgalini meşrulaştırmasını eleştirmiştir.¹¹⁶ *Deutsche Allgemeine Zeitung*, bu ağır eleştirisinin altında haksız bir işgalin öfkesi mi yoksa ağır sanayi de güçlenen ekonomisinin zengin Ortadoğu rezervleri yarışında saf dışı kalma öfkesi mi yatmaktadır, bilinmemektedir. Petrolün gücü o zaman için yadsınamayacak kadar değerli bir kaynaktır. Hal böyle iken gazetenin yaklaşımları sorgulanmaya açıktır.

Musul Meselesi'nde tercih hakkı tanınmayan veya en az sesi duyulan kesim Musul'un gerçek sahipleridir. Bu konuda basına yansıyan röportajların oldukça kıymetli bir yeri vardır. *Kölnische Zeitung* gazetesinin 6 Ekim 1925 tarihli "Musul Neza' Hakkında Taraf Bir Fikir"¹¹⁷ başlığı ile röportaj yayınlamıştır. Halkın siyasi bir görüşe sahip olmadığı, tek beklentisinin asayiş ve barış olduğu, petrolden sonra yaşanan krizde halkın İngiltere'ye iyi gözle bakmadığı bu yüzden Türkiye'ye daha yakın olduklarını beyan edilmiştir. Her açıdan İngiliz yönetimi ile ayrışıyor olmalarının Türkiye ile olan bağı kuvvetlendirdiğini, ayrıca dini ve kültürel paylaşımdan kaynaklı ortaklığın İngiliz yönetimle kıyas edilemeyecek kadar kıymetli olduğu vurgulanmıştır. Son olarak, Almanya'nın bu uluslararası haksızlığın farkında olduğunu ancak kendisini ilgilendirmediğini, İngiltere'nin tek derdinin petrol olduğunu vurgularken Musul'un Türk toprağı olduğu konusunda kesin kanaat bildirmektedir.

2.5. MUSUL VE CEMİYET-İ AKVAM ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR

Ecnebi Matbuatı Hülasaları içerisinde "Musul ve Cemiyet-i Akvam" başlığı altında yer alan gazete içeriklerini incelediğimizde, tahkikat komisyonunun neşrinden sonra Cemiyet-i Akvam'ın kararının ne olacağı ve Türk matbuatının propaganda faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir.

9 Temmuz 1925'te *Morning Post* gazetesinde yayımlanan makale Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'daki yeri ve Musul Meselesi'ndeki rey durumunu tartışmaya açmıştır. Cemiyet-i Akvam'ın vereceği karar neticesinde iki tarafın da oy

¹¹⁶ "Musul", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:68, Ankara, 1925, s.1095-1102.

¹¹⁷ "Musul Neza'i Hakkında Taraf bir Fikir", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:77, Ankara, 1925, s.1234-1235.

kullanması gereklidir. Ancak Türkiye Cemiyet'e üye değildir ve *Morning Post'a* göre Ankara hükümeti kararı değiştirmek için bu durumu lehlerine kullanarak Cemiyet'e üye olmaya çalışacaklarını iddia etmiştir.¹¹⁸ Gazete'nin bu öngörüsü oldukça ütöpiktir. Zira Türkiye, Cemiyet'e değil üye olmak, başvuru dahi yapmadan tam 7 yıl sonra davet üzerine üye olan tek ülkedir. Cemiyet-i Akvam'da kararın ittifak ile mi yoksa iki taraf arasında mı alınacağı da müzakere edilen bir başka konudur. 24 Kasım 1925'te ismi belirtilmeyen "Musul Meselesi" başlıklı makalede Cemiyet'in kararının kati olacağı ve iki taraf arasında orta yolun bulunacağı görüşleri yer bulmuştur.¹¹⁹ Ancak 22 Aralık 1925'te ismi belirtilmeyen gazetede Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a üye olmadığı için oy kullanma hakkının olmadığı haliyle karar alınırken yetki verme hakkının nasıl doğacağı sorunsalı da ayrı bir tartışma konusu olmuştur.¹²⁰

Daily Telegraph gazetesinin "Cemiyet-i Akvam'da Türk Manevraları" başlığı ile 2 Eylül 1925'te yayınlanan haberde, yoğun olarak Türk matbuatının propaganda çalışmalarına dikkat çekmiştir. Gazeteye göre Türk matbuatının propaganda faaliyetlerinde Avrupa standartlarını tutturdıkları, gazete müsveddelerini Türkiye'ye gönderdiklerini tespit etmiştir. Ancak, en önemlisi, gazete, Türkiye Cumhuriyeti'nin propaganda masrafları için maddi kaynağı nasıl sağladığını soruşturmaktadır. İkinci olarak, gazete tahkik komisyonunun raporu ne olursa olsun son kararı Cemiyet-i Akvam'ın vereceği konusunda vurgu yapmıştır. Ayrıca gazete 1924 senesinden beri meselesinin çözülememesinin en büyük nedeni olarak Türkiye'yi göstermektedir. 19 Aralık 1925'te yayımladığı "Cemiyet-i Akvam ve Musul" başlıklı yazısında Türkiye'nin Musul konusundaki yaklaşımlarını gereksiz bir inat olarak değerlendirmektedir.¹²¹ Aslında bir bakıma kendi aleyhlerine doğacak bir karar olasılığını düşünerek rapor içeriğini sıradanlaştırmaya çalışmışlardır. Son olarak, tahkikat komisyonu azalarından Macarlı Kont Teleke hedef alınmıştır. Macarlı aza

¹¹⁸ "Başlık Belirtilmemiş", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:15, Ankara, 1925, s.234-235.

¹¹⁹ "Musul Meselesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:126 Ankara, 1925, s. 2029-2032.

¹²⁰ "Musul ve Cemiyeti Akvam", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:144, Ankara, 1925, s. 2311-2320.

¹²¹ "Cemiyeti Akvam ve Musul", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:141, Ankara, 1925, s.2263-2265.

Türk sempatzanı olarak taktim edilmiştir.¹²² Teleke'nin azalığı konusunda İngiliz mümessilinin gerekli adımları atarak engel olmadığı için lakayt ve gevşek davrandığını yazmıştır. İlaveten *Daily Telegraph*, Musul içtimalarına Rusya'dan Çiçeri'nin de katılmasını garip ve anlamsız bulmuştur. Bilakis çünkü Rusya'nın dış işleri bakanı olarak Marksist dış politika anlayışı ile İngiltere'nin Musul'daki faaliyetlerini sorguluyordu. Tabii olarak içtimalarda bulunması olağandır. İngiltere sömürgeciliğine karşı pek çok bölge ülkesi ile antlaşmalar imzalamıştır.¹²³

Alman basınından *Fisch Zeitung* 7 Ekim 1925 tarihinde “Musul Bloğu Mu Yoksa Harp Tehlikesi Mi” başlıklı makalesinde yine farklı bir değerlendirmede bulunmuştur. Öncelikle Türk matbuatında Cemiyet-i Akvam'ın harp istediği şeklinde bir gelişme yer almaktadır. Bugünlerde devletlerarası bilgi kirliliğinin çok fazla olduğunu ve toplumsal olarak da gerginliklere sebep olduğunu beyan etmektedir. İngilizlerin olası bir savaş durumu karşısında başarısız olacağını öngörmektedir.¹²⁴ Bu sadece Alman medyasının bir öngörüsü değildir, İngiliz basınında da benzer haberlerde İngilizlerin hem siyasi hem coğrafi olarak muhtemel bir savaşa karşı hazırlıksız ve isteksiz oldukları bir gerçektir. İki gazetenin de görüşü hem Türklerin hem de İngilizlerin savaşı kaldıracak ruhiyatta olmadığıdır. Musul İngilizler için oldukça dikkatli karar verilmesi gereken bir meseledir. Britanya siyasileri de karar almakta güçlük çekmişlerdir. Britanya'nın hem fikir olduğu tek şey petroldür. Ancak, bu uğurda manda süresinin uzatılması gibi bir sorumluluk karşısında belirsizlik yaşadıklarını önceki haberlerimizde değerlendirmiştik.

Daily [...] ¹²⁵ 9 Eylül 1925 tarihli “İngiltere İçin Asıl Mesele” başlıklı yazısında Musul'un Irak'a bırakılmasıyla beraber 25 yıllık bir manda kararında İngiltere'nin Musul'u idare edip edemeyeceğini sorgulamış veya İngilizlerin çekilmesiyle Musul'da doğacak kargaşa ile mücadele edebilir miyiz sorularını

¹²² “Cemiyeti Akvamda Türk Manevraları”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:58, Ankara, 1925, s. 925-927.

¹²³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Georgiy_Çiçerin

¹²⁴ “Musul Bloğu Mu Yoksa Harp Tehlikesi Mi”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:80, Ankara, 1925, s. 1288-1290.

¹²⁵ Okunamadı.

gündeme getirmiştir.¹²⁶ Ancak bir yandan da İngilizlerin Irak'ın iç işlerine müdahale edecek özgüveni de kendilerinde görmüşlerdir. İngiliz basınının ortak bir dile sahip oldukları tek nokta manda konusunda Cemiyet-i Akvam'ın kendi lehlerinde bir karar vermesidir.

Kölnische Zeitung gazetesinin 6 Ekim 1925'te "Musul Etrafında Türk-İngiliz Nizamu" unvanı ile paylaştığı makalede uluslararası basında Musul propagandasına değinilmiştir.¹²⁷ Gazete, Türklerin ve İngilizlerin propaganda yarışına giriştiklerini, yükselen gerilimi arttıran en büyük sebebin ise Cemiyet-i Akvam'ın kararı mahkemeye havale etmesi olduğunu belirtmiştir. Bu durum iki taraf için de tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur. Cenevre'de yapılan içtimalar esnasında İngiliz halkının da görüşlerine dikkat çekilmiştir. *New East (Yakın Şark)* gazetesi 24 Kasım 1925 tarihli "Musul'un Tahliyesi" adlı makalesinde İngilizlerin Musul'da kalmak istediğinin, bu konuda halkın görüşlerinin dikkate alınması gerektiğinin, üstelik içtima sırasında Türklerin fazla zan altında bırakılmasının Musul'da emperyalist bir görüntü oluşturulmasına sebep olduğunun altı çizilmiştir.¹²⁸

Bu konu başlığı altında son olarak *New East (Yakın Şark)* gazetesinin 6 Eylül 1925 tarihli "Musul ve Cemiyet-i Akvam"¹²⁹ yazısına bakacağız. Gazete, Türk Matbuatında Cemiyet-i Akvam kararının taahhüt edilmesi noktasında tartışma yaşandığını okuyucularına duyurmuştur. Son olarak muhtemel bir savaşın İngilizleri sadece Musul'dan değil Basra'dan da söküp atacağını ve bunun büyük bir itibar kaybı olacağını belirtmiştir.

¹²⁶ "İngiltere İçin Asıl Mesele", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Numara:57, Ankara, 1925, s. 919-922.

¹²⁷ "Musul-Etrafında Türk İngiliz Nizamu", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Numara:77, Ankara, 1925, s.1271-1273.

¹²⁸ "Musul'un Tahliyesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:120 Ankara, 1925, s. 1927-1931.

¹²⁹ "Musul ve Cemiyeti Akvam", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Numara:54, Ankara, 1925, s.862-865.

2.6. MUSUL VE TÜRKİYE ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR

Ecnebi Matbuatı Hülasaları içerisinde son olarak “Türkiye ve Musul” konusu başlığı altında toplanan gazete haberlerini inceleyeceğiz. Genel olarak bu başlık içerisinde sınır tartışmaları, Türkiye’nin Musul ile bağı, özerlik gibi yerel meseleler öne çıkmaktadır.

15 Aralık 1925 tarihli *Press* gazetesi Musul Meselesi ve Cemiyet-i Akvam başlığıyla ayrıntılı bir yazı kaleme almıştır. Öncelikle, Lozan’dan bu yana İsmet Paşa ve Lord Curzon’un nasıl yol aldıklarını, İsmet Paşa’nın konunun Cemiyet-i Akvam’a havale edilmemesi için mühim bir gayret gösterdiğini ancak İngiltere’nin hakkı olmayan bir arazide nasıl hak iddia ettiğini eleştirmiştir.¹³⁰ 30 Ağustos *Daily Telegraph* “Türkler ve Musul Arazi Umumiyye Müracaat Talebi” unvanlı yazıda, Ankara hükümetinin Musul halkının gerçek isteklerinin İngilizlerce yorumlanmasından rahatsızlık duyduğu söylenmektedir. Gazete, Musul’da oy kullanma seçeneği ısrarını sürdürdüğünü ve Musul’u Irak’tan bağımsız gördüklerini ilave etmiştir.¹³¹ *Daily Telegraph* 24 Eylül 1925 tarihli “Musul Arazisine Türk Akını” başlıklı yazısında azınlıklar konusunda Türkiye’yi itham edici açıklamalarda bulunmuştur. Türklerin belirlenen hudud dışına çıkarak Hristiyan mahallelerine akınlar yaptığı ilaveten, Zorok’ta bir manastırı bastığı ve Hristiyan nüfusun tehcir edildiği iddiasında bulunulmuştur.¹³² Gazete, İngiltere’nin meselenin görüşmesi için Cemiyet-i Akvam’a başvuru yaptığını eklemiştir. İngiltere’nin Musul Meselesi’nin çözüm sürecinden sonra sıcak savaştan kaçınarak Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak suretiyle mevcut siyasi çizgisini stabilize etme gayretleri bilinen bir gerçektir. Nitekim, İngiltere’nin 1919 yılındaki “*status quo*” (Güç Dengesi, Savaşsızlık, Politik Denge, Barışı Koruma) ulusal çıkarların korunması politikası *Westminster* gazetesinde de tekrarlanmıştır.

Westminster 7 Ekim 1925 tarihli “Türkler Uyuşmaya Hazırdır” başlıklı yazısında İngiltere’nin Türkiye ile yapacağı emin ve selamet anlaşmasını Cemiyet-i

¹³⁰ “Musul Meselesi ve Cemiyeti Akvam”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:138, Ankara, 1925, s. 2215-2220.

¹³¹ “Türkler ve Musul Arazi Umumiyye Müracaat Talebi”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Numara:48, Ankara, 1925, s.777-778.

¹³² “Musul Arazisine Türk Akını”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:70, Ankara, 1925, s.1127-1129.

Akvam'dan çıkacak hükümden çok daha önemli olduğunu vurgulamıştır.¹³³ İngiltere'nin Cemiyet-i Akvam'ın hakemliğinin devre dışı kalmasına yakın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme çabaları diplomatik bir manevradır. Gazete, haberin başlığına istinaden Türklerin zaten Diyale'nin bir tarafını vererek normalleşme adımı attıklarını öne sürmüştür. İngiltere'nin normalleşme sürecini başlatmak istemesi ile Musul'daki statükosunu devam ettirmek istemesi bir çelişkiye sebep olmaktadır. 12 Ocak 1926 tarihli *Mattino* gazetesi "Musul İhtilafı" yazısında bu duruma değinmiştir.

İngiltere'nin hemen Türkiye ile görüşmek istediği ancak diğer yandan Musul'a askeri sevkியatta bulunmasının izahatını istemektedir.¹³⁴ Diğer taraftan İngiliz-Türk yakınlaşmasına ise farklı açılardan bakanlar da mevcuttur. *Tan* gazetesi 12 Ocak 1926 tarihli "Musul Meselesi" adlı makalesinde Türk-İngiliz ilişkilerinin henüz müzakereye girilecek kadar iyileşmediğini savunuyordu.¹³⁵ Türkiye ve Musul ile alakalı metinler içerisinde Türkiye ve Irak'ta raporun neşrinden sonra yansıyan olaylar dikkat çekicidir. *Times* gazetesi 2 Eylül 1925 tarihli "Musul ve Cemiyet-i Akvam Taşkın Türk Mütalebat" başlığı ile Türk matbuatına eleştirilerini yöneltmiştir. Türk heyetinin muhtemel başarısızlığının Türkiye Cumhuriyet'ini derinden üzeceğini ifade etmiştir.¹³⁶ Türkiye haritalarında Musul'un halen Türk toprağı gösterildiğini ifade edilirken İngiliz matbuatının yapmış olduğu propaganda faaliyetlerine karşın Türk matbuatından şu alıntıyı paylaşıyor: "25 senelik manda değil 250 senelik mandasıyla onun Türklük mahiyetine veyahut Musul vilayetinde hukukumuzun kutsiyetini izale edemez."

Bu sözler Türkiye'nin Musul'a olan hissi kuvvetinin en samimi sözleri olarak kayıt altına alınmıştır. 29 Eylül 1925'te *Tan* gazetesinin Mustafa Kemal Atatürk ile Musul hakkında yaptığı "Tank Güleş Bir Haber" başlıklı röportajda da Musul'un Türk yurdu olduğu yinelenmiştir. Gazi Atatürk, "Musul Türkiye'dir hiçbir vaka bunu

¹³³ "Türkler Uyuşmaya Hazırdır", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:80, Ankara, 1925, s.1297-1299.

¹³⁴ Musul İhtilafı", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:165, Ankara 1926, s.2630-2631.

¹³⁵ "Musul Meselesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:165, Ankara 1926, s.2631-2632.

¹³⁶ "Musul ve Cemiyeti Akvam Taşkın Türk Mutalebat", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:51, Ankara, 1925, s. 813-816.

değiştirmez” diyerek Musul’a olan bağlılığını dillendirmiştir.¹³⁷ Harp ihtimaline de değinen Gazi Atatürk ordularının mükemmel güçte olduğunu söylerken harp ihtimalini mümkün görmediğini ifade etmiştir. Meclisteki bu tartışmalara *Daily Telegraph* gazetesi 9 Ocak 1926 tarihli “Musul İhtilafı” başlığı ile yer vermiştir. Gazete Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kararı kabul edip etmeyeceği ve savaş hazırlığı konuşmaları genişçe yer bulmuştur.¹³⁸ Ancak hem Türkiye için hem de İngiltere için harp düşüncesi psikolojik olarak dahi kabul görmemiştir. Tahkikat komisyonunun yayınlanmasının ardından *Daily Telegraph* gazetesi 23 Ağustos 1925 tarihli “Türkiye ve Musul” makalesinde, “Kürt halkı için özerk bir idare’den” Türkiye’nin rahatsızlık duyduğunu iddia etmiştir.¹³⁹ Irak, dini, mezhebi ve etnik çeşitliliğin olduğu bir ülkedir. Musul’da da yerleşim bazında bölgesel olarak bir ayrılış görülmektedir. Bu durum İngilizler tarafından Musul’un parçalı bir şekilde bölünerek halkın mobilize edilmesine imkân tanımıştır. *New East (Yakın Şark)* gazetesi de 7 Eylül 1925 tarihli “Irak” makalesinde raporun neşrinden sonra halkın tepkilerini yazmıştır. Gazeteye göre, Irak halkının rapora gereken önem ve heyecanı beslemediği ayrıca manda süresinin uzamasına sıcak bakmadıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca Irak’ın acemice İngiliz aleyhtarlığı yaptığını ve bu sempatizanlığının tahkikat komisyonu tarafından dikkat çektiğini gözlemlemiştir.¹⁴⁰ Nitekim, Irak yönetiminin incelemeler boyunca almış olduğu pozisyon İngiliz bayrağı altı olmuştur. Musul Meselesi’nin tartışıldığı tüm içtimalarda Almanya’nın genel olarak Türkiye’nin yanında yer alması ve Alman basınında da Türkiye’yi destekleyici açıklamalarda bulunulması Türkiye için umut verici olmuştur. 17 Aralık 1925’te *Kölnische Zeitung* gazetesi “Musul Niza” başlığı ile Almanya’nın olası olumsuz bir karar karşısında Türkiye’ye destek vereceği ve kararın tehir edilmesi noktasında gereken çalışmaları yürüteceği hususunda bir beyanatta bulunmuştur.¹⁴¹

¹³⁷ “Tank Güleş Bir Haber”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:80, Ankara, 1925, s.1287-1288.

¹³⁸ “Musul İhtilafı”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:159, Ankara 1926, s.16516.

¹³⁹ “Türkiye ve Musul”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara 42, Ankara, 1925, s. 679-680.

¹⁴⁰ “Irak”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:55, Ankara, 1925, s. 881-883.

¹⁴¹ “Musul Niza”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:140, Ankara 1925, s.2247-2249.

İtalyan gazetesi ise içtimalar sırasında Türk murahhaslarına dikkat çekmiştir. 19 Aralık 1925 tarihli *Manitto* gazetesi “Musul ihtilafı” yazısında Türk murahhaslarının içtima sırasında salahı kesmek ile suçlandığını, murahhasların talebi ise karar ne olursa olsun iki taraf itilaf etmeden ilan edilemeyeceğidir.¹⁴² Türk murahhaslarına yapılan bu dışlayıcı tavır 23 Aralık 1925 tarihli *Tan* gazetesinde de “Musul ve İngiliz-Türk Gerginliği” başlığı ile yer bulmuştur. İçtima sırasında delegelerin saf dışı bırakılmaya çalışıldığı bildirilirken, süreç içerisinde Türk-Rus yakınlaşmasından Türkiye’nin zararlı çıkacağı öne sürülmüştür.¹⁴³

Genel olarak baktığımızda, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile birlikte yabancı basın takibinin yeni devletin en önemli meselelerinden biri haline geldiğini görüyoruz. Bunun başlıca sebepleri arasında elbette ki öncelikle yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin yabancı neşriyatta hakkında çıkan olumlu-olumsuz tüm eleştirileri öğrenme ve buna istinaden iç ve dış politikalarını biçimlendirme isteğidir. Ancak Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi çalışmaları çok daha geniş bir yelpazeyi temsil etmektedir. Her şeyden önce toplumlar sosyo-ekonomik gelişmeleriyle birlikte canlı bir iletişim ağına evrilmiştir. Müdürlüğüm, çalışmaları bu noktada yeni Türkiye toplumu için dış dünyadan haber alıp iletme merkezine dönüşmüştür. Başlangıçta teknik olarak yetersiz ve kısıtlı olan haber iletme işletmelerinin gerekli destek ile iyileştirilerek verimli bir seviyeye ulaşması için azami önem verildiğini görmekteyiz. Lozan Barış anlaşması ile başlayan ve 1926 yılına değin süregelen “Musul Krizi” Cemiyet-i Akvam’ın İngiltere lehine karar alması ile noktalanmıştır. 1926’da Ankara Anlaşması’nın imzalanmasıyla Türkiye, Musul, Kerkük ve Erbil üzerindeki tüm haklarından vazgeçti.¹⁴⁴ Musul meselesinin İngiltere ve Türkiye için değil tüm dünya gündeminde de önemli bir yere sahip olduğunu okuduğumuz ve değerlendirmesini yaptığımız gazetelerden görmekteyiz.

Ağırlıklı olarak İngiliz basını hükümet taraftarı görünse de Parlamento ve diğer kesimlerin çekimser olduğu gözlenmiştir. Ekonomik olarak ise kazanımların cezbedici getirileri İngiliz ekonomisi için şartlı ön koşullara başlanmak istenmiştir.

¹⁴² “Musul İhtilafı”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:141, Ankara, 1925, s.2266-2267.

¹⁴³ “Musul ve İngiliz-Türk Gerginliği”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:145, Ankara, 1925, s.2327-2338.

¹⁴⁴ Tolga Akay-Süleyman Tekir, *a.g.e.*, s.509.

Muhtemel bir savaş konusunda ise basın ve iktidarın ortak dili “Diplomasidir”. Musul, İngiltere için petrol, sömürgelerine giden yol ve stratejik bir limandır. Türkiye için ise müşterek tarihlerinin paylaşıldığı bir coğrafya ile Misak-i Milli sınırlarımız dahilinde ayrılmaz bir bütündür. Aynı zamanda güney vilayetlerinin hudut güvenliği ile tüm Anadolu’nun güvenliğini temsil etmektedir. Türkiye’nin sınır güvenliği endişelerini Bursa mebusu Operatör Emin Bey şu sözlerle öngörölmüştür: *“Musul’u verdiğimiz gün hudut Erzurum’dur.”* İngiliz medyası Türk halkının ve TBMM’nin Musul sürecindeki halet-i ruhiyelerini çoğu zaman duygusal yorumlanmıştır. Meclisteki o günkü tartışmalarda Lazistan Mebusu Dr. Abidin Bey’in şu sözleri anlamlıdır: *“Her kim ne derse desin. Bendeniz diyorum ki, Musul’dan bir karış arazimiz giderse, emin olunuz Anadolu da tehlikededir. Çünkü Musul Anadolu için bir nokta-i hayattır. Binaenaleyh ben buna ukde-i hayat diyorum.”*¹⁴⁵

Bu bakımdan, yapay bağlantılar ile etnografik bağlar karşılaştırıldığında bir tarafta geçici ekonomik planlar diğer tarafta ise birbirine bağlı bir toplumun sınırlarla koparılması mevzu bahistir. Bugün Türkiye’nin güneydoğusunda yaşanan sınır çatışmaları ve anlaşmazlıklarının tohumu 1926’da yapılan planlamalarının bir uzantısıdır. Toplumların ortak mirası ve birimi olan ırki, etnografik ve kültürel kodların tepeden inme sınırlarla ket vurularak parçalanmasının sonuçlarını hep birlikte yaşamaktayız. 1926’da alınan kararlarda öngörölemeyen veyahut hasır altı edilen bu gerçekler bugün yığılarak çoğalan bir kar topudur. Günümüzde, Musul’un stratejik önemi halen geçerlidir ve problemler sadece komşu ülkelerin değil küresel dünyamızın da ortak bir meselesidir.

¹⁴⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Ocak 1923, s.1223.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MUSUL FİHRİSTİ VE SEÇME YAZILAR

3.1. ECNEBİ MATBUATI HÜLASALARI DERGİSİ 1925-1926 MUSUL FİHRİSTİ VE SEÇME YAZILAR

Ecnebi Matbuatı Hülasalarının 1925-1926 yıllarında Musul ile alakalı dış basında çıkan yayımları hakkında bir fihrist çalışması yapılmıştır. Fihristte, gazete, numara ve tarih, yazının başlığı ile sayfa aralığı gösterilmiştir. Ayrıca okunan 71 metin transkript edilerek yeni harflerle bu bölümde verilmiştir.

Tablo 7: Ecnebi Matbuatı Hülasaları Dergisi 1925-1926 Musul Fihristi

YAZININ KAYNAĞI	GAZETE	NO VE TARİH	BAŞLIK	SAYFA
ECNEBİ MATBUATI HÜLASALARI	Times	No 3: 13 Haziran 1925	Kerkük'te Irak Süvarilerine Hücum ve Tayyare Muharebesi	7-8
EMH	New East	No 9: 8 Temmuz 1925	Irak'ın Mali Meselesi	135-137
EMH	Morning Post	No 15: 22 Temmuz 1925	Başlıksız	234-235
EMH	Times	No 26: 4 Ağustos 1925	Musul Tahkikat Komisyon Raporu	403-406
EMH	Daily Telegraph	No 27: 5 Ağustos 1925	Irak'ın Musul'a Verdiği Ehemmiyet	419-421
EMH	Daily Telegraph	No 27: 5 Ağustos 1925	Musul Hududu Raporu Tab' Olunacak Türklerin Mümanaâtı	428-429

EMH	Daily Herald	No 27: 5 Ağustos 1925	Musul Hududu İhtilafı	430-432
EMH	Daily Mail	No 35: 15 Ağustos 1925	Türkiye ve Musul	563
EMH	[Görüntü Bulanaık]	No 35: 15 Ağustos 1925	Kral Faysal ve Musul Hududu	566-567
EMH	Times	No 36: 16 Ağustos 1925	Musul Raporu	573-580
EMH	New East	No 38: 8 Ağustos 1925	Musul Raporu	603-610
EMH	Daily Telegraph	No 42: 23 Ağustos 1925	Türkiye ve Musul	679-680
EMH	Daily Telegraph	No 43: 24 Ağustos 1925	Musul Raporu Alakadar Nevahide Tesirâtı	685-688
EMH	Times	No 46: 27 Ağustos 1925	Musul'da Chester İmtiyazı	733-734
EMH	New East	No 48: 30 Ağustos 1925	Musul Raporu	765-769
EMH	Daily Telegraph	No 48: 30 Ağustos 1925	Türkler ve Musul Araz-i Umumiyye Müracaat Talebi	777-778
EMH	Times	No 51: 2 Eylül 1925	Musul ve Cemiyeti Akvam Taşkın Türk Mütalebatı	813-816
EMH	New East	No 54: 6 Eylül 1925	Musul ve Cemiyeti Akvam	862-865

EMH	National	No 55: 7 Eylül 1925	Musul Meselesi	876-877
EMH	New East	No 55: 7 Eylül 1925	Irak	881-883
EMH	Daily Telegraph	No 56: 8 Eylül 1925	Musul ve Cemiyeti Akvam	893-896
EMH	Liberally Daily	No 57: 9 Eylül 1925	İngiltere İçin Asıl Mesele	919-922
EMH	Daily Telegraph	No 58: 10 Eylül 1925	Cemiyeti Akvamda Türk Manevraları	925-927
EMH	Financial Times	No 59: 12 Eylül 1925	Irak ve Musul'da İngiliz Menafi Maliyesi	942-943
EMH	Daily Mail	No 61: 14 Eylül 1925	Musul Esrarı	974-977
EMH	New East	No 61: 14 Eylül 1925	Musul Meselesi	977-978
EMH	Mattino	No 61: 14 Eylül 1925	Cenevre'de Petrol Mücadelesi	979-981
EMH	Daily New	No 61: 14 Eylül 1925	Harbe Doğru Gidiş	983-986
EMH	Deutsche Allegemeine Zeitug	No 67: 21 Eylül 1925	Türklerin Tehdidi Yararı Amil ve Harp	1088
EMH	Frankurt Zeitung	No 67: 21 Eylül 1925	Musul Meselesi	1090-1091
EMH	Deutsche Allegemeine Zeitug	No 68: 22 Eylül 1925	Musul	1095-1102

EMH	Quotidien	No 69: 23 Eylül 1925	Musul Meselesi Nasıl Ortaya Konuyor	1111-1114
EMH	Tan	No 69: 23 Eylül 1925	Musul Meselesi	1115-1117
EMH	Daily Telegraph	No 70: 24 Eylül 1925	Musul Arazisine Türk Akını	1127-1129
EMH	Mattino	No 71: 26 Eylül 1925	Musul İhtilafının Hali Tehir Edilecek M	1143-1146
EMH	Tan	No 72: 27 Eylül 1925	Musul Meselesi	1159-1164
EMH	Tan	No 74: 29 Eylül 1925	Musul Çıkmazı	1191-1196
EMH	Standart	No 74: 29 Eylül 1925	Musul Meselesi Vehamet Kesb Ediyor	1196-1197
EMH	Times	No 75: 30 Eylül 1925	Musul Tehcirleri	1207-1209
EMH	Journal	No 76: 1 Ekim 1925	Musul Meselesinin Tehirinden Sonra	1223-1226
EMH	Gazete Belirtilmemiş	No 76: 1 Ekim 1925	Bir Zayıf Karar	1227-1232
EMH	Kölnische Zeitung	No 77: 5 Ekim 1925	Musul Neza'i Hakkında Taraf Bir Fikir	1234-1235
EMH	Kölnische Zeitung	No 79: 6 Ekim 1925	Musul Etrafında Türk- İngiliz Nizamı	1271-1273
EMH	Tan	No 80: 7 Ekim 1925	Tank Güleş Bir Haber	1287-1288

EMH	Fisch Zeitung	No 80: 7 Ekim 1925	Musul Bloğu Mu Yoksa Harb Tehlikesi Mi	1288-1290
EMH	Westminster	No 80: 7 Ekim 1925	Türkler Uyuşmaya Hazırdır	1297-1299
EMH	Daily Mail	No 81: 8 Ekim 1925	İngiltere Avam Kamarasıyla İstihza	1310-1313
EMH	New East	No 85: 13 Ekim 1925	Musul Yeni Safha	1367-1372
EMH	New East	No 98: 27 Ekim 1925	Musul: Vaziyeti Hakikiye	1575-1581
EMH	New East	No 120: 24 Kasım 1925	Musul'un Tahliyesi	1927-1931
EMH	Gazete Belirtilmemiş	No 126: 1 Aralık 1925	Musul Meselesi	2029-2032
EMH	New East	No 130: 2 Aralık 1925	İngiltere ve Irak	2096-2097
EMH	Times	No 135: 12 Aralık 1925	Yeni Musul	2165-2171
EMH	Daily Mail	No 135: 12 Aralık 1925	Musul Heyecanı	2178-2180
EMH	Press	No 138: 15 Aralık 1925	Musul Meselesi ve Cemiyeti Akvam	2215-2220
EMH	Kölnische Zeitung	No 140: 17 Aralık 1925	Musul Niza'	2247-2249
EMH	Daily Telegraph	No 141: 19 Aralık 1925	Cemiyeti Akvam ve Musul	2263-2265

EMH	Mattino	No 141: 19 Aralık 1925	Musul İhtilafı	2266-2267
EMH	New East	No 142: 20 Aralık 1925	Musul Meselesi	2279-2283
EMH	Gazete Belirtilmemiş	No 144: 22 Aralık 1925	Musul ve Cemiyeti Akvam	2311-2320
EMH	Belge Flu	No 144: 22 Aralık 1925	Musul Bir Tehlike Merkezi mi	-
EMH	Gazete Belirtilmemiş	No 145: 23 Aralık 1925	Musul Hakkında Cemiyeti Akvamın Kararı	2327-2331
EMH	Tan	No 145: 23 Aralık 1925	Musul ve İngiliz Türk Gerginliği	2327-2338
EMH	Kölnische Zeitung	No 147: 26 Aralık 1925	Musul Hakkında Cemiyeti Akvamın Kararının İngiliz Matbuatındaki Akisleri	2385-2386
EMH	Gazete Belirtilmemiş	No 148: 27 Aralık 1925	İngiltere Meclisi Ayanında Musul Müzakeratı 17 Kanunuevvel Yeni Irak Muahedenamesi	2375-2379
EMH	New East	No 156: 5 Ocak 1926	Musul Kararı ve Ondan Sonra	2487-2492
EMH	Daily Telegraph	No 159: 9 Ocak 1926	Musul İhtilafı	2040-2041
EMH	Mattino	No 165: 12 Ocak 1926	Musul İhtilafı	2630-2631
EMH	Tan	No 165: 12 Ocak 1926	Musul Meselesi	2631-2632

EMH	Daily Hearld	No 171: 23 Ocak 1926	Musul Meselesinde Fransız Eli	2723-2725
EMH	Morning Post	No 175: 27 Ocak 1926	İngiltere-İrak Muahedenamesi	2796-2797

3.2. MUSUL HAKKINDAKİ SEÇME YAZILAR

KERKÜK'TE İRAK SÜVARİLERİNE HUCÜM VE

TAYYARE MUHAREBESİ

26 Mayıs tarihli Times gazetesine Bağdat'tan bir gün evvelki tarih ile çekilen telgraf name tercümesidir:

İkinci Irak süvari alayına, Süleymaniye'den (Halepçe'ye) o esnasında vaki olan hücum gösteriyor ki: Kürtler Türk propagandasıyla tahrik olunarak 20 Mayıs'ta çete muhaberatına başlamışlardır. Kürtler bir hücum esnasında şayan zıkr-i zayıata sebep olmayıp gecenin hulûlunda geriye çekilmişlerdir. Ertesi gün üç reb' mil genişliğinde ve tepeler arasında bir vadiden geçtiği esnada tepeleri işgal etmiş olan aş'ir tarafından kuvvetli bir hücumla maruz kalmıştır. Tayyareler süvarilerin imdadına yetişince düşman mağaralara çekildi. Pîşdarlar düşmanla muharebeye tuttuğu esnada, dümdar ile mekâre ve ağırlıklar üzerine de çok kuvvetli bir hücum vaki olmuş, ücretler tedarik edilmiş olan nakliye efrâdı bu hücum muvacehesinde şaşkınlık ve perişanlık içinde kalmıştır. Fakat süvari koluna komanda eden İngiliz zabiti mekkâre-i nakliye kolunun intizamını yeni baştan temine muvafık olarak düşman mevazine hücum etmiştir. Düşman hücumu kabul etmeyerek geri çekilmiştir. Fakat bu çekilme esnasında açık sahaya düşman olduğundan İngiliz tayyareleri bombalarıyla zayıatı muhimmiye duçar olmuştur. Muahharen Kürtlerin uzun menzilde tepelere çekildikleri görülürken süvari kolu başka az [...] ¹⁴⁶ hedef olmaksızın dereden ve 22 Mayıs'ta (Halepçe'ye) vasil olmuşlardır.

¹⁴⁶ Okunamadı.

Yerli süvarilerin aylık tecrübe olan bu muharebede kıymet ve şeca'at-i tezahür etti. Tayyarelerin gördükleri hizmet son derece kıymetlidir. Müte'addid defalar Kürtlerin [...] ¹⁴⁷ hedef olan makinalar mühim bir hasara duçar olmamışlar ve düşmana elli kadar telefât verdirmişlerdir. Süvari kolundan on kişi maktul, on sekiz kişi mecrûh düşmüştür. Avrupalılardan maktul ve mecruh yoktur. Aşa'ir yaralılar (Halepçe'den) tayyarelerle nakil olunmuştur. ¹⁴⁸

¹⁴⁷ Okunamadı.

¹⁴⁸ “Kerkük’te Irak Süvarileri Hücum ve Tayyare Muharebesi”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:3, Ankara, 1925, s.7-8.

IRAK'IN MALİ MESELESİ

2 Temmuz tarihli New East yani Yakın Şark mecmuasından:

Irak kabinesi azasından bazı ihtilafsızlıklar, yahut ahven tabir ile bazı mertebe-i müşkülât çıktığı malum edilmişse de, ancak geçen Ağustos ayında mevk-i iktidara gelen (Yasin Paşa) kabinesinin bu kadar kısa ömürlü olacağını da ümit etmiyordu. Yasin Paşa'nın Irak'ın en kuvvetli şahsiyeti olacağını gösteren bazı alametler fark edildiği zan edilirken şimdi o, kabinesi azasından dahiliye nazarı Abdul Hasan beni terk-i mevki eylemiştir. Irak'ta bu vecihle kabine buhranının zuhuru, geçen mart ayında memleketin vaziyet-i maliyesi ve istikbal-i maliyesi hakkında tahkikatta bulunmaya memur edilen komisyon raporunda neşri zamanına tesadüf etmiş bulunuyor. Bu rapor tanzimata başlıca amel olan İngiltere parlamentosu azasından Mr. [Hilton] ile Mr. [Verto] bir zamandan beri Bağdat'ta malum olan şu hakikate nazar-ı dikkat celb ediyorlar: her ne kadar Irak memleketi iki seneden beri mütevazen bir bütçeye sahip olabilmiş ise de, Irak ile İngiltere arasındaki muahede namenin mevâd-ı maliyesi mevk-i tatbiki konulur konulmaz memleket vaziyeti müşkülata duçar olacaktır: yani bu muahede mevâd maliyesiyle Irak hükümeti Osmanlı İmparatorluğundan umumiyesinden kendisine tesadüf edecek hisse ve daha bir takım masrafın; hususıyla önce İngiltere hükümeti tarafından yapılmış olan orduya ait mesarafatın te'diyesini kabul eylemiştir. Sâlifüzzikr-i komisyon raporuna nazaran eğer Irak'ın içinde bulunduğu müşkülât-ı maliyeden sıyrılabilmesi matlub ise mutlaka hariçten muavenet-i mahsusaya nail olmalıdır. Diğer cihetten raporda deniliyor ki: murûr zaman ile, Irak hükümetinin istikrar ve selameti mümin olduğunu müsbet-i ilam güya, ecnebi sermayedarlar nazarında tebarüz etmedikçe bu sermayedarların hükümet-i mezkureye paralarını, hususıyla mu'tedil şart dahilinde emniyet etmeleri ihtimal-i bayattır.

Filhakika bu sözün mahz-ı hakikat olduğu Irak'ta ise yapılmakta olan bir İngiliz şirketinin sermaye aradığı esnada duçar olduğu muamele eylediği tahmin etmiştir. Raporda vaziyeti kurtarmak için tavsiye ve işaret edilen tedabir içinde İngiltere'nin, Irak devletine, şimendiferlerin inşası ve ıslahat-ı sair için yapacağı bir istikraza da kefil olması tarafı da vardır. Bundan başka Osmanlı İmparatorluğundan memur divan-ı umumiye hususunun tarih-i tediyesi tehir olunmak üzere bazı tertibat

yapılabileceği gibi, İngiltere hükümeti Irak için yaptığı masrafları geri almaktan herhangi bir suretle vazgeçer ve en sonra, yine bazı tedabir mukabilinde Irak hükümeti mesarafat-ı askeriyesi iz'arı tenzil olunabilir. Irak'taki vaziyeti suret hakikiye de vakıf bulunan herkes hali hazırda bazı tedabirin icrasına lüzum-u kati olduğuna kanaattir. (Irak-İngiltere) muahedenamesinin şimdiye kadar tehir-i tasdiğinin başlıca sebebi, Irak hükümetinin, omuzlarına taşıyabileceğinden fazla mali bir yükün yüklenilmiş olmasını pek ala derk eylemesinden ileri gelmiştir; binaen aleyhe, emr-i tastiği kolaylaştırabilecek tedabiri tahkik etmek üzere memleket-i ömür-ü derpiş olundu.¹⁴⁹

¹⁴⁹ "Irak'ın Mali Meselesi", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:9, Ankara, 1925, s.135-137.

BAŞLIKSIZ

9 Temmuz tarihli Morning Post gazetesinin Cenevre muhabirinden:

Anladığıma göre Cemiyet-i Akvam Musul hududu tayinine memur olan komisyon azası şahsi raporlarını ikmâl etmişler ve temmuz nihayetinde Cemiyet-i Akvam meclisine arz edilmek üzere şimdi müctemian bir vesika ihzârıyla iştigal etmiş bulunmuşlardır. Bu vesika sayesinde Cemiyet-i Akvam meclisi Eylül ayı zarfında içtima ettiği zaman kararını itâ eyleyecektir. Bu kararın itâsı münasebetiyle Türkiye hükümeti, Cemiyet-i Akvam azasından olmamakla beraber mecliste hazır bulunmaya davet olunacaktır. Ancak Türkiye'nin de Büyük Britanya hükümeti gibi bu meselede itâsı rey eylemesine müsaade eylemeyecektir. Cemiyet-i Akvam kararının merakı ve müessir as olunabilmesi için alakadar devletlerin ittifak arâları lazımdır. Türkiye Cemiyet-i Akvama duhûline talebe ikna için masraf olan mesaiyi Ankara hükümeti, hudud komisyonunun kararını değiştirmeye alet etmeye çalışmaktadır. Türkiye hükümeti azası ma'ruf namesinden biri ahiren Türkiye'nin Cemiyet-i Akvama girmeye hazır bulunduğunu, fakat evvel Musul meselesinde mutâlebâtın temin edilmesi icap edildiğini söylemiştir.¹⁵⁰

¹⁵⁰ “Başlık Belirtilmemiş”, *Ecnebi Matbuat-ı Hûlasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:15, Ankara, 1925, s.234-235.

MUSUL TAHKİKATI
KOMİSYONUN RAPORU

29 Temmuz tarihli Times gazetesinden:

Mufassal raporu birkaç güne kadar neşredilecek olan Musul hududu Cemiyet-i Akvam komisyonunun netâic tahkikatı sıkı bir ketumiyet-i resmiye ile muhât bulunmaktadır. Buna rağmen ve anlaşıldığına göre Türkiye hükümeti netice tahkikatının mahiyetini keşfetmiş ne bunu kendi gayr-i müsait bulmuş ve talebinin ret edileceği farziyyesine istinaden istihzarata girmiştir. İhtimal Türklerin netice-i tahkikatı bu suretle tefsirleri yanlıştır. Mamafiye başka türlü bir tefsirinde aynı derecede gayri sahih çıkması muhtemeldir.

Cemiyet-i Akvam komisyonu azası kısa bir müddet İstanbul'da bir makam işgal etmiş olan İsveçli Mösyö Wirsén şöhret kazanmış bir Belçikalı olan Miralay Pavlis ile bir zaman zahir surette Türk tarafları olup harb-i umumi esnasında Macaristan, Türkiye, Bulgaristan ve Orta Asya'nın vahdeti fikrini neşretmek üzere turan isminde bir mecmua çıkaran Macaristanlı Teleki'den mürekkeptir. Bu murahhasalar Musul mıntikasında vuku olan tahkikatları esnasında mıntika ahalisinin ezhasında bazı teşevvişata sebep olmuşlar yani esna-ı tahkikatında cihanın Cemiyeti Akvam tarafından idare olunduğunu ve İngiliz hüküm salahiyetinin tâli bir amel olduğunu ifhâm etmek suretiyle sekene-i serbetçe beyan-ı fikre teşvik eylemişlerdir. Bizzat kendilerinin aldıkları intibaât da mutelif ve belki de şaşkırtıcı bir mahiyette idi. Raporun itasının şimdiye kadar tehir etmesi bu muhtelif intibaları te'lif ve tensik için uğraşmaktan ileri gelmiştir. Şimdi artık komisyon netice-i tahkikatının kimseyi tatmin ve memnun edemeyeceği beyan olunabiliyor. Komisyon azasının vasıl oldukları umumi netice ve karara göre eğer Musul Irak'ın aksâm-ı mütemmesinden evvel çıksa mandaterlik müddetinin geçen sene Irak ile büyük Britanya arasında akd olunan muahedede takdir ettiği vecihle dört sene zarfında hitâma ayırması mevzu bahs olmaz. Cemiyet-i Akvam kontrollü bir mandater devlet vasıtasıyla yirmi ye da yirmi beş sene daha idame olunmalıdır. Böyle olmadığı halde Irak üzerinden Cemiyet-i Akvam kontrollü kalkarsa komisyonun fikrince münâzi'un fi h mıntıkada hak hakimiyetinin dahili ve beynelmilel emniyet Irak'a nazaran kabil mukayese

olmayacak kadar makbul bulunan Türkiye'ye iade olunması lazım gelir. Komisyonun fikrine göre Irak üzerinde Cemiyet-i Akvam kontrolü böylece idame olduğu halde dahi Musul mıntikasının şimal şarkı kısmındaki gördükleri idare ve tahsil ve talim cihetlerince muhtariyet verilmelidir. Komisyonun bu tavsiyesi belki de büsbütün fazladır. Çünkü Kürtlere verilmiş olan serbesti Kürt çocuklarının kendi lisanlarında tahsil ve talim edebilmeleri için mektepler yapılması ve mandater devletin Kürtlere meskûn havalide muhtariyet idareyi andırır müessesatı teşci'e olan müstakil milliyetperverliğinin bütün asrını ortadan kaldırmak üzere kendi arazilerinde Kürtler aleyhine pek şiddetli tazyîkat ve tahkibata girişmiş olan Türklerin kuvvetli şikayetlerini mucip olmuştur. Komisyon şu fikri de dermeyân ediyor ki: Eğer Cemiyet-i Akvam murakabesi idame edilmez de arazinin taksimine lüzum hasıl olursa bu taksim Dicle'ye kolun ve Musul ile Bağdat arasında büyük nehirle birleşen Küçük Zab suyu boyunca yapılmalıdır. Bu taksime göre Musul Türkiye hududu dahilinde ve Süleymaniye ile Kerkük'ü ihtiva eden mühim Kürt arazisi Irak arazisinde kalır. Böyle taksim yapıldığı taktirde komisyon, Diyal'e üzerinde temerküz edip pamuk ziraatında o kadar ehemmiyete haiz olan irvâ ve iska şebekesi menâbinin Irak'ta kalması hususunun nazar-ı mütalaaya almasını tavsiye ediyor. Anlaşıldığına göre harb-i umumi esnasında büyük Britanya uğrunda harp edip tekrar etmiş hudut arazisinin de yaşayan Asur Hristiyanların böyle itinasız kabaca bir taksim ve vukû'nda kolayca Türk düşmanlarının intikamına maruz kalacağı hususu raporun netice-i umumiyesin derpîş olunmamıştır.¹⁵¹

¹⁵¹ "Musul Tahkikat Komisyonunun Raporu", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:26, Ankara, 1925, s.403-406.

IRAK'IN MUSULA VERDİĞİ EHEMMİYET

28 Temmuz tarihli Daily Telegraph gazetesinden:

Sabık Irak baş vekili olup ahiren Irak'ın Londra mümess-i sîyasisi tayin edilmiş olan Câfer el-askeri Paşa refakatinde mümessil kâtibi ata emin pek olduğu halde Bağdat'tan Londra'ya vasıl olmuştur. Mûmâileyh Kral Faysal'ın payitahtından ayın on ikinci günü müfarakat etmişti. Reuters ajansının mümessili ile vaki olan mülakatında Ca'fer el Askeri Paşa Irak'ta el yevm mevcut olan ahval ve şeraitin idare-i memlekette ve asayiş-i umumiye de büyük terakkiyatı ila'm etmekte olduğunu söylemiştir. Mali cihetten vaziyeti iyi olup bu sene bütçede tevâzün hasıl olmuştur.

Mûmâileyh sözüne devam ile demiştir ki;

Terakiyat-ı müstakbelemin üzerinde ilk büyük tesiri olacak bir şey varsa oda Musul hududu komisyonunun vereceği rapordur. Bu raporu Irak'ta her fert hayati ehemmiyeti haiz bir hadise olmak üzere bekliyor. Gerek Irak ve gerek İngiltere hükümetinin rapor muhteviyatı üzerinde icray-ı tesir etmek üzere herhangi bir harekette bulunmuş olduklarına dair olan haberleri burada suret-i kat'iyyede ret eylerim. Türk aslından olup Türk idaresi lehinde oldukları malum bulunan bir avuç kalabalığın tevkif edildiği hakkında hikayeler suret-i kat'iyyede yalandır. Komisyonun tarik-i mesaisine hiçbir manî ikâ edilmemiştir. Kürtler, Türkmenler ve Araplar; hepsi hiçbir kimse tarafından duçar-ı mümâna'at olmaksızın fikirlerini komisyona beyan etmekte serbest bulunmuşlardır. Irak hükümeti ahiren İngilizlere petrol istihsali ve pamuk yetiştirilmesi için iki mühim imtiyaz verilmiştir. Pamuk ziraatı şimdiden başlamıştır. Bir vakit gelip ırağın pamuk hususunda en zengin memleketlerden biri olacağına itimadımız vardır. Dört sene sonra Irak artık İngiliz mükellefinin "halkının" boynunda bir yük olmaktan kurtulacaktır. Çünkü bugün mevcut terakki nispetine göre o zaman Irak kendi kuvvey-i askeriyesine kendi parasıyla besleyecek ve İngiltere'nin muaveneti olmaksızın idamey-i mevcudiyet edecektir. Bizim hemen bütün ticaretimiz İngiltere hususuyla Manchester ve Liverpool ile dir. Bu ticaret her gün terakki gösteriyor. Bu sözümüzden ticaretimizin sırf İngiltere'ye münhasır olduğu anlaşılmasın şu kadar var ki; Bağdat'taki İngiliz ticaret odasının mesaisi Irak'ta pek faydalı netâic-i mucip olmakta ve bu mesai

memleketçe taktir edilmektedir. Islah edilmiş vasıta-ı nakliyesinin vaziyet üzerinde çok azim bir tesiri olur. İnsanın Bağdat'tan Bahr-i sefid sahiline 18 saatte vasıl olduğunu düşünür iseniz bu tesirin azametini idrak edersiniz. Harpten evvel bu seyahat ancak yirmi sekiz günde icra olunabilirdi.¹⁵²

¹⁵² "İrak'ın Musul'a Verdiği Ehemmiyet", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:27, Ankara, 1925, s.419-421.

MUSUL HUDUDU

RAPOR TAB' OLUNACAK TÜRKLERİN MÜMANAÂTI

28 Temmuz tarihli Daily Telegraph gazetesi “Muhabir-i siyasimizden varid olmuştur” kaydıyla atideki bentleri neşrediyor.

Anladığıma göre Cemiyet-i Akvam kâtibi; Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından Irak'ın şimal hududunun tehdidiyle işgal etmek üzere tayin edilmiş olan üç kişiden mürekkep komisyonun raporunu bu hafta nihayetinde neşrettiğini tespit etmiştir. Halbuki Türkiye Hükümeti Türkiye tarafından bir nevi reddiye muhtırası terfîk edilmedikçe raporun neşrine kuvvetle itiraz etmektedir. “Cemiyet-i Akvam” ise böyle reddiye mahiyetinde bir vesikanın eylül ayı zarfında Cemiyet-i Akvam meclisine takdimini daha münasip olacağı fikrinde bulunuyor. Fakat Ankara maksadında musir bulunmakta ve raporun bir karar ve bir netice-i kat'iyyeden mahrum kalmış bulunmasından dolayı müteaccib ve müteessir olduğunu beyan etmektedir. Türklerin rapor muhteviyatı hakkında malik oldukları ve yahut malik olduklarını iddia ettikleri malumatı nereden alabilmiş oldukları malum değildir. Ancak onlar – kim ve neresi olduğunu anlaşılmayan – bir taraftan kendi lehlerine karar verileceği hakkında teminat aldıklarını iddia ediyorlar. İhtimal bu tarz iddia Türk matbuatını ve Türkiye efkarı umumiyesini böyle bir efsaneye inanmaya sevk de rehber ya da rehzen olduklarını söylemenin bir tarzı diğeridir. Burada derâ hâtır olacak bir şey varsa o da Türklerin bir İsveçli bir Belçikalı ve bir Macar'dan mürekkep olan komisyon azasını tekrar tekrar tehdide ve kont “telek” Türk-Macar dostluğu cümleleriyle celbe teşebbüs etmiş olmalarıdır. Der hâtır olunacağı vecihle komisyonun nasp ve tayin olunduğu esnada biz yine bu sütunlarda a'za arasında tecanüs bulunmadığından bahsetmiş idik. İşin doğrusu komisyon azası his ve fikirlerinin meylamları muhalif olduğu sebebiyle kendi aralarında muktedir itilafta değildiler ve ihtimal bu zevat her şeyden sarf-ı nazar kendilerini kati neticelere ve kararlara vasıl olmak gibi nahoş bir vazifeden kurtaran bu âdem-i itilaftan memnundurlar. Diğer cihetten azanın mensup oldukları hükümetler İngiltere ile hoş münasebat idame etmek arzusunda bulduklarına mükâbil Türkiye'nin iktizat-ı hüsn-ü teveccühüne celbe hevâhişkar olduklarından onlarda ihtimal bu mufakkafiyetsizlikten hoşlanmışlardır. Şimdi mesele şudur: komisyonun ve zâif-i

uhdesine intikal etmiş olan Cemiyet-i Akvam meclisi acaba bu vazifeyi daha kolay ve hoş bulacak mı, acaba ve hususıyla Cenevre’de Türklerle birçok nahoş siyasi pazarlıklar vukua gelmeyecek mi?¹⁵³

¹⁵³ “Musul Hududu Raporu Tab' Olunacak Türklerin Mümanaâtı”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülusaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:27, Ankara, 1925, s.428-429.

MUSUL HUDUDU İHTİLAFI

29 Temmuz tarihli Daily Hearld gazetesinden: Londra’da münteşir bu gazete amele fırkasının ve sosyalistlerin mürevvic-i efkardır. Ahkam-ı mucibince İngiltere’nin Irak’ı müdafaası ve Musul’un mezkûr memleket hududu dahilinde idamesi mesuliyetini kabul etmiş olduğunu 1922 muâhedenâmesi’nin tahdîdi Irak hükümeti tarafından İngiltere’den talep olunduğu haber veriliyor.

Esasen İngiltere bu mesuliyeti ancak dört sene için kabul etmişti; şimdi ise bunun 17 senelik bir müddet için tahdîd edileceğini ima ediyor. Muhabiri siyasimizin yazdığı vecihle bu talep hem İrağın bugün içerisinde bulunduğu müzakaye-maliye; hem de Cemiyet-i Akvam komisyonun Türkiye-Irak hududu ve Musul’un istikbali meselesinde bir nokta-i itilafa vasıl olamamaları hadisesi ile alakadardır. Fil hakika komisyon azasının aralarında itilaf hasıl olamaması mucib-i te'accüb değildir. Çünkü İngiltere’nin “Musul Türk değildir.” Delil- mukn-i ile Türklerinde aynı derecede mukni olan “şüphesiz İngiliz de değildir.” Tarzındaki mukabeleleri önünde bir karar verebilmek elbette kolay bir vazife değildi. Bizzat Cemiyet-i Akvam meclisinin de komisyondan fazla bir şeyi yapıp yapamayacağını göreceğiz. Cemiyet-i Akvamının uğraşmaya mecbur olduğu ilk fena meselelerden biri de şüphesiz ki budur. Çünkü ortada istinat ettirileceği katı bir prensip yoktur; karar muâhedelerin tefsiri üzerine mi? Yoksa milliyet esasına mı istinat ettirilecektir? Diğer cihetten de Cemiyet-i Akvamdaki hükümetler ya İngiltere yahut Türkiye aleyhine rey vermeye pek ziyade hâvahişsiz bulunacaklardır. Daha şimdiden komisyonun duçar olduğu Âdem-i muvaffakiyetin Musul hududunda nahoş birtakım karışıklıklara sebep olacağı ima edilmektedir. Sonra aynı derecede nahoş bir ima daha vardır ki: bu da ne olursa olsun büyük Britanya’nın Musul yağ havzalarını elinde bulunduracağı ve bu havzaları suret-i lazımda muhafaza ve müdafaa edebilmek için de Kürdistan’ın göbeğindeki ve Rusya hududundan ancak yüz mil mesafede bulunan Hakkâri dağları nikat-ı askeriyesini elde bulunduracağıdır.¹⁵⁴

¹⁵⁴ “Musul Hududu İhtilafı”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:27, Ankara, 1925, s.430-432.

TÜRKİYE VE MUSUL

7 Ağustos tarihli Daily Mail gazetesinde muhabiri siyasisi âtideki satırları yazıyor:

“Türkiye Hükümetinin Cenevre’den Ankara’ya gönderilmiş olan Cemiyet-i Akvam Musul komisyonu raporunun müvaseletini bildirmekte bu derece tehhür etmesi hususu hayli esrarengiz görünüyor. Bu vesikanın Ankara’ya geçen hafta nihayetinde vasıl olmasına intizar olunuyordu. Acaba bu rapor bir takım hususi gayelerle yolda tevkif mi olundu. Yoksa Türkiye hariciye vekaletine müvaselet etti de bu husus da taammüden izhar-ı tecahül mü edildi? Türkiye işleriyle yakinen temas da bulunan bir zat tehhür-i vaka hakkında atide ki izahatı veriyor:

“Der hatır olacağı vecihle Cemiyet-i Akvam kitabeti, Türklerin mezkûr rapora kendi nokta-i nazarlarını müdafaa eden bir kısmı mahsus ilave edilmesi hakkında vaki olan taleplerini ret etmişti. Türkler bu retten dolayı pek ziyade münfa’îl oldular. Binaenaleyh dostlarım teyîden diyorlar ki: Türkiye Cemiyet-i Akvam komisyonu raporunun vürudûnu ancak Türk nokta-i nazarını gösteren bir “kırmızı” yahut başka kitap raporuyla beraber neşir edilmeğe hazırlanınca bildirecektir. Ankara’da ki bazı rical-i hükümet devletlerinin bu nokta-i nazarlarını bazen İngiliz düşmanı ecnebi dostlarına söylemişlerdir.¹⁵⁵

¹⁵⁵ “Türkiye ve Musul”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:35, Ankara, 1925, s.563.

MUSUL RAPORU

8 Ağustos tarihli Times gazetesinde görülen “Musul Raporu” serlevhalı baş makale:

“Türkiye ile Irak arasında Münazi'un Fîh olan hudut meselesini mahallinde tetkik ve tahkik edilmek üzere Cemiyet-i Akvam tarafından tayin edilmiş olan komisyonun raporu dün ki gün ve Eylül bidâyetinde toplanacak olan Cemiyet-i Akvam tarafından suret-i lüzuma ve kafiye tetkik olunabilmek için tam münasip bir zaman da neşir olundu. Vesika uzun olmakla beraber ihtiva ettiği şimdikiye kadar misli görülmemiş maksad-ı nokta-i nazardan ihtimal pek de uzun ad olunamaz. Hal-i hazırda kadar bir Avrupa devletiyle bir Asya devleti arasındaki hiçbir ihtilaf Cemiyet-i Akvam tarafından teşkil olunan mahiyette beynelminel bir mahkemeye tevdi olunmamıştı. Cemiyet-i Akvamın nüfuz ve salahiyeti sulh muâhedenâmelerinin tatbikatı yüzünden hâdis olan bazı Avrupa ihtilaflarında bu ana kadar ümid-i bahşa bir mahiyette tecrübe edilmişti. Şimdi ise bu nüfuz ve salahiyet harbin Asya sahnesinde geç kalarak yapılmış bir sulhun kusurlarını tamirde isti'mal olunur. Halbuki bu teşebbüs şu hadise yüzünden müşkülât ve mu'addaliyet kesb etmiştir: Bir takım tehhürât- talikat ve Paris Sulh konferansında temsil olunan düvel-i müttefika arasındaki anlaşılammazlık yüzünden Türkiye'nin tamamıyla mağlup çıktığını Cihan harbi Anadolu'da ikinci bir harple takip olunmuş ve Garp düvel-i müttefikası tarafından gayr-i mesavi gayr-i muayyen ve kanaatsizce müzaheret gören Yunanistan bu defa Türkler tarafından mağlup edilmiştir. Musul vilayetini de ihtiva etmek üzere bütün “Mezopotamya'nın” büyük Britanya tarafından işgal edilmesi ve Cemiyet-i Akvamın bütün saha üzerinde İngiltere'ye bir manda bahş eylemesi hep İngiliz sulhlarının silahlarının harp-i umumiye de Türkiye'ye karşı ihraz etmiş olduğu kati muzafferiyetler neticesi oldu. Musul ihtilafı da dahil olduğu halde muahharen zuhur eden ihtilafaat hep Paris'te ki tehhürâta ve Garp devletlerinin Şark-ı karibede mücadeleyi-i tecdit etmek üzere bu siyaset-i müştereke üzerinde itilaf edememelerinden hadis oldu. Yunanlılar deniz aşırı tard olundular. Sevr muâhedenamesi manasız hükümsüz bir kâğıt parçasından ibaret kaldı. Nihayet ve büyük müşkülât içinde Lozan muâhedenâmesiyle evvelce tamamıyla mağlup, sonra kısmen muzaffer olmuş bir Türkiye ile uyuşulabildi. Fakat Irak hududu meselesi yine

talik edilmişti. Yeni Türkiye hükümeti Musul vilayetini musirrane talip ediliyordu. Cihan harbinden beri İngiltere Cenup denizinden şimalde ki dağlar settesine kadar “Mezopotamya” da emr-i iradeyi yeni baştan teşkil ve tanzime uğraşıyordu. İşgal-i askeri, manda tevcihi Irak hükümdarlığının tesisi ve müstakil bir Irak hükümdarlığı ile yapılmış olan muâhedename, ibtidâsından intihâsına kadar Musul vilayetini de vüsat ve şümûlu için almış olan bu mesainin Safhalarını teşkil eder.

Türkler kendilerinin olduğunu dava ettikleri Musul vilayetinin bu teşkilat ve tanzimata dahil edilmesini ret ediyorlar. Lozan’da Türklerin bu iddiaları doğrudan doğruya İngiltere ile Türkiye arasında hal ve fasıl edilmek üzere tağlik edilmişti. Tarafeyn arasında itilaf hasıl olamadığı taktirde Cemiyet-i Akvamın hakimliğine müracaat olunacaktı. Seyir persikop vedaatiyle İngiltere ve Türkiye arasında müzakerat icrasında teşebbüs edildiyse de bu müzakerat bir iki gün içinde münkati oldu. Ba’de geçen eylülde Cemiyet-i Akvam mevkiinde tetkikat ve tahkikat icra edilmek üzere bir taraf bir komisyon tayin edildi. Londra’da ve Ankara’da bir takım istizâhat ve istifasarat ibtidâsında bulunduktan sonra bu sene bidayetinde Musul hudut mıntikasında işte iki ay çalışılmış olan bu komisyonun raporuna cemiyet-i akvam kararını eylülde istinat ettirecektir. Vaziyet bir yegânelik ve müstesnalık mahiyetini haizdir. Ve tarihinin kaydedilmesine başlandığını zamandan beri askeri istîdâddan başka bir şey görüp tanımamış ve sıra ile Babillerin, Asurluların, İranlıların, Yunanlıların, Romalıların, İrağın ve Türklerin eline geçmiş olan bir hududun takibinin de Cemiyet-i Akvam usullerinin tatbiki mutlaka müşkilat-ı mucip olacaktır. Ortadaki münazi ve muhalif tarafından biri büyük ve demokrat bir Arap devleti muazzamadır: diğeri ise küçülmüş lakin anûd ve serkeş bir Asya milletidir ki. Uzun mücadeleler ve mağlubiyetlerden sonra dûçâr-ı tahavvül olan darlaşan ve lakin fırsatlardan mahrum bulunmayan bir alemde kendisine mahsus usullerle mevcudiyetini idameye uğraşiyor. Cemiyet-i Akvam muazzam tahavvülün timsalidir. Ön Asya’dan hem daha büyük hem de daha küçük olduğunu hisseden eden bir alem temsil ediyor. Olur ki Cemiyet-i Akvam terakki mefkureleri kendi teşkilat-ı esasiyesinde mündemiç olan bizleri “İngilizleri” sıkıntılı müşkül bir mevkiye koyar; fakat diğeri cihetten bugün Türkiye’de mevki-i iktidarda olan hükümetin usul ve

maksadı da aşikâr olarak cemiyetin prensipleriyle tevafuk etmez. Bu şeriat altında ihtilaf ve münazaayı Cemiyet-i Akvamın hakemlerine arz ve izhar etmiş olmak bir muvaffakiyettir: Türkiye hükümeti bu usul kabule rıza göstermekle itibar ve taktire layık olmuştur ve bu neticeye göre bizimde kendi izzet-i nefsimizden bazı fedakarlıkta bulunmamız icap eder. Komisyon tam bir bitarafılığı muhafaza için görülüyor ki elinden geleni yapmıştır. Mösyö “Wirsen” “Miralayı” “Pavlis” ve Kont “Teleki” mürekkep olan üç azadan birincisi bir taraf kalmış bir millet efradındandır; İkincisi müttefiklerimizdendir, üçüncüsü ise harb-i umumideki düşmanlarımızdır. Macar azası olan Kont “Teleki” bir zaman kuvvetli bir Türk muhibbi ve Turanlar ittihadı taraftarlarından olmakla tanınmıştı. Belçika ve İsveç azalarının hissiyat-ı şahsiyeleri İngilizlere müteveccih veya ağır müteveccih bulunabilir. Fakat bunlar şüphesiz tarafgirane nokta-i nazarlarını Kont Teleki “Türkiye lehinde yaptığı gibi suret kat’iyyede ve alalen ibraz etmemişlerdir. İngiltere hükümetinin bu mahiyette bir komisyon tayin edilmesine muvafık etmiş olması bütün neticeyi tamamıyla münferit ve bi taraf bir muhakemeye tevdi etmek hususundaki arzusunun en açık bir delildir. Ve şurası da kabul edilmelidir ki: Murahhaslar kendi raporlarında İngiltere hariciye ve müstemlekat nazırlarıyla Mezopotamya da ki İngiltere mümessilleri hakkında sözlerini saklamamışlardır. İngiliz raporları muhtıraları, haritaları, istatistikleri ve muamelat idariyesi hakkındaki mütalaalarından birçoğu okunması hoşça gidecek şeyler değildir. Eğer bu mütalaat münakaşaya layık bir şey olsa idi bunlardan birçokları tekzip olunabilirdi; fakat uzun raporda tarafeyni müddeiye muhtıralarında mevcut olup hududun tayin ve tahdîdinde müessir olabileceğinin coğrafi, askeri, iktisadi ve ırkı mütalaatın tahliline o kadar çok sahifeler tahsis olunmuştur ki her şey nazar-ı dikkate aldığı halde ve birçok şüphe ve tereddütlere rağmen nihayet komisyonun makul ve bedihi neticelere vasıl olduğunu görmek insana teselli ve itmînan bahş eyliyor. Musul vilayeti sekenesinin ekseriyetini teşkil eden Kürtler şüphesiz herkesin bildiği gibi Türk değildir ve lisanları da ari'dir.

İhtimal hangi tepelerin dağlara ve hangilerinin ovaya ait olduğu hakkında bazı münakaşalar zuhur edebilirse de şimalde ki dağlar tabi askeri hudut teşkil eder. İktisat nokta-i nazarlarda Musul’un ilk büyük kısmı Bağdat merkezine merbut olup şimalde ki Türk vilayetleriyle pek az münasebeti vardır. Vilayet sekenesinin

arzusuna gelince komisyon halk kitlesi arasında ne tarafı tercih ettiklerine dair kuvvetli ve şuurlu bir arzu fark ve tayin beklemekte son derece müşkülata tesadüf etmiştir. Komisyon Türklerin talep ettikleri rey-i amme müracaat usulünü oradaki ibtidâî şerâit tehdinde gayri mümkün görmüş muhtelif nevâhîde halkın her sınıfı arasında bizzat tahkikat ve istifsaratta bulunmak için büyük meşakkatler ihtiyar etmiştir. Fakat ekseriyetle netaic yahut bahir aşikâr idare-i maslahat ve vaziyete göre beyan-ı fikir oportünizm yüzünden yahut da komisyonun cemiyet-i akvam mahiyetini anında İngiltere hükümeti arasındaki münasebeti ve asayiş daiminin muhafaza hususatını tefsire masruf mesai samimiyesinden mütevellit şayan-i teessüf sû-i tefehhüm neticesi olarak müphem ve muğlak kalmıştır. Bütün bu ahval ve şeriat altında komisyonun Musul halkının tavr ve vaziyetine bakarak İngiliz mandası yeni hükümetin vaziyetini temin ve takviye edinceye kadar temdid edilmek ve Kürtlere de makul ve münasip derecede bir muhtariyet verilmek şartıyla, Musul'un Irak'a merbut kalması netice-i umumiyesine vasıl olması şayan-ı dikkat bir meseledir.

Komisyonun son kararının rûhu:

Eğer İngiltere manda müddetini yirmi beş sene temdit ederse Musul mıntıkası Irak'a rabt edilmelidir: Âher taktirde Musul cenubunda Dicle'ye münasip olan küçük zapt suyu boyundan mıntika taksim edilmelidir ki: bu halde daha küçülecek bir Irak tamamıyla Türkler 'in keyfine ve merhametine terk edilmiş olacaktır. Bu münasebetle şurası der hâtır olunmalıdır ki İngiltere ile Irak arasında akd edilmiş olan muahedename cemiyet-i akvam tarafından geçen sene mandaterliğin vaziyetinin neticeyi tabiyeyi inkişafiyesi olarak meşru, kabil-i tecdid İngiltere'nin muavenet-i maliyede devamı lüzumunu tazmin etmez, fakat İngiltere'nin Irak'a bir alakayı hususiyesi olduğuna ve İngiliz mütehasıslarının Irak devletinin tesisinde ibzali muavenet edeceklerine delalet eder mahiyette tanınmıştır. Elhâsıl raporun bu mued'dasına nazaran İngiltere bir mesele ile karşılaşılıyor ki: buna ancak namuskârane cevap verilebilir. Son cevap, tabî eylülde kararını verecek cemiyet-i akvama ait bulunuyor; bu cevabın ne olacağı şimdiden kestirmek mümkün değilse de şurasını işaret etmek icap eder ki: birçok hususatta İngilizlik hissiyatını incitmekte olan komisyon raporu her halde İngiltere hükümetiyle İngiliz milletinin Türkiye ile

Asya'da aralarında kalan tek ihtilafı sırf bir adalet esası üzerinden hal etmek hususundaki samimi arzusuyla meseleyi heyeti umumiyesiyle bütün aleme peşin hüküm ve kararına arz etmekte yeni azim-i katiyesini irâ'e eyler. 156

¹⁵⁶ "Musul Raporu", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:36, Ankara, 1925, s.573-580.

MUSUL RAPORU

6 Ağustos tarihli Yakın Şark mecmuasının baş makalesinden:

Musul hududu meselesini tetkik etmek üzere Cemiyet-i Akvam tarafından tayin edilmiş olan komisyonun raporu henüz neşredilmeden malum olan mündericatına nazaran üç delegenin şöhretlerini tezyit etmese bile maharetlerine bir delil teşkil edecek gibi görünüyor. Bu komisyondan Türkiye ve Irak arasındaki hududun tayini hususunda Cemiyet-i Akvam meclisine muavenet etmesi talep olunmuştu; çünkü her iki memlekette büsbütün ayrı sebeplerden dolayı Musul vilayetine ittia-ı malikiyet eylemekte olup bu hususta Türkiye ile (Irak Mandateri olan) İngiltere arasında mucibi memnuniyet bir suret-i hal bulunamamıştı. İnsan düşünüyorsa münâze'un fih olan mesele hakkında muayyen bir nokta-i karara müvaseletin mümkün olabileceğine hüküm eder. Ya Türk müddeiyatı doğru idi ki Irkı tarih esaslara yahut vilayet sekenesinden ekseriyet-i azimesinin Türkiye ile birleşmeği ve Türkler tarafından idare olunmağı arzu ettikleri deliline istinat edebiliyordu. Yahut Irak iddiası doğru idi ki, İktisadî coğrafi esaslara dayanıyor yahut Cemiyet-i Akvamın yeni bir Irak devleti tesis eylemek mesuliyetini kabul ettikten sonra mahmiyesi olan bu devlete karşı onun mevcudiyetini tehlikeye düşürecek veya gayri mümkün kılacak şerait tehmil etmek iki yüzlülüğünü yapamayacağı mülahazasından kuvvet alıyordu. Zaten iki tarafın efkarı ve delaili Lozan konferansında tarafeyden kemal-i kanaatle sayılıp dökülmüştü ve ihtimal Cemiyet-i Akvam meclisi komisyonu tayin ettiği esnada murahhasların bizzat Musul'daki şeraiti tetkik ederek hangi tarafın müddeiyatı hakikate muvafık olduğunu işa'ara muktedir olabileceklerini düşünmüştü. Komisyonun netice tahkikatından şimdiye kadar anlaşıldığına göre murahhaslar bu mesele ve muazzele hakkında kendilerine de tenvir ve ikna edecek malumat edinememişler ve kendi evvel ki fikir ve içtihatlarını telif edebilmek üzere kahramanane bir sarf-i mesai ile iktifa etmişlerdir. Kendi netâic-i hallini, bir takım şerait-i hariciye isnat ve talik eyleyen bir rapor mündericatı hakkında başka türlü hüküm yürütmek mümkün değildir. Komisyon kati olarak Musul Türkiye veya Irak'a aittir tarzında karar verecek yerde eğer Musul Irağa verilecek olursa İngiltere'nin – Irak muahedenamesinde mezkûr olduğu vecihle kısa bir müddet zarfında Irak mandaterliğini terk etmesi mevzu bahs

olmayacağını ve aksi takdirde, İngiliz mandasına hitam verilecek olursa Musul'un Türkiye'ye verilmesi daha münasip olacağını idarey-i maslahat lisanıyla bildiriyor. Bu ikinci şıkka göre hudut Küçük Zap suyu mecrasını takip edecek Musul ile Erbil'i Türkiye'ye Süleymaniye ile Kerkük'ü Irak'a terk edecektir.

Velhasıl bu mahiyette bir raporun netice-i sâfiyesi Cemiyet-i Akvam meclisini yine kendi menâbi müracaata mecbur etmekten ibaret olacaktır. Cemiyet-i Akvam meclisi böyle yapacağına yani komisyona müracaat etmeksizin Musul vilayetini evvela Irak'a verip de sonra Türkiye'nin onu Irak'ta cebren almasına müsaade etmeliğin muvafık-ı hal olamayacağına hüküm edebilirdi. Ve bu fenalığın vukua gelmemesi için Irak hukuku tahtı tekâfüle alınır ve hîn hacette. Türklerin hücumuna karşı o devlete muavenet ve himayet temin olunurdu. Dediğimiz dereceye kadar komisyon, zaten aşikâr olan bir meseleyi hal etmiş olmak şerefini ihrâz (kazanma) etmiştir. Fakat ne Cemiyet-i Akvam ne de İngiltere hükümeti komisyonun bu hizmetini, vazifesini ifada tuttuğu tarz sai'kasıyla tevliid etmiş olduğu fenalıklara karşı kefare-i zünûb ad eylemeyecektir. Her tarafın komisyondan istediği şey tarafeyn muhalifin müddeiyatından hangisinin doğru ve daha kuvvetli olduğu hakkında tahkikat-ı dakika üzerine müesses bir hükmü-i kati idi. Komisyonun yaptığı yegâne iş ise bütün mütalaat ve mevzuat-i siyasiye ve ilmiyeyi söz haricinde bırakarak, İngiltere için sırf bir mesele dahilinde olan 1928 senesinde mandaterliğin hitamında ortaya çıkacak bulunan İngiltere-Irak münasebeti işini daha 1920 senesinde meydana atmaktan ibaret kalmıştır. Malum olduğu üzere 1922 senesi teşrini evvelini onuncu günü imza edilmiş olan İngiltere-Irak muahedenamesinin 18 maddesinde deniliyor ki: Muahede ahkamı diğer yirmi sene meri olacaktır; bu yirmi senenin inkızâsında vaziyet tetkik olunacak ve tarafeyn-i akd-i muahede namenin meriyeti ahkamına artık ihtiyaç olmadığı fikrinde bulunursa münfesih olacaktır. Fakat müehharan yapılan bir protokol bu maddeyi tahvil ve tehvil etmiş ve muahedename hazirun Irak devleti Cemiyet-i Akvam azası meyanında dahil olunca münfesih olacağı ve her halde Türkiye ile sulhun tastiğinden dört sene sonraya kadar mer-i bulunacağı "takarrür etmiştir". Bizim bildiklerimize göre bazı mahafilde cari olup İngiltere'nin dört sene sonra Irağı tahliye edeceğine dair fiili ya da zımni tahakkük bulunmuş olduğu hakkındaki zehabi muhakkak gösterecek ortada bir şey

yoktur. İngiltere ile Irak arasında yapılmış olan mukarreratın niyeti asliyesi yukarıda beyan olunduğu vecihle yirmi sene yirmi dört sene sonra vaziyetin tetkik olunacağı tarafeyne muahedeye artık ihtiyaç olmadığı fikrinde bulunuyorlarsa muahede-i name münfesihi olacağıdır. Hiç şüphesiz ki: O zamanda muahemenin yerine ahir bir vesikay-ı siyasiye kaim olacak ve bu vesikada ya Irak ile İngiltere arasındaki bütün revâbitin nihayet bulunduğunu gösterecek yahut revâbit ve münasebat müstakbelenin mahiyetine ihtiva edecektir. İngiltere'nin alakası nokta-i nazarından Irak işinde iki ayrı tarık ve netice vardır ki: bunları yek diğerine karıştırmamaya dikkat olunmalıdır. Bunlardan biri İngiltere ile Türkiye'yi ikincisi ise İngiltere ile Irak'ı alakadar eyler. Biz Cemiyet-i Akvam meclisinin tayin ettiği komisyondan fazla yüksek bir ihâtay-ı ilmiye göstererek İngiltere'nin üç dört veya yirmi sene sonra icra edeceği harekete müstenid bir hüküm ve karar vermeyeceğine kanaat mahsusamına olduğunu beyan ederiz. Irak ile İngiltere arasındaki mukavelatten birinin inkızâsı 18'inci madde mucibince cemiyet-i akvamın te'eyyüdüne mütevakıftır. Binaen aleyh bugün İngiltere-Irak münasebatine ait vaziyet Cemiyet-i Akvam tarafından müdahale vaki olmadıkça olduğu gibi kalır. Eğer Cemiyet-i Akvam ismi ve hüviyetine layık bir mevcudiyetse deruhte etmiş olduğu mesuliyetlere karşı ifa-ı vazife eyleyecekse Türkiye ve Irak arasında tayin olunacak hudut vaziyet hakikayeye cidden mutabık olmalıdır. Böyle bir karar ihtimal her iki tarafı da memnun etmez; fakat hiç olmazsa mütefekkir halkın takdir-i münevvernamesine nail olur. Hem Türkiye hem de İngiltere hükümeti Cemiyet-i Akvam kararını kabul etmeği taahhüt eylemiştir. Cemiyet-i Akvamın vereceği karara karşı mukavemet göstermek yahut gösteren yahut onun kabilen yekûn ad iden tarafı ittihâm içinde önümüzde zaman vardır. Hudut nerden çekilirse çekilsin büyük Britanya'nın manevi taahhüdudatı müsavirdir. İngiltere hükümeti yeni Irak devletini meydana getirmiştir. Onu ne müdafaasız ne de parasız bırakabilir. Vakt-i lazım gelince büyük Britanya'nın Irak müdafaası için bütün cihana karşı duramayacağı zan eylemek birtakım gürültülere ve belki de harb-i davet avdet etmeklik için en emin yoldur. İngiltere'nin Irak'ta sarf etmekte olduğu parayı tenkiz etmekliğin en emin yolu da istihzalat uğruna sarf edilmek üzerine İrağa para bulmak ve onu kendisini idare edecek hale getirmektir. Bu husus da İngiltere'nin ve İrağın menafi-i yekti yerine mec olur. Büyük Britanya nasıl mali ve askeri mesuliyetlerden kurtulmak istiyorsa Iraklılarda öylece müstakil olmağı

istiyorlar. Bir bitkinlik fikir ve ruhu tarafeyne hakîm olarak vaziyetinin tekrar tetkikinin dört sene sonra vukuat gelmesinde itilaf hasıl olmuştur. Bu zaman gelince tarafeynden birine nasip olacak rahat ve serbesti ve diğçer tarafın mütena'ım olacağı nimet ve refahı istiklal bu müddet-i iştirak esnasında iki tarafında ihmalkâr mesaide gösterecekleri gayret ve muaffakiyetle mütenasipdir.¹⁵⁷

¹⁵⁷ “Musul Raporu”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:38, Ankara, 1925, s.603-610.

TÜRKİYE VE MUSUL

Daily Telegraph gazetesinin 10 Ağustos tarihli nüshasında muhabir-i siyasiyesi tarafından balâdâ ki unvan ile yazılan fıkra:

Görünüşe nazaran Türkiye Hükümeti Musul komisyonu raporundan memnun olmamış ve hatta endişeye de düşmüştür. Bu âdem-i memnuniyet ve endişe bazı hususi menfâin bu husus da Ankara'dan ya da alakadar bulunduğu Musul yağı havzalarının ihtimal-i ziyandan Musul gibi bir milli toprak olduğu tekrar tekrar ilan edilmiş olan Süleymaniye'nin raporda işaret edilmiş ziyana dairdir. Türkler, Musul mıntikasında olan Kürtlerin bir idareyi hususiyeye tabi olmasını münasip gören rapor fıkrasından memnun olmamışlardır; çünkü o halde hududa yakın bulunan Türkiye Kürtlerinin de Türk toprağı dahilinde aynı hukuku talebe kalkışacaklarından Ankara'nın Türkleştirme siyasetine ölünceye kadar mukavemet göstereceklerinden korkulmaktadır. Ahiren Mösyö Byron ile Mr. Chamberlain arasında vaki olan Londra mülakatında Musul raporu da şöylece mevzu bahis olmuştur. Lord Parmoor ahiren irâd ettiği bir nutukta kont "Teleki"'nin Musul komisyonuna tayin edilmesinden mütevellit mesuliyeti üzerinden atmak istemiştir. Çünkü Cemiyet-i Akvam meclisi 1924 senesinin Eylül'ün 30'uncu günü meclis reisi ile bu meselenin mazbata muharreri olan Mösyö Himanis ve Mösyö Branting'den üç komisyon azası intihap etmesini talep eylemiştir; fakat Kont Teleki ancak bir iki hafta sonra tayin olunmuştur. Aradaki fasıla esnasında Cenevre ile Meclisi Akvam meclisinin diğer azası ve hükümetleri arasında hayli muhaberat cereyan etmiştir. İngiltere kabinesi mahafili Kont Teleki'nin komisyona namzet gösterilmesinden yedi teşrin evvelde haberdar olmuş idi. Ve teşrini evvelin sekizinci günü biz bu sütunlarda sabık bir düşmanın yine sabık bir düşman ile mevcut olan hudut ihtilafında hükmü tayin edilmesine kuvvetle itiraz eylemiş idik.

Ben bu husustan emri tayin bilfiil vukua gelmeden evvel bir daha bahsettim. Binaen aleyh gerek o zaman ki baş vekil Mr. Ramsey Mc Donald (Ramsey) ve gerek İngiltere namına mecliste aza bulunan Lord Parmoor tarafından bu tayinin gayri münasip olduğunun Cemiyet-i Akvama bildirilmesi için bol bol vakit vardı. Kont Teleki bu ciheti müma ileyh taktiren zikr etmeliyiz ki mazisindeki kuvvetli Türk muhipliğı dolayısıyla murahaslık vazifesini kabulden çok müctenîp davrandığından

o zaman İngiltere tarafından itiraz edilmiş olsaydı meselenin halli kolay olacaktı. Ancak muahharen cemiyet-i akvam meclisi muma ileyh murahhasılığın kabulü için ısrarda bulunacağından o da kabul etmiştir. Bu meclis azası meyanında ise tabii Lord Parmoor dahi dahil idi.¹⁵⁸

¹⁵⁸ “Türkiye ve Musul”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:42, Ankara, 1925, s.679-680.

MUSUL RAPORU

ALAKADAR NEVAHİDE TESİRATI

17 tarihli Daily Telegraph gazetesinde Musul muhabiri mahsusumuzdan kaydıyla münderiç telgrafın tercümesidir.

Burada şehir gazetesi her gün intişar etmediğinden Irak-Türkiye hudut komisyonunun raporu hülasası ancak salı günü neşir olunabildi. Rapor hülasasının neşri burada henüz öyle ehemmiyetli bir heyecan uyandırmış değildir. Bunun sebebi ise elyevm mer'î bulunan (Brüksel hudut Hattı'nın) daima kalacağı hakkında adeta ezhâna yerleşmiş olan itimattır. Bundan başka İngiltere hükümetinin Irak ahalisini Türklerin desti merhametine tevri etmeyi kabul eyleyeceğine de inanılmamaktadır. Burada heyecan uyanmaması aynı zamanda dermeyân olunan şeraitin müphemiyetinde ve komisyonun esas mukarreratına sonradan ilave edilmiş mütalaat ve şerait-i taliyenin pek gayri mantığı bulunmasından da ileri gelmektedir. Kürtleri ve Yezidileri de ihtiva etmek üzere taşra nevahisi seknesi rapor mündericatını büyük bir memnuniyetle telakki etmişlerdir. Bu ahali kendilerinin Irak'a merbut kalmalarını temin edecek olan şeriatin mevki tatbiki vaz olunacağına kani bulunuyorlar. Hususiyile Kürtler kendi haklarında vaki olan ve Türkiye'de bugün Kürtlerin maruz buldukları müşkülata pek hoş bir tezat teşkil eden tavsiyelerden dolayı ziyade memnundurlar. Malum olduğu üzere bugün Türkiye'de Kürtlere dair her şeyi ortadan süpürülmekte olup Şeyh Abdullah Kadir'in idamı ile dini şeyhler hakkında yapılan muamele Musul Kürtleri üzerinde derin bir tesir hasıl etmiştir. Musul ovasında dağ eteklerinde sakin olan Hristiyanlar ile diğer münteziç Iraklılar ve mazhip mensubini bazı mertebe endişe his etmekle beraber Cemiyet-i Akvam müzaheretinin halen yetişmek üzere olduğunu düşünerek bir hiss-i selamet ve itimat duymaktadırlar. Asurilere gelince bunlar rapor hülasasından kendi davalarının henüz suret-i katiyete hali iktiran etmemiş olduğunu anlayabilmişlerdir. Lozan muahednamesinin akdinden biri Türkiye'de hususiyetle iki üç aydan beri Zaho şimalinde, Hristiyanların duçar olduğu muamele Asurîlerin Türkiye'ye avdeti müstehil kılacak bir mahiyettedir. Bundan başka bugün ki Kemal Hükümeti komisyon raporunda teklif olunduğu vecihle Türkiye dahilindeki ayrı gayri Türk anasıra muhtariyet vermeye hiç de meyyal değildir. Tabi Musul şehrinin münevver

kısmı rapor muhteviyatını harici nevahî seknesinden fazla tenkide mütemayıl ve hazır görünmüşlerdir. Musul vilayeti milliyetperverleri komisyon raporunda Cemiyet-i Akvam himaye ve müzaheratı münkati olacak ise Musul vilayeti seknesi ekseriyetinin Türk hakimiyetini Arap hakimiyetine tercih edecekleri mealindeki hükmüne karşı izhar-ı infial eylemektedirler. Komisyonun Şark'ta ki yeni fikri ve Irak'ta ki has milliye takdir edememiş olmasından dolayı şehirde beyan-ı hayret ve inkisar olunmaktadır. Komisyon raporunda bu cihetten bahis olunmamasına da hayret edilmekte komisyonu nasb eden heyet tarafından tasvip edilmiş olan İngiliz siyasetine karşı gösterilen kadir şinaslık da taaccübi mucip olmaktadır. Bundan başka milliyetperverler komisyon raporundaki Cemiyet-i Akvam himayesinin yirmi beş sene daha temdidi teklifini hüsnü telakki eylemişlerdir. Bunların ifadesine nazaran İngiltere-Irak muahedesi Irak Parlamentosunda tasdik olunacağı esnada zaten muahedeye İngiliz hükümetinin şimal hududunda Irak menafi müdafaa edeceği hakkında bir madde-i mahsusa ilave olunmuştur. Bununla beraber mutedil milliyetperverler Türk propagandasının bazı müfritler ezhanında tevlit ettikleri ecârib düşmanlığı hissiyatından endişe his eylemektedirler. Komisyona Türk mütehasısları sıfatıyla refakat eden ve Irakça hukuk-i kanuniyeden ıskat edilmiş olan iki kişi Irak da hiç söylemeyen şahsiyetlerden idiler ve bu iki şahsın en ziyade kendileri Süleymaniye ve Kerkük sancaklarının rapor ahkamınca Irak da kalacağı anlaşılınca Cemiyet-i Akvam kararının mucibi memnuniyet olamaması ihtimaline rağmen dahi oldukça manidar bir meserret his edilmiştir. Komisyon raporunda hukuken Halep vilayetinin Türkiye'ye ait olduğu merkezinde mevcut olan beyanata karşı birçok taraflarda beyan istiğrab edilmektedir. Hususiyle çokları komisyonun esnayı tahkikatta kendilerine münazi'un fih hukuken Cemiyet-i Akvama mensup olduğunu söylediğini bildirmektedir. Bu ahvale bakılınca tali bazı mütalagatın mucib-i mübahese olmasına karşı komisyonun raporundaki esas kararların suret-i umumiyede Musul seknesince mucib-i memnuniyet olduğunu söyleyebiliriz. Bütün Arap Kürt gayrı Müslüm sekene gözlerini kemal-i endişe ile Cemiyet-i Akvama ve İngiltere'ye çevirmişler ve Irak'ın siyasi ve iktisadi nokta-i nazardan yaşamasına vasıta olacak askeri şimal hududunun memlekete temin edilmesini talep etmekte

bulunmuşlardır. Diğer cihetten Asurilerde Cemiyet-i Akvam ile İngiltere'nin kendi selamet ve emniyet müstakbeleler için bir çare-i hal bulacakları ümidindedir.¹⁵⁹

¹⁵⁹ “Musul Raporu Alakadar Nevahide Tesirati”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:43, Ankara, 1925, s.685-688.

MUSUL'DA CHESTER İMTİYAZI

20 Ağustos tarihli Times gazetesine New York'tan bir gün evvelki tarih ile çekilen telgraf name:

Amiral “Chester”, Osmanlı-Amerikan Developable Company şirketine arz ettiği bir raporda Cemiyet-i Akvam tarafından Musul hududu hakkında verilecek karar nihayetinde Musul yağ havzalarındaki Chester imtiyazı üzerine icra-ı tesir edemeyeceğini, çünkü bu imtiyaz muamelesi 1911 senesinde yapılmış olup Cemiyet-i Akvamın, memalik-i Ecnebiye deki Amerikalıların hukuk ve emvaline müessir olacak mukadderat ittihazına salahiyettar bulunmadığını söylemiştir. İngiltere, Fransa vesaire büyük hükümetler, Amerikalılar hukuk ve mütalebatının hepsinden eski olduğunu kabul ve tasdik etmiş oldukları gibi 1923 senesi Nisanı'nda Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1000 milyon dolar (200 Milyon İngiliz liralık) Chester projesinin tasdik edilmiş olması da müddeiyatın meşruiyeti hakkında hiç şüpheye mahal bırakmamaktadır.

1923 senesinde işe başlamak, esbab-ı mücbirey-i mânia yani İngilizlerin Musul'da harekât-ı askeriye icra etmekte olmaları yüzünden geri kalmıştı. Türkiye hükümeti işe başlamakta esbap mücbireyi manîa olduğunu mulin ita olunan nota ile Chester hukuki suret-i tabiyede temdîd-i müddet müsaadesine mazhar olmuştur. Bu hukuken duçar itiraz olması ancak Cemiyet-i Akvam Türkiye aleyhine ısdârı karar eylemesine mütevakkıf olup bu da sekenesinin kendi kendilerini idare vaziyetinden sonra Türkiye idaresini tercih etmekte olduklarını Cemiyet-i Akvam komisyonu raporunda bildirilen Musul vilayetinde hal-i harbin devamına şebîh bir vaziyet-i hal edecektir. Türkiye hükümeti İngilizlerin yahut sair devlet tebaasının yağ havzalarını işletmeye iştirak etmelerine muhalefet göstermiyor ve ecânib sermayesi iştirake davet ediliyor. Binaen aleyh mıntıkanın silah kuvvetiyle zapt ve teshirine hacet yoktur.¹⁶⁰

¹⁶⁰ “Musul'da Chester İmtiyazı”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:43, Ankara, 1925, s.733-734.

MUSUL RAPORU

20 Ağustos tarihli Yakın Şark mecmuasından:

Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından Irak'ın şimal hududu hakkında tahkikat ve tetkikatta bulunmak üzere tayin olunan komisyonun raporu metin asliyesi üzerinden tetkiki fil hakika komisyonun vasıl olduğu netaicin nasıl meydana gelmiş olduğu hakkında bizi tenvir ederse de komisyon azasının vazife mevdualarını suret-i telkileri hakkında bizi tatmin etmez. İbtida-i emirde şunu söyleyelim ki tamamîyet ve tafsilat kıt'a-i nazardan raporda eksik bırakılmış hiçbir nokta yoktur. Komisyon bu husus da pek ciddi pek ehemmiyetli davranmış ve anlaşıldığına göre Musul vilayeti klasik bir eser mevcuda getirmek istemiştir. Cemiyet-i Akvam meclisinin komisyonda talep ettiği şeyin bu husus da olup olmadığı taktir etmek yine Cemiyet-i Akvam meclisine ait bir meseledir. Eğer komisyon iki hususta haiz noksanı olmasaydı daha ziyade faide-i ilmiyeyi mucip bir vesika vücuda getirilebilirdi. Komisyonun nazarı dikkate almadığı nokta-i şöyle işaret edebiliriz: Evvela komisyonun tasavvur ve hayal hususundan büsbütün mahrum kaldığı saniyen cihan harbinin netaicinden tecahül eylediği görülür. Bunlardan birincisi yani çoktan beri vefat edip gitmiş birinin kendi sözüne suret-i katiyete itimat gösterilmesi komisyonun ber hayat olanların delilini tetkik ve taktirde ki kudret ve istidadı hakkında şüpheler tevlid edecek mahiyettedir. Komisyon cihan harbinin vermiş olduğu hükmü nazar-ı itibara almamakla saf değil ki temas eder derecede bir hulûs göstermiş olur. İngilizlerin Irak'ın Türkiye'den harp esnasında alınarak resmen Araplara verilmiş ve verilmek üzerine muhafaza edilmekte bulunmuş olduğu iddiasına karşı Türkler Lozan konferansında Türk murahhası İngiltere tarafından vaki olan taahhüdün Türkiye aleyhinde bir dil teşkil edemeyeceğini çünkü Türkiye'nin beynelmilel bir vesika-i siyasiye ile Musul vilayetinden feragat etmemiş olduğunu ve böyle bir hareketin herhangi bir devletin arazisini sahip meşruluğun rızası hilafına üçüncü bir devlete verilmekle mesavi bulunduğunu söylemişti. Fil hakika hiçbir cevap götürmeyen bir iddiaya karşı Türklerin bir mukabeleye teşebbüsü olmak itibariyle bu cevap bir şeyi ad olunabilirdi.

Fakat zan ediyoruz ki hatta bizzat Fethi Bey bile cevabının rapordaki şu cümle ile o derece tasvip ve takviye olunacağını ümit etmiş olsun: Türk delilinin

kuvveti o kadar aşıkardır ki burada iki tarafın duasını tahlile hacet yoktur. Bundan başka Türkiye “hak feth ve zabt” üzerine müesses olan delili şu vecihle çürütmek istemişti: “bu hak feth yirminci asırda artık nazar-ı itibara alınamaz; bunun yerine devamlı salah ve müsalemet delili ikame olunmalıdır. “Komisyon bu cevabın kuvvetinden o kadar derin bir intiba hasıl etmemiştir ki cümleye rik'a harufuyla yazarak, her halde hak feth ve zaptının mucip itiraz olmaktan beri olmadığı çünkü Sevr muahedesinden sonra vaziyet siyasiye pek ziyade değiştiğinden Sevr de yapılan işi baştan yapmak üzere yeni bir konferans akdine lüzum görüldüğünü ilave eyliyor. Vaziyet siyasiyedeki bu tebdil Türk zafer askeriyesi yüzünden vukua gelmiş bu Türk zaferi başka bir sahay-ı harpde tehçili istemiş olmakla beraber Türkiye'ye aid bulunan yahut bulunmuş olan arazi ve menâtik için yine bir vaziyet-i askeriye ihdas eylemiştir.

Türkler Yunanlıları mağlup etmekle Yunanlıların Asyayı sagır üzerindeki müddeiyatını def ve iptal ettiler; fakat komisyonun üç azası müstesna olmak üzere kimsenin nazarında harb-i umumiye'nin ita etmiş olduğu hükmü iptal edemediler. Komisyon vazifesine o kadar büyük bir ehemmiyet vermiştir ki: bu saika ile bilmeyerek davanın lüzum gösterdiği hududun haricine kadar çıkıvermiştir. Komisyon azası diyorlar ki: Irak kelimesini münakaşa etmek üzere kadim Arap müverrihlerini ve coğrafyasını birçok Arap haritalarıyla on altıncı asırdan yirminci asıra kadar yapılmış yüzlerce Avrupa haritalarını her devre ait seyahatnameleri bugün müsteşhedatından olan coğrafya kitaplarını mısır mektep taliyesinde okunan coğrafya ders kitaplarını tetkik ettik. Sonra komisyon muhtelif muharebelerin bu husus da set ettikleri efkara dört büyük sahife hazır eyliyor. Bununla beraber komisyonun deruhte ettiği vazifeye temas eden bariz noktalar pek az olduğu gibi pek de kısa beyan edilmemiştir. Münaze'un fi h olan arazi seknesinden kısmı azami takriben sekizde beşi şüphesiz Kürt'tür. Kürtler İranlılara çok yakın iseler de ne İran ne de Türk ne de Araplardır. Yezidler Müslüman değiller ne Türkler ne de Araplarla münasebetleri vardır; yalnız Kürtler ile bazı müşahebetleri vardır. İngilizler tarafından talep olunan hudut-topoğrafi nokta-i nazardan iyidir. Ve bir mükemmel askeri huduttur. Münaze'un fi h mintika her ne kadar müstakil bir mintika-i tabiiyeye teşkil etmez ise de buna rağmen muayyen bir vahdet-i arz eder. Komisyonun fikrine

göre sırf iktisadiyat noktay-ı nazarından Münaze'un fih arazi için en faydalı suret hal anı İrağa rabt etmektedir. Komisyon sekene-i mahalliyenin arzusunun tayini için re'y-i âme müracaatın gayr-i kabil tatbik olduğunu anlamış ve eşhaz ile mülakatın bu hususta daha iyi bir rehber olacağını ümit etmiştir. Denildiğine nazaran münferiden fikri sorulan ezhanın adedi sekiz yüz kadardır. Fakat rapor diyor ki: bunlardan birkaçı sorduğumuz soruların mahiyetini anlamaktan aciz göründüler. Birkaç kişi de ikinci defa sorulduğu zaman ilk defa beyan ettikleri fikirlerin aksine dermeyan eylediler. Velhasıl konuşulan birçok adamların ehemmiyetini ve beyanatlarının kıymetini taktir etmek meşgul idi. Fakat komisyon teamülen bulduğu neticelere ve ahalinin efkarı hakikiyelerini anlamak âdem-i imkanının tezahür eylemiş bulunmasına rağmen kendisinin alakadar olmadığı bir takım mesaili siyasiyeye doğru yürüyor. Bu vechle şu hükümetin karşısında bulunuyor: Türkiye hukuk hakimiyetinden feragat etmediği müddetçe münaze'un fih arazi üzerinde meşru ve kanunu hakk-ı hükümraniyesini muhafaza etmektedir. Ve sonra Irak lehinde bir hükmün itası Irak mandasının muayyen bir müddet daha idamesi şartına muallak bırakılıyor. Cemiyet-i Akvam meclisinin komisyonun biraz bulabilmek için saptığı birçok tariklerin takip etmek mecburiyetini hissetmeyeceği muhtemel ise de bu rapor münasebetiyle Cemiyet-i Akvam kütüphanesinin kıymetli bir eser daha kazanmış olduğuna şüphe yoktur. ¹⁶¹

¹⁶¹ “Musul Raporu”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:48, Ankara 1925, s.765-769.

TÜRKLER VE MUSUL ARAZ-İ UMUMİYYE MÜRACAAT TALEBİ

22 Ağustos tarihli Daily Telegraph gazetesine İstanbul'dan bir gün evvelki tarih ile bildirilmiştir: “Sahib-i salahiyet bir menbaadan alınan malumata müstenid bulunduğu bildirilen Ankara telgraflarına nazaran Cemiyet-i Akvam meclisinde Türkiye'nin müdafaa edeceği nokta-i nazar bir vech atidir:

Musul tahkikat komisyonunun İngiliz mandası hakkında vasıl olduğu netice – mezkûr komisyonun daire-i salahiyetinde bir şey ad olunmadığından- şayan kabul değildir. Manda meselesi doğrudan doğruya Irak ile İngiltere arasında bir mesele olduğundan Musul meselesiyle alakası yoktur. İngiltere ile Türkiye arasındaki ihtilaf bir idare, rejim ise değil, Musul'un hangi tarafa ait olduğu meselesidir. Türk heyet-i murahhası Cemiyet-i Akvam meclisinde de Lozan Konferansında beyan olunan nokta-i nazarda ısrar edecek ve komisyon raporunun, İngiliz beyanat-ı sûrun resmiyede tekzip eden bazı aksâmı yüzünden Türkiye'nin kazandığı fevâid ve ruhi canı takip edecektir. Musul halkının hakiki arzu ve temâyülâtını izhar etmelerine medar olmak üzere arazi umumiyeye müracaat olunması hakkında Türkiye'nin Lozan konferansında vaki olan talebi, İngiltere hükümeti tarafından, buraya müracaat usulünün, Kral Faysal'ın Irak krallığına tayini esnasındaki intihabatta takip edilmiş olduğu idare-i umumimiye müracaat dinlenen bir muamelenin askeri bir işgal rejimi altında vaziyet-i siyasiyesiyle tamamıyla ağır meyan iken vukua geldiğini kabul ederek Türk teklifinin haklı olduğunu tasdik ve o suretle hareketi tavsiye ediliyor. İngiltere Musul ahalisinden kendi nokta-i nazarına muvafık imza almak için cebr-i istimal etmiştir. Cemiyet-i Akvam meclisi Türk teklifatını kabul etmediği taktirde Türkiye murahhasları bi taraf bir devlet tarafından Musul'da arâ-ı ameye müracaat olunmasını ve bu esnada mıntıkada muhtelif Türk ve İngiliz polisinin bulunmasını talep edecektir. Bunan başka araz-i umumiyeye müracaat devresinde Musul'daki İngiliz eşkalinden muvakkaten kaldırılması da dermeyan olunacaktır.¹⁶²

¹⁶² “Türkler ve Musul Araz-i Umumiyye Talepleri”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:48, Ankara, 1925, s.777-778.

MUSUL CEMİYET-İ AKVAM TAŞKIN TÜRK MÜTALEBAT

25 Ağustos tarihli Times gazetesine bir gün evvelki tarih ile İstanbul muhabir mahsusu tarafından aşağıdaki telgraf name çekiliyor. Ankara'dan buraya gelinceye kadar trende Suriç yoldaş ile aynı kompartımanda yolculuk etmiş olan Türkiye umuru hariciye vekili Tefik Rüştü Bey bu sabah mahiyeti ile beraber İstanbul'dan Cenevre'ye müteveccihen hareket eylemiştir. Türk efkarı umumiyesi'nin büyük bir kısmı Türk murahhaslarının gayretine taşkın müfrit tabirine ma sadık olacak mahiyette ümitler bağlamışlardır. Ve son günlerde Türk matbuatının mısırân vaki olan neşriyatı o mahiyette der ki: Heyet murahhasa Cemiyet-i Akvamı Musul vilayeti hakkındaki Türk mutâlabenin yüzde yüzünü is'afa ikna muvaffak olamaz ise burada inkisar emel pek şedid ve derin olacaktır. Vilayet Şarkiye'de geçen martın Şeyh Suudi'nin neticesiz fakat muc'ız ihtilalini müteakib vaaz olunan takrirî sükun kanunundan sonra matbuat mecliyeye en kolayı suret-i hareketin siyaset dahiliyeden bahsetmemek olduğunu keşfediyorlar. Binaen aleyhe gazete sahifelerinde mesa'il hariciyeden-şimdiye kadar Türkiye'de ait olmamış bir mukayesede-bahsetmek için boş sütunlar hasıl oldu. Diğer taraftan hükümet matbuatının da bugün yeni Türkiye haritalarının birçoğunda Türkiye rengine boyanmış olan Musul vilayeti üzerindeki müddeiyatında müzaherette müttehit ve mütesanit olduklarını gösteren bu alaka mı hüsn-i telakki etti. Gazeteler bu mevzuya geniş sahalar hasretmeği hem ve vatan pervane hem de tehlikesiz bir iş buldular. Bazı Türk gazeteleri yine kendi başa makalelerinin kuvvetli müteessir olarak bu heyecan ve vecd dalgasına kapılmaktan men nefis edemediler, bil netice onların ve her gün okudukları gazetelerin bahsettiği her mevzunun bir de safha diğeri olduğunu öğrenmek fırsatına nadiren nail olan karilerinin nazarında Musul şehri ve Musul vilayeti beraber mürtecilerin ve hepsinden fenası İngiliz müstebitlerinin ayakları altında ezilen bir ırz mukaddes mahiyetini aldı. Münâze'un fihi olan vilayet hakkında burada vaki olan beyanat daima tam hakikat olmak nokta-i nazardan yanlıştır; Fakat Türk gazetelerinde Irak'a ait neşir olunan Türk telgraflarının Ankara'dan Berlin'den Paris'ten daha doğusu Bağdat veya Musul'dan başka her yerden varit olduğunu düşündüğümüz halde işin böyle zuhur edeceği zaten tabidir. Ekseriya öyle şeyler neşir olunuyor ki: Malumat mahliye onların nazarında ecnebi ve mizahın mahiyette görünüyor. Misal gazetelerden biri

bütün gördüğü meselenin İngilizler tarafından tasdik edilmiş bir masaldan başka bir şey olmadığını ve İngilizlerin sırf hissiyat bir de hevahane ile gördü. Dağlılarını, çocuklarını Kürtçe okutulan mekteplere göndermeğe kendileri de “Kürt muhtariyeti dinleyen ahmakça oyunu oynamaya ikna ettiklerini ve bundan maksatları Musul vilayetinin Türkiye’ye iadesinde Türk idaresine müşkülât ve irat etmekten ibaret bulunduğunu kararlarına kemal ciddiyetle anlatıyordu. Yahut yine cümleden olarak diyorlar ki: Musul vilayeti o kadar tam olarak Türk’tür ki: 25 senelik manda değil 250 senelik mandasıyla onun Türklük mahiyetine ve yahut Musul vilayetinde hukukumuzun kutsiyetini izale edemez.

Her ne kadar bu hissiyat mühteyicana tecrübesiz seyahatlere mübalağalı gibi görünüyorsa da Türk efkârı umumiyesi o derece heyecan ve galeyana getirilmiştir ki: Türk heyet-i mürâhhasası Cenevre’de tavizalı bir tarzda uyuşmayı andıran bir hattı hareket ittihaz ediyorsa efkârı umumiye tarafından tahbih verd olunacağına şüphe yoktur. Cemiyet-i Akvam tarafından verilen karar münazi’un fih olan arazinin heyet-i umumiyesiyle Türkiye’ye iadesinden ibaret olmazsa yukarının kemal İstihkar ile ret olunacağını Türk matbuatı açıkça anlatıyorlar. Bu matbuatta Cemiyet-i Akvam Türkiye amirine müdahaleye salahiyetsiz şayan istihaza bir mahiyet mahiyetinde gösteriliyor ve bu mahiyetin erbap akıl ve insaf anında haiz itibar olması için Türk müddeyatını Musul vilayeti üzerinde derakap tasdik etmesi icap eder. Cemiyet-i Akvam tarafından verilen karar Türkiye tarafından ret edildiği taktirde bugün cevaz kanuniyetinin onda dokuzunu Irak hükümeti Cemiyet-i Akvam kararına tabiyeten altındaki topraktan hiçbir kısmını tahliyeye mutlaka mecbur olmadığını zahire bulunmadığından verilen yarım ekmeği ret ederek büsbütün aç kalmak vaziyetine düşüleceğini idrak eden bazı Türklerin fikri sarf Musul şehrini Türkiye’ye ve vilayetin onda dokuzunu İrağa veren bir kararında şayan kabul görülebileceği fikrindedirler. Çünkü Türkiye efkârı umumiyesi kendilerinin artık mabude hissiyatı olan Musul’un Türkiye’de kaldığını öğreneceği mutmeîn olup köylü şehirlerinin ta yanında olsa bile öyle hududa ait hususat ile iştigale lüzum görmeyeceklerdir. Eğer

bu suret hal dahi münasip görülüp kabul eyleyecek olursa ihtimal Türk milleti “Musul” gelmesi kalpleri üzerine mahkun olarak mezara gireceklerdir.¹⁶³

¹⁶³ “Musul ve Cemiyet-i Akvam Taşkın Türk Mütalebatı”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:51, Ankara, 1925, s.813-816.

MUSUL VE CEMİYET-İ AKVAM

New East Yakın Şark mecmuasının 27 Ağustos 925 tarihli nüshasının baş makalesinin tercümesidir.

Eğer Cemiyet-i Akvam müsaade ederse önümüzdeki Cenevre içtimasında Lozan konferansında vaki olup da nihayete müncer olamadığından dolayı vakit-i ahire talik edilen ve İngiltere ile Türkiye arasında hal edilmesi münasip ad olunan nihayetsiz ve neticesiz münakaşa vaki olacaktır. İngiltere ile Türkiye arasında vaki olan müzakeratın inkitâ-pezîr olması üzerine Cemiyet-i Akvam hakimliğine müracaat olunmuştu. Önümüzdeki hafta Cenevre Cemiyet-i Akvam meclisinde iki tarafın müddeiyatına mütenazır bir karar verilmesi mukarrer ise de gerek Türklerin gerek de İngilizlerin davalarını teşrih etmelerine müsaade olunacaktır. Bu vaziyet Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam hükmünü dinleyeceğine söz verdiğini unutan Türk halkı arasında münakaşatay-ı mühimmiye mucip olmaktadır. Bu hal Türkiye Efkâr-ı umumiyesinin hükümetinin taahhüdünden haberdar olmadığını evham etmek ifhâm şayan-ı nazardır. Eğer Cemiyet-i Akvam meclisi aklına hareket edecek olursa bu müzakereyi Alem-i naz uzun uzadıya icra eylemeyecektir. Komisyon verdiği raporla salah ve sulh için çalışmış ve fakat bunun için bir esas-ı kavim bulamamıştır; nihayette birkaç türlü devirli suret-i hal-i tesviye etmiş ise de bu suretler iki tarafı da hem gayri memnun hem müteheyyiç etmiş ve davada bulunanları mütalebatında teşvik ettiği halde kaybedeni iskat edecek bir delil ileri sürmemiştir. Eğer her türlü sulh perverane bir uyuşma mümkün olmadığı taktirde duçar-i taaruz olması melhuz tarafın selametini temin edici bir selamet ve ehemmiyet hududu tayin edilmesi en muvafıktır. Cemiyet-i Akvam tahkik komisyonu acîb zihniyetle ne tasavvur etmiş olursa olsun, Iraklıların Türk arazisine tecavüz edeceklerini elbet dava edemez buna mukabil Türkiye eğer metalibi is'âf olunmazsa her şeyi alt üst edeceğini söylemektedir. Hatta Türkler Küçük Zap'tan başka hudut kabul etmemeğe kendilerince karar bile vermişlerdir.

Bu mütalaât ve hakâyık nazar-ı dikkate alındığı halde cemiyet-i akvam meclisinin İngilizler tarafından talep edilen hudut üzerine itay-ı mukarrerat eyleyecekleri kuvvetle memuldür. O hudut ki: hatta komisyon raporu bile bunun topoğrafi ve sevk-ü cevş nokta-i nazardan en muvafık olduğunu kabul etmiştir.

Bugün Türk matbuatının gök gürültüsü gibi atıp tutmalarının sebebini anlamak için uzaklara gitmeğe hacet yoktur. Bizim Iraktan çıkmamızı isteyen bazı küçük ruhlu İngilizler var onlar bizi bir ummamcı ile korkutuyorlar; diyorlar ki: Türklerle binlerce mil uzakta bir harbe girişmek İngiliz mükellefini için son derece müşkil bir iştir. Bunlar hududu Basra yakınında müdafaa etmek taraftarıdır. Fakat hudut bizim elimizde ve önümüzdedir. Hudut Kürdistan silsiley-i cibâlidir. Eğer Türklerin hem Iraklıları hem İngilizleri Musul vilayetinden sürüp çıkaracaklarına inanılırsa yine o Türklerin sade İngilizleri Basra'dan sürüp çıkaracaklarına da itimat olunmalıdır. O zaman İngilizlerin denize atılması bugün Musul'dan Türk süngüleriyle geri sürülmediğinden daha az zelilane değildir. Hatta o zaman İngiliz şeref ve haysiyetine vurulacak darbe bu zaman vurulandan daha vahim olur. Bizden aşağı olan bir düşmana karşı giriştiğimiz taahhüdata âdem-i riayetden mütevellit fenalıktan bizi kurtaracak mazeret yoktur binaen aleyhe en akilane siyaset-yerimizde sebat edip Türklerin bütün galeyana ve indifâtını beklemektedir. Türklerin muktedir oldukları taktirde Kürdistanı iki kısma ayırmağa mâni olmak hususunda ki arzularının samimiyeti şüphe götürmez. Fakat şayet Ankara hükümeti Musul vilayeti meselesini bir sebeb-i harp ittihaz eylemek istemezse Türklerin emir-i vakileri ve mütevekkilane bir tarzda kabul etmeleri yeni bir şey değildir. El hasıl demek isteriz ki bizim küçük İngilizlerin fikrine muvafık düşen Cemiyet-i Akvam raporunu tevil ve izaha girişmektense bu meseleyi Türklerle yüz yüze hal etmek herhalde daha muvafıktır.

Cenevre'de Cemiyet-i Akvam meclisinde vaki olacak müzakeratın bir tehlike-i muhtemelesi Suriye Filistin ve Irak hudutu umumiyesini de şamil olacak bir münakaşaya zemin açmasında ve Irak üzerindeki İngiltere mandasına temas eylesinindedir. Halbuki: bu meselenin Musul hududuyla bir münasebeti yoktur. Irak meselesinin mahiyeti yeni bir şey değildir. İngiltere'nin medeniyete geri kalmış milletlerle olan muamelesinin bir misalidir. ¹⁶⁴

¹⁶⁴ “Musul ve Cemiyet-i Akvam”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:54, Ankara, 1925, s.862-865.

MUSUL MESELESİ

29 Ağustos tarihli haftalık National mecmuası yaptığı bir hülasa-i siyasiyede diyor ki:

Zan olunduğuna göre Cemiyet-i Akvam Meclisi'nde tıpkı nasp ettiği komisyon azaları gibi Musul meselesinde iki tarafı da memnun edecek bir karar itasına muvaffak olamayacaktır. Türk matbuatında eğer Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından bütün Musul vilayetinin Türkiye'ye iadesinden başka bir karar verilirse Türk hükümetin bu kararı tanımayacağı şimdiden söylenilmektedir. Fakat Türkiye hükümeti hakem havale edilmiş bir mesele hakkında tarafeynin riayete mecbur bulunduğu taahhüdüdatı ve vezaîfi bu Türk muharrirlerden ziyade taktir etmekte bulunduğunu ümit etmemize müsaade olunmalıdır. Bundan maada bu memlekette ki Musul raporu münekkitlerinin de hadisattan bir ders alacakları ve Cemiyet-i Akvam meclisi kararı herhangi şekilde tezahür ederse etsin İngiltere tarafından yalnız kemal-i ciddiyetle değil hatta hoşnutudu tam ile kabul ve telakki edileceğini de ümit etmek isteriz. Komisyon azasının vasıl olduğu mukarrerat ile beraber Times gazetesine İstanbul muhabir mahsusunsan yazıldığı vechle bazı Türk mahfilince yalnız Musul şehrinin Türklere verilerek aksam-ı saîre vilayetinin ırakta kalmasının şayan-i kabul bir tarik-i hal gibi telakki edilmesi nazarı dikkati celbe şayandır.

Musul komisyonu raporunun evveline ilave edilen komisyon seyahat ve icraatını musavver olan kısım okunması hiç de hoş gidecek bir şey değildir. Komisyon azası Türkiye hükümetinin komisyona Irak hükümetince bil hassa hoş görülmeyen daveti terfik etmekle yaptığı ferasetsizlikten şikâyet etmekle kanaat etmeyip gerek İngiliz ve gerek Arap memurlarının komisyon vazifesinin ifası hususunda müşkülât çıkardıklarından da şikâyet ediliyor. Hususiyetle Henry Dubas şahsiyet ve milletlerinin vasıl olacakları kararlar üzerinde müessir olabileceği bahanesiyle komisyon azasının ayrı ayrı tahkikat icra etmesine mümane'et göstermesi pek nahoştur. Komisyon azası Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından

ittifak-ı ara ile intihap edilmiş olduklarından kendi münasip görecekleri tarzda icra-ı tahkikat ve tetkikata salahiyyetlar idiler. ¹⁶⁵

¹⁶⁵ "Musul Meselesi", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:55, Ankara, 1925, s.876-877.

IRAK

Son posta ile gelen Yakın Şark mecmuasında münderiç Bağdat mektubunun tercümesidir:

Cemiyet-i Akvam hudut komisyonunun raporunun neşredilmesine burada merak ve ehemmiyetle intizar edilmekte bulunduğu halde rapor neşir olununca beklenildiği derece heyecanı mucip olmamıştır. Efkârı umumiyenin Musul'un Irak'ta kalacağına kani bulunduğu ve diğer cihetten de el yevm meşrû olan dört senelik muahede müddetinin daha fazla temdidi hususuna hazırlanmış olduğu anlaşılıyor. Ancak Musul'un Irak'ta kalması için muahede müddetinin temdidi şart koşulmuş olması hayretle telakki edilmiştir.; zaten muahede ve manda müddetinin böyle yirmi beş senelik bir temdide mazhar olmasını kimse aklına getirmemiş idi. Bilhassa Irak milliyet perverleri'nin bu hususta söyleyecek birçok şeyleri olması tabi görünüyor. Mahfil-i siyasiye içinde ancak milliyet perverler hususuyla bunlar arasındaki müfritler der ki: dört senelik müddetinin hitamında İngiltere ile mevcut muahedenin tamamıyla fesih ve iptaline arzu keş bulunuyorlar. Bundan birkaç sene evvel Bağdat mahfil-i siyasiyesinde bazı nasihlerin teşvikiyle İngiliz mandasına şiddetle muhalefet göstermiş olan halkın artık muahedename müddetinin temdidini fena bir nazarla görmeyecekleri anlaşılmaktadır. Irak ile müttefiki olan İngiltere arasındaki münasebat hiçbir zaman bu derece samimi olmamıştır. Şurası şayan-ı teessüftür ki: Irak rical-i hükümeti İngiltere'nin Irak mümessil-i fevkaladesi tarafından verilen teminata ve nasihate kulak vermeyerek tahkik komisyonunun vürudünde kapıldıkları heyecan içinde mektep çocuklarının nümayiş yapmaları vesaire gibi haddizatında ehemmiyetsiz ve tıfilane gösterişler propagandalar yapılmasına müsaade eylemişler. Ve bu hareketleriyle tahkik komisyonu üzerinde yapmak istedikleri tesirin aksini vücuda getirerek Irak hükümetinin istikrar ve metanetinde komisyon azasını şüpheyeye düşürmüşlerdir. Malum olduğu üzere Kral Faysalın esbab-ı sıhhiyeye mebni Londra'ya azimeti üzerine Oxford'da tahsilde iken naib hükümet olarak bağdada gelen Emir Zeyd'in niyabetine ait olan irade-i kraliye Krallık emir ve tasvibi olmaksızın naib hükümetin parlamentoyu dağıtmak, muahedenameler imza etmek ve yahut baş vekil nasb eylemek gibi hususatta salahiyeti bulmadığını zikrolunmaktadır. Millet meclisinde okunan bir nokta İngiltere ile akd olunan muahedenamenin

milletler arasında Irak devletinin nüfuz ve haysiyetini takviye eylediği de İrağın ahvali dahiliyesinde hasıl olan salah ve terakkiyatın mahzâ ırağın müttefiki İngiltere'nin netice-i mesaisi olduğu zikredilmiştir.

Irak parlamentosunda bazı menatik mebuslarının intihâbâtında yolsuzluk vuku bulunduğu şüphesiyle tevellüt eden münakaşat nihayet bütün intihâbâtın sıhhat ve meşruiyetinin tanınmasını amir bir karara müncer olmuştur. Reşit Bey el Gelyaninin parlamento riyasetine intihabı neticesi olarak dahiliye nezareti muvakkaten Irak baş vekili Abdül Muhsin Bey Es'sadûn uhdesinde kalmıştı, fakat hali hazırda Süleyman hikmet efendiye tevci olunmuştur. Muma ileyhe eski vazifesi olan maarif nezaretine de turuk ve meabir nazarı Abdul Hüseyin Efendi tayin edildi. General mavid bahçesinde birtakım Kürtler akd-i içtima ederek Türkler tarafından milletdaşları hakkında gösterilen şiddeti protesto etmişler ve Cemiyet-i Akvam ile düvel-i muazzamaya istimdâd telgrafları keşide eylemişlerdir.¹⁶⁶

¹⁶⁶ "Irak", *Ecnebi Matbuat-ı Hülusaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:55, Ankara, 1925, s.881-883.

MUSUL VE CEMİYET-İ AKVAM

31 Ağustos tarihli Daily Telegraph gazetesi yukarı ki unvan ile yazdığı baş makalesinde Mister Churchill'in bizzat Cemiyet-i Akvam içtimaina gitmesinin mumailiye tarafından Cemiyet-i Akvam meclisine karşı beslenebilen hissi hürmet ve Cemiyet-i Akvam meclisi ruzname-i müzakeratında mevcut mesailin haiz olduğu ehemmiyet ile mütenasip bulunduğunu kayıt ettikten sonra diyor ki:

Bilhassa şu aralık Cemiyet-i Akvam ruzname-i müzakeratında İngiltere menafine pek ehemmiyetli surette merbut bir meselenin mevcudiyeti bizzat Mösyö Churchill'in Cenevre'de ispat vücut etmesini daha tabii daha şayan arzu kılmıştır. Türkiye ile yine Irak hükümeti arasında mevcut olup Musul şehriyle Musul vilayetinin vaziyet-i müstakbelesi dahi ihtiva eden hudut ihtilafı hal edebilmesi için Cemiyet-i Akvamın ve saadet-i müstahsenesi müracaat olunan ilk mühim Beynelmilel ihtilafta cümlesinden bulunuyor. Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından mahallinde tetkikat ve tahkikat icrasına memur edilen komisyonun raporu İngiliz ümitlerini vehim surette inkisara uğratmış ve bu memleketi İngiltere'yi evvelden aslı tasavvur edilemeyen bir vaziyet-i müşküleye ilkâ eylemiştir. Bununla beraber komisyon raporunun bir hükm-ü karar ve mahiyetinde olduğunu veya olabileceğini iddia etmekte mümkün değildir. Eğer komisyon raporu müfad ve neticesi böyle bir hüküm ve karar mahiyetini haiz olsaydı İngiltere hükümeti bunu kabul etmekten başka bir şey yapmaz idi böyle bir hareket İngiltere için kendi aleyhine verilmiş bir karara dahi itaatini gösteren ilk hareket olmayacaktı. Fakat zaten Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından komisyona ita edilmiş olan talimat komisyonu böyle bir hüküm ve karar itası salahiyetinden sarîhen mahrum ediyor. Ve bu talimatta komisyon bir karar itasından Cemiyet-i Akvam meclisine yardım edecek mahiyette malumat cemi ve teklifat dermeyan eyleyecektir tarzında lisan kullanılıyor. Hatta bu nokta-i nazardan dahi raporun taraftarlıkla malum olduğu şüphesine maruz kalmasının sebepleri bu sütunlarda evvelce olduğundan şimdi burada ondan bahse hacet görmüyoruz. Burada şunu söylemek kafidir ki: raporda dermeyan edilen teklif Irak üzerindeki İngiliz mandaterliğinin yirmi beş sene temdidi şartıyla bütün münâzi'un fih arazinin Irak devletine ilhakından ibaret kalıyor. Komisyonu bu suretle beyan-ı fikre sevk iden sebep Irak hükümetinin münâzi'un fih arazinin idaresini deruhte etmeğe henüz

muktedir bulunmadığı veya İngiltere'nin muaveneti bir devam olmadıkça kendisine tahsis edilen herhangi hudut dahilinde sulh ve asayiş temin edemeyeceği mülahazasıdır. İşte bu mülahazayı takiben komisyon Irak'ta İngiliz mandasının temdidi imkânı olmadığı halde bütün münâzi'un fih arazinin Türkiye'ye verilip İrağın tamamıyeti iktisadiyesi için aşikâr bir surette lazım olan küçük bir kısmın İrağa bırakılmasını tensip eyliyor. Mamafiyeye komisyon bugün iki fikri de sarih bir teklif ve tavsiye kuvvetine is'âd etmiyor. Ve istikbalde bu havalinin asayiş ve müsalemetiyle alakadar olan mesail-i siyasiyenin kendi saha-ı tetkikinden hariç bulunduğunu anlatıyor. Bu vaziyet karşısında Cemiyet-i Akvam meclisi kendi başına ve kanaat mahsusuna göre meseleyi hal etmekte serbest bulunduğu gibi komisyon azası da şayet tavsiyeleri meclis tarafından nazır-ı itibara alınmayacak olursa taaccüp etmeyeceklerini anlatmış bulunuyorlar. Zaten komisyon azasının başka bir fikirde olmalarına da imkân yoktur; çünkü ahval-i cariyeye nazaran Cemiyet-i Akvam meclisi mutlaka komisyonun teklifatına tatbik-i hareket edecek bir vaziyette değildir.

Gerek Cemiyet-i Akvam ve gerek Irak halkı ile aramızda yapılmış olan itilaf nameye göre üç sene daha devam etmek icap eden Irak mandaterliğinin yirmi beş senelik bir müddete iblağını İngiltere'ye emir etmeğe salahiyettar bir kuvvet cihanda mevcut değildir. Yalnız İngiltere hükümeti vazife ve mesuliyetinin bu mahiyette temdidine hüküm ve karar verebiliyor. Halbuki ortada daha ciddi mütalaat ve muhâkemat olmaksızın hiçbir İngiltere kabinesi pek ağır olan Irak mandaterliğinin bu derece temdidine muvafakat edemez diğer cihetten mandanın âdem-i temdidi taktirinde gerek iktisaden ve gerek askeri nokta-i nazardan İrağa ait olan bütün Musul arazisinin Türkiye tarafından bakılacak olunması teklifine Cemiyet-i Akvam meclisinde ki İngiltere mümessili tamamıyla mukavele bir tarzda ve şimdiden mukavemet göstermeğe mecburdur. Meclis tarafından nihayet bir karar verildiği zaman karar-ı mezkûr münâzi'un fih arazinin hükümetimiz tarafından akilane ve adilane ad olunacak bir şekilde taksim olunması ve yahut olunmaması merkezinde bulunabilir. Fakat ne olursa olsun İngiltere hükümeti riayet etmeğe söz verildiği bu meclis kararına itaat edecektir. Türkiye'de ise daha şimdiden eğer bilumum Türk mutalebatının tatmin etmezse cemiyeti akvam kararının ret olunacağı hakkında gürültüler işitmeyecektir. Biz Türkiye hükümetinin tıpkı Cemiyet-i Akvam

meclisinin karar itasında ihtiyar edeceği hareket vechiyle bu vaveyladan müteessir olmayacağını ümit ediyoruz; fakat eğer Cemiyet-i Akvam hakemliğine ihale edilen bu derece ehemmiyette bir meselenin halli akameti müncer olursa bundan dolayı büyük Britanya'nın zerre kadar mesul tutulamayacağı malum olmalıdır. ¹⁶⁷

¹⁶⁷ “Musul ve Cemiyet-i Akvam”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:56, Ankara, 1925, s.893-896.

İNGİLTERE İÇİN ASIL MESELE

2 Eylül tarihli Liberal Daily gazetesinin baş makalesidir:

Önümüzdeki hafta Cemiyet-i Akvam heyet-i umumiyesi içtima edecektir ve bugün Mösyö Byron riyaseti altındaki içtima eden meclisin o vakte kadar yapacak hayli işleri vardır. Fakat gerek heyet-i umumiyenin ve gerek meclisin resmen inikadları bütün memleketlerden gelip toplanmış olan rical-i siyasiye arasında vukua gelen gayri resmi müzakere ve münakaşalardan daha ehemmiyetli değildir. Mr. Chamberlain emin ve selamet ahitnamesi itilafını ileri götürmek için İtalyan Fransız ve Belçikalı dostlarıyla müfit müzakeratta bulunacağını ümit ederiz. Almanların bu ay nihayetine doğru ve bir konferans akdini talep edecekleri pek muhtemel olduğundan düveli müttefika rical-i siyasiyesi arasında bir itilaf ve mutabakat vücuda getirmek için eldeki bu fırsatın kuvvet olunmaması münasıptir. Bu meyanda İngiliz murahhasları Türkler ile de hal-i temasa geleceklerdir. İşte bu meselede Cenevre'deki heyetin Lozan konferansını bir tiyatro sahnesine çeviren manevralara ve sahnevi evza' etrafa kapılmayacağı ümit olunabilir. Yine ümit ederiz ki harp veya sulhun Cemiyet-i Akvam meclisinin Musul hakkında vereceği karara bağlı olduğunu söyleyerek kendimize şarkın nazarında mudhik bir vaziyete düşürmeyeceğiz. Blöf hususunda eskiden beri üstat olan Türkler eğer matluplarına nail olamazlarsa, bizi bu tarzda bir lisan istimaline sevk etmeğe çalışacaklardır. Ba husus diplomat Türk'ler çaldığı her havaya uyup oynamağa heveskar sersem ademler İngiltere'de maatteessüf pek çoktur. Binaenaleyh Cenevre'de bu mahiyette mukalemata yol açılmasından ve bu tarz muhaverata girişilmesinden ihtizar edelim. Gerek İngiltere ve gerek Türkiye Musul yani ırak ile Türkiye arasında ki hudut meselesinin halini cemiyeti akvama havale etmişlerdir. Binaen aleyh geçen gün Paris'te yapıldığı gibi meseleyi aralarında bir çare-i itilaf bulmak üzere İngiltere ile Türkiye'nin kendi kendilerine müzakere ve münakaşa edeceklerini tefe'ül veya teklif etmek pek münasebetsiz olur. Madem ki: mesela Cemiyet-i Akvama havale olunmuştur, bu hususta karar itası hal-i ihtilafta ki tarafeyne değil, ancak Cemiyet-i Akvama aittir. Şimdi İngiltere'nin önündeki başlıca mesele, farz olduğu vecihle Cemiyet-i Akvam tarafından Irak mandasın temdidi teklif edilecek olursa bunu kabul edip Cemiyet-i Akvam meclisi karanını lehimize imale edip etmeyeceğimizdir. Hudut

komisyonu tarafından Cemiyet-i Akvam meclisine ita edilen tahkikat raporu neticesi hakkında iş bu noktaya müncer olmaktadır: eğer İngiliz mandaterliği Irak'ta 25 sene kadar temdit olunursa Musul vilayetinde sakin karışık ahalinin menafi vilayetin Irak'a ilhakıyla en iyi surette temin ve muhafaza olunabilecektir.

Ancak eğer İngilizler çabucak ırağı içinde bulunduğu istikrarsız halde bırakıp çekileceklerse Musul'un Türkiye'ye ilhakı daha muvafiktir. Musul asırlardan beri Bağdat'ta temerküz eden hükümet idaresine Irağa merbut bulunmuştur. Musul halkı tarafından ibraz edilen arzu ve havahiş Türkiye'den ziyade Irak'a müteveccihdir. Yalnız karar-i kati itasının Cemiyet-i Akvam meclisine ait olduğu kabul ediliyor; aynı zamanda vilayeti iki kısma ayırmak da gayri mümkün bir şey değildir. Eğer Musul vilayeti Türklere iade olunacak olursa İngiltere'nin Irak'ta kalmağa rıza göstermesi kabil-i tasavvur bir kazıye değildir. Binaen aleyh cemiyeti akvamın Musul'da ırağın bir kısmını teşkil etmek üzere ırakta 25 senelik mandayı İngiltere'ye teklif etmesi çok muhtemeldir. Bu vaziyet karşısında mesele Türklerin bu işe ne söyleyecekleri değildir. Çünkü Türkler Cemiyet-i Akvam kararını kabule söz vermişlerdir. İngiltere için düşünülebilecek mesele şundan ibarettir: Mezopotamya'yı rub-u asır daha idare etmeği göze alabiliyor muyuz? Asıl ve hayati mesele budur. Yukarı ki suale merbûttan şu sualde arzı endam ediyor:

Mezopotamya'yı bizim oradan çekilmemiz üzerine zuhur edecek iğtişâşata ve hercümerce terk edebilir miyiz? İşte meselenin ruhu bu iki sualdir ki her ikisini de katiyen nazar-ı dikkatten dur tutamayız.¹⁶⁸

¹⁶⁸ "İngiltere İçin Asıl Mesele", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:57, Ankara, 1925, s.919-922.

CEMIYET-İ AKVAMDA TÜRK MANEVRALARI

2 Eylül tarihli Daily Telegraph gazetesine bir gün evvelki tarih ile Cenevre muhabir-i mahsusundan yazılıyor:

Bu sabah Mr (Austin Chamberlain) Cenevre'ye vasıl oldu. "Kedorse" de Cemiyet-i Akvam meclisi şubesi reisi kont (Clozel) de aynı trenle geldi. Mösyö Bryon'nun bu akşam otomobil ile Paris'ten müvasaletına intizar olunuyor. Yarın ilk Cemiyet-i Akvam meclisi içtima edecektir. Irak hududu ihtilafı münasebetiyle Cenevre'ye gelmiş olan Türk heyeti murahhasası mutattan fazla maiyet memurlarına maliktir. Filhakika burada Türk propagandası memurları bir müddetten beri hal-i faaliyet idiler. Bu memurlar bütün Avrupa gazetelerine İngiltere'de bazı liberal gazeteler tarafından Musul ve Irak meselesine dair yazılan bentlerden birtakım firkaları alıp gönderiyorlardı. Anlaşıldığına göre Türkiye hükümeti zaman harbindeki merkezi Avrupa devletlerine mensup İsviçre'de ki propaganda teşkilatını elde etmiştir. Türkler bir takım gazete ajanslarını propaganda işinde kullandıkları gibi kendilerinden hazır edilmiş müsveddeler kabul eden gazetelerden de istifade ediyorlar. Türklerin bu propaganda için ne kadar para sarf etmekte olduklarını tahmin mümkün değilse de bu paraların hayli büyük bir miktara baliğ olduğuna şüphe yoktur. Yine anlaşıldığına göre Türkler Cemiyet-i Akvam hüküm ve kararını tehir ve talik ettirmek yolunu aramaktadırlar ve münâze'un fi h arazi de rey-i amme müracaat edilmesi teklifinde bulunacakları çok muhtemeldir. Musul ahvaline aşına olmayan Avrupalılara Türklerin bu teklifi şüphesiz muvafık görünecektir. Fakat bu arazide sakin olan göçebe ahalinin itiyâdını bilenler bunlar arasında rey-i amme müracaat etmeliğin uçan kuşlardan rey toplamaya benzeyeceğini pek ala bilirler. Türklerin karar itasını tehire matuf mesailerine rağmen Cemiyet-i Akvamın meseleyi bu devre-i içtimasın da hal edeceğine inanmak için sebeplere malikim. Musul tahkik komisyonu raporu burada mucib-i memnuniyet ad olunamıyor; fakat Cemiyet-i Akvam meclisi de komisyonun tavsiye ve tekliflerine tatbik-i hareket etmek mecburiyetinde değildir; Musul tahkik komisyonundan istenilen şey bu husus da bir fikir ve rey' dermeyan etmek olmayıp hal ve vaziyeti hakiki vecihle rapor etmek idi. Cemiyet-i Akvam meclisi iş bu vaziyet ve vakalara göre kendi hükmünü ita edecektir. Bugün Türklerden başka herkes Musul komisyonuna aza tayini hususunda

en müessif hatanın yapılmış olduğuna kanaat eylemiş bulunuyor; hususiyetle meşhur bir Türk muhibbi olan Macaristanlı Kont Teleki'nin tayinini çok büyük bir hata idi. Bu fena tertibin bütün mesuliyeti geçen eylülde İngiltere mesaiyi hükümetinin cemiyeti akvama göndermiş olduğunu mümessili atf edilmek icap eder; çünkü mümessili mumaileyh o zaman tahkik komisyonu azası meyanına bir Macar'ın ithaline kolayca itiraz ve mümanaat edilebilirdi. Geçen sene Cenevre'den göndermiş olduğum mektuplardan birinde o zaman ki mesai hükümet mümessilinin Cemiyet-i Akvamda gösterdiği lakayttan hareket ve siyasetten bahs eylemiş idim. O zaman yapılmış olan hayli ehemmiyetli fenalıkların bu devre-i içtimaide Mr Chamberlain tarafından tashih ve tamiri icap edecektir. Mösyö Çiçeri'nin mütenekkiren Cemiyet-i Akvam içtimalarında hazır bulunacağı hakkında bazı haberler intişar etmiştir. Hatta bu maksatla muma ileyhin Cenevre'ye müteveccihen yola çıkmış olduğu bile söyleniyordu. Fakat ben bu şaiya tekzibe mezunum. İsviçre henüz Bolşevik Rusya ile münasebat-ı siyasiye tesis eylememiştir; binaen aleyh Çiçeri'nin İsviçre arazisine dahil olabilmek için evvel emir de bir müsaade-ı mahsusa istihsal etmesi icap eder. Halbuki şimdiye kadar İsviçre hükümetine bu mahiyette bir müracaat vaki olmamıştır.

Bundan başka İsviçre hükümetinin başında daha Çiçer'in buraya gelmek için müsaade verip de onu burada ki Beyaz Rusların suikastine maruz bir bırakmaksızın dahi kâfi derece gaile vardır. ¹⁶⁹

¹⁶⁹ "Cemiyet-i Akvamda Türk Manevraları", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:58, Ankara, 1925, s.925-927.

IRAK VE MUSUL'DA İNGİLİZ MENAFİ MALİYESİ

4 Eylül tarihli Financial Times Mali gazetesi baş makalesinde Musul hududu meselesinden bahsederek İngiltere hükümetinin yirmi beş senelik mandaterliği de kabul etmeğe hazır olduğunu beyandan sonra Musul meselesinin mali safhasına nakil-i kalem ederek diyor ki:

Musul meselesinin sırf Irak nokta-i nazarından haiz olduğu ehemmiyetinden maada İngiltere hükümeti de bu husus da malik olduğu azim menafi-i maliyeyi nazar-i dikkate almak mecburiyetindedir. Bu cihetin fil hakika daha büyük ve esaslı mütalaat-ı siyasiye yanında tali derecede kalması lazım geleceği tasdik olunursa da aynı zamanda ehemmiyeti de inkâr olunamaz. Bugüne kadar irak da sarf ettiğimiz İngiliz mükellefiyeti parasının 100.500.000 İngiliz lirasına baliğ olduğu tahmin ediliyor. Sene-i cariye mesarifimizde 4.000.000 liraya baliğ olacaktır. Bugün düşünülecek cihet hemen fazla sarfiyattan vazgeçmek mi yoksa ileride bazı menafi iktifat etmek ümidiyle eski tarzda devam etmek mi muvafık olacağı meselesidir. Bu hususta herkes nokta-i nazarı tehalüf edebilirse de şurası bir hakikattir ki bu ana kadar Irak'a saçtığımız paralar ve gösterdiğimiz mesai semere vermeye başlanmış olup, irak arazisinin tamamıyeti daima muhafaza edilmek şartıyla memleket bizim idare ve rehberliğimiz altında diğer bütün şerait altında bulunduğundan daha fazla ve daha iyi surette istikrar ve servet ve refah kazanacaktır. İngiltere'nin mümtedi mandayı kabul etmesi memleketin henüz bakir olan araz-i vasiyasının fenni usullerle zer-i demektir. Hususıyla bugün Britanya İmparatorluğu için pek mühim bir mesele haline giren pamuk ziraatında büyük terakkiyat hasıl olacaktır. Malum olduğu üzere bugün İngiltere de bütün alakadar-i sanayi ticaret ve iktisat erbabı nazar-ı dikkat ve mütalaalarını hep bu noktaya çevirmişlerdir. İngiliz mandası ucuz eşya ve levazımı itası suretiyle-terakkiyat-ı dahiliy-i tesri edecek surette toprağın işlenmesini de teshil eyler tekzip edilmeyeceğimize emin olursak söyleyebiliriz ki; İngiliz siyaseti ecnebi sermayesinde bilumum devletler siyasetinde daha adilane muamele etmesini temin etmiştir.Eğer Cemiyet-i Akvam Irak'ın saadetinin İngiliz mandası altında ve İngilizlerle teşrik-i hareket suretiyle daha iyi surette temin edilebileceğine karar verirse bu yüzden İngiliz mükellefinine lüzumundan fazla bir yük yükletilmemek

şartıyla mandaterlik mesuliyetini ret etmekteğimiz için ortada bir güna sebep-i kâfi yoktur.¹⁷⁰

¹⁷⁰ “İrak ve Musul’da İngiltere Menafî Maliyesi”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:59, Ankara, 1925, s.942-943.

MUSUL ESRARI

7 Eylül tarihli Daily Mail gazetesinin baş makalesi Mr Emery tarafından Cemiyet-i Akvam meclisine arz olunan muzır teklifin İngiltere kabinesi siyasetini ihtiva ettiği farz olunuyor. Fakat bu teklifatın kabine azasından hepsinin hususıyla kabineye memuriyetlerinden beri itimat-ı umumiye kazanmış olanların efkarına mutabık olmadığı şüpheden vârestedir. Bu haiz-i itimat olan kabine azasından başlıcaları da Mr “Austin Chamberlain” Sir William- Jayson Heastır. Mösyö Baldwin ile fazla ileri gitmek emelinde olan rüfekası bu müddet esnasında itimat-ı umumiyeden haylice gâib etmişler, hariciye nazırı ile dahiliye nazırı kazanmışlardır. Acaba bu iki muktedir ve vâkıf-ı ahval-i recül-ü siyasi Cenevre macerası hakkında ne düşünüyorlar? Bugün İngiliz efkâr-ı umumiyesi Mr Chamberlain tarafından vaki olacak beyanat-ı resmiye’ye teşnedir. Bunu sabırsızlıkla bekliyorlar. Evet, doğru; Mr Emery müstemlekat nazırındır. Himaye ve manda vesayet altındaki arazi mantıken ve usulen kendisinin nezaretine merbuttur. Fakat mister Chamberlain cemiyeti akvamda İngiltere’nin daha kıdemli murahhası olduğu gibi kabinenin de mister Emery’den daha müteneffiz ve müessir azasındandır. Sonrada devletin umur-i hariciye nazırındır. Ortadaki mesele ise İngiltere devletinin siyaset-i hariciyesi üzerinde gelecek seneler için tesirat icra edebilir; binaen aleyh Mister Chamberlain’ın bu meseleye derin surette alakadar olması lazımdır. Bu müzakeratın idaresinin hariciye nazarı elinden alıp müstemlekat nazırına ihale olunmasına ne kadar taaccüp olursa sezadır. Memleket bu tarz hareket esbab-ı mucibesini bilmek ister. Bundan başka memleket yek diğerini müteakip mevki resmiyede bulunmuş İngiliz vükelay-ı devleti tarafından teyiden beyan ve iltizam edilmiş olan bir siyasetin ne için birdenbire bir aks eylediğini de bilmek istiyor. Mr Bonarlaw Lord Curzon ve bizzat Mr Baldwin İngiltere’nin orta şarkta taahhüt etmiş olduğu mesuliyetleri temdid etmek fikrinde olmadığını suret-i katıyyede bildirmişlerdi. 1920 senesi haziranın 25’inde Lord Curzon Mezopotamya hakkında demiş idi ki:

Ümit ederim ki oradan çıkacağız ümit ederim ki oradan çok çabuk çıkacağız. Bundan dokuz ay sonra 1921 senesi martında dahi Lord Curzon Irak’ta müstakbel bir hükümet teşkil edip çekilmek üzere olduğumuzu tekrar etti. 1923 senesinde bu siyaset Mr Baldwin tarafından daha muayyen ve daha metin bir şekilde beyan

olundu: mûmâ ileyh avam kamarasında Sir Perseicox Kral Faysal ile vücuda getirmeye mezun kılındığı protokol hakkında uzun uzadıya malumat verdi. Bu protokole nazaran bizim Irak'la olan alakamız nihayet Türkiye ile musalahanamenin imzasından dört sene sonraya kadar devam edecekti. Bu muahede 1924 ağustosunda imzalandı. O halde Irak mandasının bu tarihten itibaren geçecek üç seneden az bir müddet zarfında nihayet bulması icap eder. O halde şimdi Mr Baldwin ne için mandanın vesayetini temdit olunmasına havahişkar hatta mütehalik bulunuyor. Bu tebeddül-i efkarı icap edecek ne hadise vaki oldu. Musul vilayetine sarılıp kalmak için bu musirrane havahiş ne için bunun izahı lazımdır. İzahatın verilmesi icap edecektir. Cemiyet-i Akvam meclisine gelince o da kendisini fena sahte ve son derece calib-i adavet bir vaziyete ilka etmek tehlikesindedir. Her ne kadar büyütülen şişirilen müddeiyatını mevki tatbika vaz edecek mahiyette şimdiye kadar bir şey yapmamış ise de bu dükençe-i laf-i güzafın mevcudiyetine amaz-ı ayn olunmuştu. Bu ana kadar ulu orta konferanslar akd etmesine paralar sarf eylemesine müsaade edildi; çünkü pek büyük fenalık etmediği ve belki bugün yarın bir iyilik yapılabileceği düşünülüyordu. Şimdi bu düşüncede bu aks olmak tehlikesi vardır. Cemiyet-i Akvamın kendi komisyonu Musul'un kanunen hukuken Türkiye'ye ait olduğunu tasdik etti. Cemiyet-i Akvam bu hükmü ne için çiğneyip geri gidiyor. Türklerin haklarını inkâr ediyor. O hak ki yine kendi kendilerine nasp ettikleri hakemler tarafından Türklere ait olduğu tastik edilmiştir. Eğer Musul Türklerinse neden müzakerata lüzum görmeksizin onlara iade etmiyoruz.

Cemiyet-i Akvamın suh-u yapıcı idame edeceği bir müessese-i vasıta olduğuna inanılıyor. Fakat şayet Cemiyet-i Akvam Musul meselesinde Türkiye aleyhine itay-ı hüküm eylese harp zuhur edeceğine hiç şüphe yoktur. Bu suretle zuhur edecek harp bizim için en fena ve en müessif bir harp olacaktır. Bu harbe nazaran Rif harbi ancak bir pire ısırması kabilinden kalacaktır. Çünkü Rif mıntıkası denizden kabil-i duhul ve nüfuzdur ve nakliyat müşkülâtına her taraftan fazla duçar olmaksızın Rif'e asker sevk olunabilir. Musul'da ise biz Abdülkerim'in kinden çok fazla miktarda düşman kuvvetlerine karşı icray-ı harekât edeceğiz ve bu harekât sığ

ve sarp dağlar ve denizden yüzlerce mil uzakta çöl kumları arasında vukua gelecektir. Biz böyle bir harbi aklımıza bile getirmemeliyiz.¹⁷¹

¹⁷¹ “Musul Esrarı”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:61, Ankara, 1925, s.974-977.

MUSUL MESELESİ

Üç Eylül tarihli New East mecmuası yazdığı icmal-i siyasiyede ki “Musul ve Cenevre” unvanlı fıkrada Cenevre de Musul meselesini hal için çalışacak sahne-i faaliyetin açıldığını söyleyip İngiltere ve Türkiye murahhaslarını zikir ettikten sonra diyor ki:

İntişar eden haberlere nazaran Türkiye murahhası Tevfik Rüşti Bey Türkiye aleyhine verilecek bir Cemiyet-i Akvam kararını Türkiye'nin kabul etmemesi için her ne mümkünse yapmak talimat katiyesiyle geliyor. Fil hakika bu gibi propagandalar şarklılar siyasetinin teferruatındandır. Türk hükümetinin Rawanduz tarafından gelen beş yüz eşkıyanın Türkiye hududunu tecavüz etmiş oldukları hakkındaki tebliğ-i resmîyesi de salifüzzikr propaganda ile alakadar ad olunabilir. İlk beyanatı resmîyede bu mütecaviz eşkıyanın arkasında muntazam kıtaat askeriyenin de bulunduğu bildiriliyordu; fakat bu şayan hayret ve zarif ilave beyanat müteakibe de ve zan ettiğimize göre İngiltere devleti ile cemiyet-i akvama gönderilmiş olan Türk protestosunda yoktur. Son senelerin tarihini gösteriyor ki: her ne zaman Türkiye mühim bir müzakereye girişmek arifesinde bulunmuşsa, eğer bütün dünya çocuklarla meskûn olsaydı kendi tarafına teveccüh ve merhamet celp edecek ve maruz terfi haksız gösterecek mahiyette tecavüz eden şikâyet eylemiştir. Misal her halde bu iddia olunan tecavüz harekât münaze'un fih olan araziye kıta'at askeriyeye tevciye ve tahrikini intihap ettirir yahut muhakkak gösterir Rawanduzdan hücum eden eşkıya mutlaka Türkiye'ye sırf Türklere olan muhabbetlerinden dolayı hücum eden Iraklılar olmalıdır. Diğer cihetten bütün bu yaz mevsimi esnasında küçük Türk müfrezelerinin Irak hududunu daimî tecavüzlerinden dolayı İngiltere'nin daima fakat itidal dümele protestolarda bulunduğunu öğrenenler meselenin hakikatine vakıf olurlar. Musul tahkikat komisyonunun orta şarkta ilk bulunduğu esnada olduğu gibi Cemiyet-i Akvamın bu hususta bir takım mugalata ve safsatalara kapılmayacağı malumdur.¹⁷²

¹⁷² “Musul Meselesi”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:61, Ankara, 1925, s.977-978.

CENEVREDE PETROL MÜCADELESİ

Manitto gazetesinin 5 Eylül tarihli nüshasından: Musul meselesi kızgın bir hal alıyor, Londra ve Ankara taban tabana zıt bir vaziyette bulunuyor. Emery tarafından dermeyan edilen, dün sütunlarda tahlil edilen İngiliz iddiası, kazabane bir emperyalist duasıdır.

Ankara'nın yağmakenare olan Sevr muahedesi sulh kuvvetiyle parçalamasına rağmen İngiliz emperyalizmi Türkiye'yi daima serfûrû eder telki ediyor. Londra, yüzbinlerce Müslümanı emperyalist boyundurluğu altında inlettği kâfi gelmiyor. Türkiye'den bütün Arabistan'a Şark'a havalisini, Suriye'yi, Mezopotamya'yı aldıktan sonra da şimdi de Cemiyet-i Akvamın yardımıyla Musul mıntikasını onları ilhak etmek istiyor ve Emery, Musul'un Irak'a raptını, hakikatte bir İngiliz müstemlekesi olan bu hayali devlete vilayetin servetinin lüzum mutlak olduğunu vasiyetle ittihaz etmekten utanmıyor. Müstemlekatının esir ahaliyesi sebebiyle bir İslam devleti olacağını iddia eden İngiltere'nin açıktan açığa gayesi arazisindeki petrol menbağını elinden alarak mevcut ve müstakbel bir İslam devleti olan Türkiye'yi iktisaden, siyaseten öldürmektir. Türk hariciye vekili Tefik Rüştü Bey'in, Emery riyakâr nutuğunu bitirdikten sonra Türk müddeiyatının esaslı, gayr-i kabil ret bir ehemmiyetini irat etti. Türkiye hükümeti hukukundan vazgeçmedikçe münâzi'un fih arazinin hukuken ve hakikaten Türkiye'nin acize-i mütemmesinden olduğu murahhaslar tanınamayacaklar mıdır? Türkiye murahhasın beyan ettiği vech ile tarihi, coğrafi ve iktisadi mutabakatta Musul'un Türkiye'de ibkasını intihap ediyor. Tefik Rüştü Bey, İngiltere ahaliyi susturmak için ittihaz-ı tedabir etmemiş ve halkı Cemiyet-i Akvam mandasıyla ifal eylememiş olsaydı, Musul vilayetinde şimdi hissiyatın tamamen Türkiye lehinde nemâyan olacağını ifade ediyor. Müteakiben, hudutları dahilinde sulh ve asayiş içinde inkişaf arzusunda bulunan Türkiye'nin kimseyi tehdit etmediğini ve lakin hali hazırda hususu imtiyazın tehdit edildiğini beyan ediyor. Musul vilayetinin Irak'a terki, Türk devletini esaslarına kadar sarsacaktır. Musul meselesinin haricinde Türkiye Cumhuriyeti ve İngiltere arasında siyasi hiçbir ihtilaf yoktur, lakin bu halde muamele mütakabele olmalıdır diyor. Bu gazepler cemiyet huzurunda Tefik Rüştü Bey tarafından cesurane

müdafaa edilen Türk'ün müddeiyat-ı muhakkası İslam-ı aliyle şimdide halk içinde ve amele safhında inîkaslar bırakacaktır. ¹⁷³

¹⁷³ “Cenevre’de Petrol Mücadelesi”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:61, Ankara, 1925, s.979-981.

HARBE DOĞRU GİDİŞ

5 Eylül tarihli Daily News gazetesinden:

İngiliz milleti son günlerde Mezopotamya’da ki menafimizin “Street [...]”¹⁷⁴ elinde “İngiltere baş vekaleti” mümin olduğu mütalasıyla Irak meselesine o kadar atfi ehemmiyet etmiyordu. Bu ümit ve mütalaa pek acı surette makus zuhur etmiştir. Street [...] bize hıyanet etti. Hükümetin Cemiyet-i Akvam mümessili olan Mr “Leopolt Emery” İngiltere hükümetinin Cemiyet-i Akvamdaki 25 senelik bir mandaterlik almak ve Musul vilayeti manda altındaki arazi hududuna ithal edilmek şartıyla Irak üzerinde müddet-i mezkûre için mandaterliği kabule amade olduğunu beyan etti. Bu, vehim felaket-i-amiz netayicle müterafik pek müessif bir karardır. Biz evvelce Irak üzerindeki mandamızı temdit ve yahut Musul’da kalmak hususunda gerek kanuni ve gerek hukuki gerek ahlaki bir hak ve salahiyet malik olmadığımızı bildirmiştik. 1928 ağustosunda yani bugünden itibaren üç seneden az bir müddet nihayetinde bütün bu topraklardan çekilmeği mutlak surette taahhüt etmiştik. Sonra Musul meselesinde cemiyeti akvam tarafından intihap edilmiş olan bir tahkik heyeti Musul vilayetinin kanunen ve hukuken Türkiye’ye ait olduğu hükmünü verdi. Biz İngilizler elimizden gelirse Mezopotamya’dan bir gün evvel çıkmalıyız ve Musul’da katiyen kalmamalıyız; çünkü cemiyeti akvam nasıl bir hüküm verirse versin Türkler Musul üzerindeki müddeiyatından vazgeçmeyeceklerdir. Bizim Musul’da kalmaklığımız en nihayet Türkiye ile harp etmemizi intaç edecektir. Biz Türkiye İle harbin bu sene veya gelecek sene başlayacağını iddia etmiyoruz. Fakat Türkler Britanya imparatorluğunun fenalığını isteyenlerden doğrudan doğruya veya bil vasıta muavenet ve muzaheret tedarik ederek bu harp için hazırlanacaklardır. Nihayet kendilerini hududu tecavüz edecek kadar kuvvetli his edince bu işe teşebbüs eyleyecektir. O zaman İngiliz hükümeti kendisi, harp etmeği diğer bir menfaate malik olmadığı bir memlekette dövüşmek için hiçbir sebebi makul olmayan bir milletle harbe tutuşmuş bulacaktır. Bu masraflı çok müşkülâtli ve tahammül olunamaz derecede ağır bir harp olacaktır. Bu hususta katiyen yanlış yere düşmemeliyiz; çünkü denizden 600 mil uzak bir dağ ve çöl mıntika-yı müthişinde harp edeceğiz. Bu iş öyle hava kuvvetleri ve yerli askerlerle yapılacak bir iş değildir.

¹⁷⁴ Okunamadı.

Filhakika harp bu nev-i harekât ile başlayabilir; çünkü Türklerin harekât-ı hasmaniye dağlı kabaili bizim taraftaki köylere kasabalara hücumla teşvik ile başlayacaktır. Fakat biz çete muhaberatının da ne demek olduğu biliyoruz, eğer bilmiyor isek Fas ve Cebel Dürzü harpleri gözümüzün önünde maddi ve aşikâr dersler suretinde duruyor. Bugün ki hava kuvvetlerinin ve yerli kıtaatın halis İngiliz bataryaları ve İngiliz kıtaatı ile takviye edilmesi icap edecektir. Bu takviye işi, taburlardan livalara livalardan firkalara ve Türk muntazam kıtaatı huduttan müfreze müfreze geçtikçe firkalarımızda muntazam bir orduya inkılap edecek Anadolu'dan gelen bu tecavüz kuvvetleri Dicle hudutta bu ordumuzu işgal eyleyecektir. Bu müthiş harpte eski Mezopotamya harplerinde olduğu gibi, halis İngiliz askerleri sinekler gibi olacaktır. Öyle bir harp ki: Neticesinde kazanacak hiçbir şan ve şeref olmadığı gibi, bizim için son derece zilletle hitam bulması da çok muhtemeldir; biz Türkü eski zamanlardan hem dost hem düşman iken biliyoruz; biliyoruz ki: o müthiş bir düşman olacaktır. Hususiyile Türk alaylarının arkasında ve vahşi dağlı kabil bulunacağı gibi bu kabil (kabileler) bulunacağı gibi bu kabail bizim arkamızda bile bulunacaktır. Bir harp ki buna girişmekle kimsenin muhabbet ve taraftarlığını celp edemeyeceğimiz gibi, her tarafında adavetini (düşman) celp eyleyeceğiz. Bir kere bütün İslam alemi hasımlarımızın tarafından olacaktır. Aynı zamanda Mısır ve Filistin'de de heyecanlar nahoşluk ve temaslar vücuda gelecektir. Biz artık Hindistan Müslümanlarını Mezopotamya'ya sevk edemeyiz. Türklere karşı açılacak böyle serseriyane bir macerada kendi kendilerine hâkim olan dominyonlarımızın muavenetine güvenebileceğimiz bile şüphelidir. Anzaklar ve Kanadalılar Gelibolu'ya henüz unutmadılar. Cemiyet-i Akvam meclisine Mr Emery davet olunmasıyla önümüzde açılan muzlim manzara işte bundan ibarettir. Harbe giden yol üzerinde ilk adım atılmıştır. Bu meş'um vaziyeti müşkülattan kurtulmak için iki tarik vardır. Bunlardan biri Cemiyet-i Akvam meclisinin Mösyö Emery tarafından vaki olan teklifi ret etmesidir. Bu suret-i hareket akilane olacağı gibi cemiyeti akvamın bazı merteye rahnedar olan vaziyeti de düzelmiş olur eğer Iraktaki mandamızı tehdit eder ve Brüksel hatt-ı hududunu Musul'da ki Brüksel hatt-ı hududumuzu kabul ederse hakkında tahsil etmiş olan nahoş fikirler kesb-i kuvvet eyleyecektir. Cemiyet-i Akvam olarak değil beynelmilel bir ihtilaf cemiyeti olarak gösterilmiştir. Fakat başka ve daha iyi bir ümit daha vardır: Son söz Cemiyet-i Akvamın değil İngiliz

Parlamentosu'nun ve İngiliz müntahaplarınınındır. Eğer kabine azası bu ahmak hane siyasetlerinde ısrar edecek olurlarsa avam kamerası ile devaîr-i intihabiye onların akıllarını başlarına getirmelidir. Çanakkale sersemliğine bir daha duçar olmamak isteyen memleket koalisyon hükümetinin Türkiye macerası daha akılsızca ve netayic-i mukadderesi daha felaket engiz olacak bir orta şark siyaseti takip etmesine müsaade eylemeyecektir.¹⁷⁵

¹⁷⁵ “Harbe Doğru Gidiş”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:61, Ankara, 1925, s.983-986.

TÜRKLERİN TEHTİDİ YARARI AMİL VEYA HARB

10 Eylül tarihli Deutsche Allgemeine Zeitung'den Türkiye hariciye vekili Cemiyet-i Akvam katipliğine Musul meselesi hakkında muhteviyat-ı umumiyet itibariyle Türklerin ma'ruflarıyla tedabük eden bir muhtıra takdim etmiştir. Mezkûr muhtıra da münaze'un fih meselenin en iyi bir surette hali için Musul mıntıkasında reyy-i amme müracaat eylemek geldiğini neticesine varılıyor. Muhtıra Musul mıntıkasında müstakbel beyan-ı fikr etmek kabiliyetine haiz bulunmadığı ve Musul'da bu sebeple müntazam bir reyy-i amme mümkün olmayacağı nazariyesi suret-i katiyyede red ve tekzip edilmektedir. Sâlifüzzikr-i muhtırada bil hassa deniliyor ki:

Musul mıntıkasında meskûn milletler ecnebi veya yabancı işgalinden artık usanmışlar ve bunun serî'an hitamını dört gözle bekliyorlar. Onlar, uğrunda dünyanın en kavî müstemleke kuvvetine karşı muharebe ve mücadeleyi bile göze aldıkları ana vatanın kucağına atılmaya ve onunla eski münasebeti idame ve takviyeye müştak bulunuyorlar.¹⁷⁶

¹⁷⁶ “Türklerin Tehdidi Yararı Amil Veya Harp”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:67, Ankara, 1925, s.1088.

MUSUL MESELESİ

14 Eylül tarihli Frankfurt Zeitung'den Cemiyet-i Akvamın Musul tahkikat komisyonu geçen hafta birçok celseler akd etmiş İngiliz ve Türk heyet murahhasları ile müzakeratta bulunmuştur. Türk heyeti murahhası dün ettiği gibi teklifinde bulunmuştur. Türkiye Irak havalisinin erva ve vesikası nokta-i nazarından mühim bir mevki tutan Diyal'e vadisini Musul'un cenup şarkı mıntıkası Irak'a terki rıza gösterdiğini ve bundan maada Irak, İran, İngiltere ile bir emniyet ahitnamesi akdine müheyya bulunduğunu biliyoruz.

Emniyet ahitnamesi, mefhumenin bütün Cenevre mafhilini fevkalade alakadar ettiği ve Cenevre de bunun hakkında birçok heyecanlı nutuklar îrâd olduğu bu esnada bu teklif orada pek fevkalade ve kuvvetli tesirler bırakacaktır. Bu cihetle mezkûr teklif tam zamanında yapılmış ve pek mahirane bir siyasete istinâd ve delalet etmekte bulunmuştur.¹⁷⁷

¹⁷⁷ "Musul Meselesi", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:67, Ankara, 1925, s.1090-1091.

MUSUL

3 Eylül tarihli Deutsche Allgemeine Zeitung'dan bugün hem Türkiye hem de İngiltere'nin Musul meselesinin suret-i halini tamamıyla Cemiyet-i Akvama bu muhteşem teşkilatın bir sözüne havale ettiklerine nazaran Cemiyet-i mezkûrenin artık bunu tamamıyla hal etmesi ve bununla ehemmiyetle meşgul olması zaruretini farz edebiliriz.

Musul (çok ehemmiyetle yâd ve tekrar etmek lazım gelirse) petroldür. Musul İngiliz petrolüdür. İngiltere burada müte'arrizdir. Türkler çok mükemmel bina ve tahkim edilmiş bir müdafaa vaziyeti takınmışlardır. İngiltere Mondros Mütarekenamesi mevâd ve ahkâmını ihlal yahut da siyaset lisaniyla söyleyelim, mütareke ahkâmını alıştığı bir şekilde te'vil ve tesfir ile vaktiyle cebren Musul'u işgal etmiş ve Fırat ile Dicle arasındaki mıntıkadan ma'adâ bu saha ile İran hudut dağları arasındaki ovayı da cebren taht tahakkümüne almıştı Türklerin protestolarına rağmen İngilizler orada kaldılar ve bilakis kuvvetlerini her gün biraz daha ilerilere sevkinden fârik olmadılar. O derecede ki bu hal bir Avrupa rezaleti mahiyetini alıncaya kadar devam etti. Pek tabii olarak bütün bu işgaller (muvakkat) maskesi altında vuku buluyor ve bu vakalar "Sükûn ve asayişin muhafazası" bahanesiyle süsleniyordu. Fakat zaten bütün dünya İngiltere'nin muvakkat namını ve yerdeki bu vaziyetlerinin hakiki mahiyetine vakıftır. Mısır'ın da 1882 senesindeki muvakkat işgali her halde çok aşikâr olan hatırlarda bulunsa gerek. O muvakkat işgal ki bugün böyle devam etmektedir. Bu meseleye esasen bidâyet zuhûrunda da diğer sakatlıklar arz olmuştu. 1916 senesinde Sykes-Pico itilafında henüz milletlerin kendi mukadderatlarına kendileri sahip bulunması kaziye-i kutsiyesi hüküm ferman olmadığı zamanlar ve itilaf hükümetlerinin bu hakkı doğrudan doğruya çiğneyerek sâir milletler mukadderatıyla oynadıkları anlarda İngilizler zayıf bir dakikalarında Mezopotamya'nın şimal kısmını Fransızlara terk etmiştir. Bu siyasi hatayı tamir ve telafi ve Fransa'ya kendisini daima rahatsız edecek birisinin musallat etmek için Sevr muahdesinde meşgul Kürdistan Kraliyeti halik edildi. Bu yanlış İngiliz nokta-i nazarından diğer birçok acemiliklerden ve bundan mütevellit rahatsızlıklar takip etti. İngilizlerin daha işgal ibtidâllerinde tatbik ve icrasına tevessül ettiği re'-yi âm prensibinden ki bunlar tabiatıyla birçok dinin kafa ve medeniyet görmemiş

kimselerin müteaddi isyanlarına mukavemetlerine rağmen netice itibariyle çok fazla bir ekseriyet ve ittifakla İngiltere hakimiyeti lehine müntehic olmuşlardı-Süleymaniye sancağı kaideden istisna edilmişti. Çünkü bu Kürdistan kraliyetinin özünü teşkil edecekti. Bütün bu güzel planlar Afyon muharebesinden sonra Sevr hülyalarıyla birlikte Kürdistan Sykes-Pico itilafına karışarak nâbedid oldu, bir hiçe münce oldu. İngiltere “Mezopotamya” da da sendeledi. Mükemmel ad ettiği şah-ı cümleleri hatalı hareketler doğurdu. İşte İngiltere’nin şimdi ibraz etmekte olduğu vesâik ve delâilde vaziyet-i noktaların ve bir türlü kaynamayan nahoş boşlukların sebebi amil yegânesi. Lozan müzakeratına nihayet bu kadar yoran usandıran didişmelerden sonra hiç olmazsa diğer mesailde itilaf edebilmeği temîn için, Musul meselesi de tahmil edilmedi. İngiltere o zamanlar şarkta acil bir sükunete muhtaçtı. Böylece hukuki vaziyet bugün 1917 nihayetlerine denk aynıdır. Musul hukuk-i milel nokta-i nazarından Türk bir mıntika olduğu gibi Musul sakinleri de hukuki düvel nokta-i nazarından Türk tebaasıdır. Fakat buna rağmen vilayet-i mezkûre bugün Mudanya mukavelenamesinin kat’il-mefad ahkamına megayir olarak İngiliz kıtaat askeriyesi tarafından işgal olunmuştur. Bunun haksızlık olduğunu iddia eden millet yalnız Türk milleti değildir. Haksızlık çok aşıkardır. Bugünlerde beklenen karara müthiş ber nota mücadelesi taktim etti. Bu vaziyet bilhassa biz Almanlar için eğlenceli bir tetkik hazırladı. Çünkü biz bütün bu muhtelif firkalara ve muhakemeye karşı çok bariz ve lakayt bir vaziyetteyiz. Lakin kalben tabii. Önceden izah olduğu vecihle İngilizler bu defaki istihzaratında nokta-i nazarlarıyla birlikte vaziyetlerini de değiştirmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu münasebetle Türkler için bugün İngilizleri kendi silahlarıyla mağlup etmek çok kolaydır. Mesela İngilizler bir harita ortaya çıkarıyorlar. Türkler bu haritanın saçma olduğunu iddia ve bu iddialarını (ansiklopediya Britanika’dan) iktibas ettikleri delâil ile tevsik ediliyor. Tarafının iraz-ı ârâ ettikleri Irak ve vesâikde Irak’ı mensubiyetinden keşafeti nüfustan din, maarif, iktisadi vesait ve ziraattan çok bahsedildiği halde petrol meskût geçiliyor. Halbuki İngilizler her şeyden evvel petrolü düşünüyorlar. Kürdistan mevzu bahis olursa maksat petroldür, Türkler düşünürse gaye petroldür, Arap bedevilerini ortaya atsalar, amelleri, hedefleri yine petroldür. Belki bunlarla birlikte birazda pamuk ziraatı ve erva ve eska hatırlarına gelir. Bu petrolle neden bu kadar ehemmiyet veriliyor? Hakikaten ta en eski zamanlardan beri evr rahen memleketinde ve diğer

tarafalarda bataklıkli sular ka'arında, çukurlarda, sızıp toplanan yanar bir mâyi kömür olurdu.Esnay-i harp de Bağdat (Samarra'dan) Bağda' da kadar olan yakın mesafede aylarca, Allahın bu lütf-u mahsusunu evvelden göremeyerek odun ve kömür levazımatı hesabatını buna göre yapmamış olan askeri idarenin büyük şaşkınlığı ve tören memurlarının hayretle mümezvec sevinçleri altında petrole batırılmış gereç taşlarıyla hareket ettirilebiliyordu. Demek petrol hakikaten memlekette mevcut. İkinci bir sual acaba ne miktarda? Deutsche bankın evrakı arasında bir jeoloji tetkikatı heyeti tarafından verilen tebliğlere tesadüf edilmektedir ki. Bu tetkikatın neticesi her halde bunların şimdi bu kadar kâğıt ve mürekkep sarfına değmeyeceği kanaatini veriyor.

Gerçi o zamandan beri ilim-i arz çok ilerlemiş ise de bilhassa petrol meselesi bunun bile bir tâli' oyunu mahiyetinden çıkmamıştır. İlim adamları bize çok eski zamanlardan beri birçok mevâki'de ve büyük sahalarda satha çıktığı müşahede edilen petrol menâbi'nin ehemmiyetsiz ve sathı aynı zamanda çok zayıf bir kaşri tazyike maruz ve kuvvetle tahaccür eden membalar olması ihtimalini söylüyorlar. Hakikaten şimâli Amerika'da ki petrol (kaiser)'leri sath-ı arzda hiçbir şey müşâhede edilmemişti. Bütün bunlara rağmen galiba İngiltere'de "Mezopotamya'nın" intifâ'ğı imkânı daha cazip görülmekte olduğu gibi bugün İngiltere henüz bir devât-ı muazzamadır. Mamafıye İngiltere prensip itibariyle bilhassa donanmasının ıslah ve teçhizi gibi hayati mesâilde ilmi vesaik vesaire gibi boş şeyleri nazar-ı dikkate almayarak doğrudan doğruya hakâyık ve zaruriyeti kurarak faaliyete girer ki bu anda bu zaruretler önce vardır. Ne [...] ¹⁷⁸ ona... Cemiyet-i Akvam komisyonu tarafından tertip edilmiş olup Kürt kavminin Asur Banapal zamanından bu ana kadar devam eden lisanı ve Irak'ı tarihini ihtiva eden fakat buna rağmen bunu hali hazırdaki cihan vaziyetine ve bugünün tarihi zaruretlerine tetâbuk ettirmek için beyhude çabalayıp bu bocalamaktan şaşkınlıktan kurtulmayan vesâik aşikâr olan âdem-i muvaffakiyetine rağmen İngiltere tarihini yine bu yürüyüşte devamdan alıkonulamayacaktır. Zaten başka türlü olmazdı. Çünkü meseleye karşı alınan vaziyet yanlıştır. Cemiyet-i Akvam tarafından tertip olunan bu vesikay-i kaşifler ve müdekkikler için Musul hakkında çok kıymettar ve alemleri bir risale (monografi kitaphaneler için mükemmel

¹⁷⁸ Okunmadı.

ve kıymet biçilmez bir kamus), rehber olabilir. Fakat bir tarihi bu suretle tesis edilemez. Bilhassa ön Asya'da buna imkân yoktur. İtilaf muvazencilerinin Paris'in Avrupa varoşu sahnelerinde hukuk-u düvel sahnesinde gösterdikleri sanat oyunları rezalet ve cehaletle nihayetlenmek mecburiyette kalmıştır. Çünkü bunlar Şark-ı karîbdeki bilim hars mıntıkları ve iktisadî merâkizin önlerine attığı mesâ'l karşısında büyük bir acz, bir be çarelik içinde çırpınıyor bocalıyorlar. Aks-i taktirde böyle bir meselenin bu şekilde münakaşası gayr-i kabil olur. Fakat ne çare ki vaziyetin artık bu şekle girmiş ve Almanya programına ilk numara teşkil etmesine rağmen Cenevre'de oynatılan bu muzhıkay-ı alaka ile takip edecektir. Türkler meşhur ve maruf numuneleri meydanda re'y-i âm talep ettiklerinden oyun kaidesine Tevfik hareket ediyorlar. Türkler ne için re'y-i âm ilim istediklerini pek ala bildikleri gibi İngilizlerde bunu neden red ettiklerini daha iyi bilirler. Cemiyet-i Akvam merak etmesin. Münâzi'un fih menâtıkda ki göçebe aşiret olsun şehir halkı olsun ne kadar az mâni olsalar da ne kadar mahkeme kapılarından mahrum bulunsalar da yine her halde Türk hükümetini İngiliz hükümetinden taktir edebilmeyi önermişler ve kalplerinin bir katl yuvası olmasına rıza göstermeyeceklerdir.

MUSUL MESELESİ NASIL ORTAYA KONUYOR

14 Eylül tarihli Quotidien gazetesinin Musul meselesi nasıl meydana konuyor? Unvanı altında neşrettiği bent:

İngiltere az değişen memlektir. Harbin büyük sarsıntısından sonra muvâzenesini en seri surette istihsal eden ve bütün mesaisi 1914 senesinden evvelinki haline yeniden intisaba matuf olan memleket İngiltere'dir. Mesela altın mikyâsına avdet, iktisadı ve ilmi bir hesaptan ziyade İngiliz halkının iradesinden doğdu. İngiltere'nin bu kesin siyasetine müteallik her hususta hemen şuursuz olan İngiliz efkâr-ı umumiyesi hareketinin kuvvetini unutmamak lazımdır. İngiliz emperyalizmi bu suretle müstakbel konferanslarda kat'î bir rol oynayacaktır. Mesela Irak meselesinde her şey İngiliz hükümetine Türk müddeîyatının meşruiyetini tanımayı ve Musul vilayetini Türkiye devletine teslim etmesini ihtar ediyor. Cemiyet-i Akvam tarafından İngiltere'ye verilen manda hiç olmazsa her sene dört milyon sterlin sarfını mu'dî olmakta ve muhtemel İngiliz mükellefi buna mukabil bir varidât geldiğini görmemektedir. Irak Ninova şehrini ve hazret-i Yahya'nın merkadını beyhude ihtiva ediniyor. Ninova bataklığı çok, gayr-i sahih ve fakir bir şehirdir. Burada madeni yağ bulunuyorsa, bundan yerliler değil belki petrol kralları istifade edecektir. Irak'ın İngiltere tarafından terki lehindeki deliller zayıf değildir. Ve diğer herhangi bir meselede olduğu gibi bu meselede de büyük gazeteler, hemen müttefikken İngiliz mandasının temdîd edilmesi taraftarıdır. Bir müddetten beri misafiriniz bulunan Kral Faysal, Londra'ya tabi bir istişare için geldiğini söylüyor. İstidlâl suretiyle denilebilir ki en hâzık bir doktoru bile Bağdat'ta celb etmek Krala şayan-ı temaşa ve kalabalık olan meydana denizi aştırmaktan daha ucuza mal olur. Kral Faysalı yakından görmek fırsatı bulan kimseler hastalığının siyasi ve saygınlığını büyük cerrahi ameliyatının senevi 200,000 liralık atıyeyi İngiliz bütçesinden koparmaktan ibaret olduğunu bana temin ediyorlar. Bütün bunların işleri eski siyasette mer'î olan tarza göre biraz gizli olarak tesviye ediliyor; Fil vaki her İngiliz'in kalbinde uyuyan ticaret duygusunu fazlaca oynattırmaya lüzum yok.

İngiltere Irak'ta kalmak istiyor:

Bütün deliller ve hatta insaf duygusu İngiltere'yi tevekkül yoluna sevk ettiği için Irak üzerindeki İngiliz mandası günlerinin sayılı olduğu neticesini çıkarmak lazım gelir mi? İngiltere bilakis bundan kararını vermiştir: ve ortak bir zamana kadar Irak'ta kalmak istiyor. Bu siyaseti emir eden sebepler evvel emirde İngiltere'nin yukarıda bahsettiğim temayül-i tabi'si sonra bu kabîl meselelerde hususi bir ehemmiyet olan sevk elçisi mülahazalardır. Musul'a mâlik olan devlet daima Bağdat'ı tehdit edecek bir halde bulunur. İngiliz hükümetinin fikrine göre Musul'un Türkiye'ye iadesi yalnız Bağdat da değil Hindistan'da dahil olduğu halde Arabistan'dan Çine kadar şarkın her tarafında İngiliz nüfuzunun ziyâna muâdeldir. İşte bunlar konferansa bildirileceği memul olmayan ve fakat öbür taraftan gelecek delillere karşı müthiş bir set teşkil edecek olan birtakım delillerdir. Aynı zamanda ticaret nokta-i nazarından yalnız Musul'un değil belki İran'ın ve diğer yerlerin petrolü de mevzu bahistir. Bir avuç İngiliz askerinin milyonlarca liralık icray-ı hüküm ettikleri vâsi arazilerde tahrikat ve kıyam vukûna mâni olmak için Türkiye'nin iddia ve ısrarlarına mukavemet etmek lazımdır. Baş vekil Mösyö Baldwin'de bir feth-i mezaci yoktur. Kendisi iyi maksatlarla meşbu ve mukasat hasenesinin mütedavil para gibi makbul olmamasına daima mütehayyir olan bir zattır. Bununla beraber Mösyö Baldwin herhalde müfrit emperyalizme münker olan bir siyaseti pek ziyade iltizam ediyor. Esasen kendisinin selefi olan Mösyö Bonar 1922'de diyor ki: Irak'a gittiğimize müteessifim bununla beraber kendisinin oradan çekilmek için kat'i adımı atmadığını da kaydetmek lazımdır. Mösyö Churchill bu melun yerlerin tahliyesini resmen vaat ettiği doğrudur. Lakin vaatlerinin ittihazında ekseriya beklenilemeyen güçlükler çıkmaktadır. Mösyö Austin Chamberlain cenkçi değildir kendisi buradayım ve burada kalacağım diyemez. Lakin bir şey söylemeden bulunduğu yerde kalır veya yumuşak cümlelerle o yerde kalmasını maruz göstermez. Velhasıl Irak şimdi yeni hariciye nazırının babası olan Jozef Chamberlain kabinesi zamanında istifade ettiği mütemekkin sağlam hâkim ve emperyalist vaziyeti yeniden kazanmak isteyen İngiltere'nin bu sağır düşüncesiz ve kuvvetli temayülünün bir misalidir.¹⁷⁹

¹⁷⁹ "Musul Meselesi Nasıl Meydana Konuyor", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:69, Ankara, 1925, s.1111-1114

MUSUL MESELESİ

10 Eylül tarihli Tan gazetesinin Musul Meselesi nasıl meydana konuyor altında neşrettiği bent: Cenevre’de ki Türk heyeti murahhası, Musul meselesine bir suret-i hal verilmeye Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından memur edilen üçler komisyonu yeni tekliflerde bulundu. Türkiye reyis-i azam taleplerinden vazgeçmiyor ve Musul vilayetinin Türkiye’ye iadesini bir defa daha iddia ediyor. Fakat Türk heyeti murahhası mütehassıslarının raporuna göre Fırat erva ve eskasına lüzum olan Diyal’e havalisinin birtakım şartlarla Irak hükümetine teslimine muvafakat ve fazla olarak Türkiye, Irak, İran ve büyük Britanya hükümetleri arasında mütekabil teminat ahitnamesi akdini teklif ediyor.

Mösyö (Raymond McDonald’nun) mesai pervaren kabinesinde hariciye nazırı olan mösyö [...] ¹⁸⁰ Gazetesinde Cemiyet-i Akvam ve Musul konulu bir makale neşrediyor. Muma ileyhe bu makalesinde diyor ki: Cemiyet-i Akvamın meşgul bir vazifesi vardır ki bu da mandaların vesayetler usulüne esaslı bir kaide olarak kabul mecburiyetidir. Mandalar vesayetler ise fütuhatin şeffaf perdesinden başka bir şeyi değildir. Galip devletlerin mandaları vesayetleri kendi ittihazları altında Almanya intiba itina ettikleri unutmayalım. İlkın imkân husulunda manda? Vesayetler altında bulunan memleketleri tahliye edeceğimize dair tarafımızdan yapılan mevayid ne olursa olsun bulunduğumuz yerlerde kalmak itiyadına mahkumuz.

Musul meselesine hale memur olan komisyon aşağıdaki suret hallerden birini intihap edecektir:

Münâzi’un fih mıntıkayı tamamen Irağa vermek ve yirmi beş sene müddetle Britanya mandası altına koymak; böyle bir suret-i hal İngiliz efkarı umumiyesi tarafından müsahama ile karşılaşmayacak gibi görünüyor.

Musul vilayetine İngiliz mandası altına konmadan Irağa vermek: böyle bir hal ve konuda Irak Türklerin keyfine kalırsa bu pek büyük bir haksızlık olur.

Münâzi’un fih mıntıkayı Türkiye’ye vermek bu fikrince ilk makul bir suret haldir. Bu suretle Türkiye’de Büyük Britanya ile Cemiyet-i Akvamın kendisine Ali

¹⁸⁰ Okunamadı.

cenaba ne muamelede buldukları intiba hasıl olacak ve aynı zamanda bizde bir hayli arzu edilmeyen mesuliyetlerden kurtulmuş olacağız. Irak, Musul'u istemekten geri durmayacaktır. Bu talep ise ehemmiyetsizdir. Yeni devletlerin bir takım büyük devletleri tecziye maksadıyla istihdâf eden müdahaleleri, eski düşmanlarımızla salah ve itilaf yolunu güçleştirmemelidir.

Nihayet son faraziyeye gelelim: bu ihtilafın bir itilafa müncer olması ve mecra-ı sefilesinin Irak ile Türkiye arasında bir hudut olmak üzere tayini mümkündür. Bu sureti halin kimseyi memnun etmeyeceği şüphesizdir.

Karar her hususta mühim netaic malik olacaktır. Şayet karar galip mütteliklerin yeni bir galebesini arz ederse o zaman bir müddet için Cemiyeti Akvamı cedi ve hakiki bir cemiyet olarak görmek ümidinden vazgeçmek lüzum gelecektir. Şayet bilakis Cemiyet-i Akvam mevzu bahs olan milletlerin ruhiyetleri nazar-ı itibar alır, geniş görüşlerden malum olur ve kuvveti hat zihniyetinden vazgeçerse cihan salahı davasına pek büyük hizmette bulunmuş olacaktır.¹⁸¹

¹⁸¹ "Musul Meselesi", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:69, Ankara, 1925, s.1115-1117.

MUSUL ARAZİSİNE TÜRK AKINI

16 Eylül tarihli Daily Telegraph gazetesine bir gün evvelki tarih ile Cenevre muhabirinden çekilen telgraf namenin tercümesidir: Türklerin Brüksel hattı ile İngiltere tarafından talep olunan hattı hudut arasındaki bi taraf araziye oradaki bazı köylere bir akın yaparak o mıntıkada sakin birçok Hristiyan ailelerini alıp götürdükleri haberi şimdi Cemiyet-i Akvam katibine vasil olmuştur. Öğrendiğimize göre İngiltere hükümeti bu hususta Cemiyet-i Akvam meclisine bir şikayetname vermiş, mecliste buradaki Türkiye murahhaslarından izahat talep etmiştir. Gelecek içtimada [...] ¹⁸²Mecliste nazar-ı mütalaaya alınacaktır. Burada Türkiye'nin bu hareket-i vakasının İngiltere'nin bazı muhalifinden icra olunan Türk muhibbiliği propagandasıyla teşci' edildiğine itimat olunuyor.

Biraz sonraki telgraf: Bağdat'ta ki fevkalade komiserden alınan en son malumata nazaran Eylül'ün sekizinci günü 380 Türk Brüksel hattıyla İngiltere'nin talep ettiği hat arasındaki arazide ve Brüksel hattının biraz şimalinde kâin olan [...] ¹⁸³ karyesini ihâta ederek sekenesini nakil etmiştir. Aynı günde diğer bir Türk müfrezesi; İngiltere hükümeti tarafından talep olunan hududun şimâl-i garbi muntehasındaki Zarok kurbunda bir Hristiyan manastırını ihata edip buralardan yüz yirmi Hristiyan kaçarak Brüksel hattı cenubundaki (Prag'a) ilticaya muvaffak olmuştur. 10 eylülde 260 Hristiyan mültecisi müthiş bir hal-i sefalet içinde (Zahko) ya vasil olmuşlardır. Bunların ifadesine göre Türkler 8000 nüfusa baliğ olan bütün Goyan Hristiyanlarını Türkiye-İran hududundan takriben on beş mil cihet garbında 30 mil kadar şimalinde kâin baş kaleye tehcir etmektedirler. Cenevre'deki İngiltere murahhasları Cemiyet-i Akvam meclisinin nazar-ı dikkatini Türkiye hükümetinin vaz' ve hareketine celp etmişlerdir. Hükümet-i mezkûre, Brüksel hattı ile İngiltere'nin talep ettiği hatt-ı hutut arasında-Türklerin 1924 eylülünde Hezil nehrini geçmesi üzerine tesis edilmiş olan arazideki bütün Hristiyanların tehciri siyasetini yeni baştan tatbika başlamıştır. Türkiye hükümeti tarafından ihtiyar olunan bu hareket-i askeriye dolayısıyla İngiltere hükümeti-Lozan muahedenamesinin 3'üncü maddesi ahkamınca tarafının riayet etmeği taahhüt eyledikleri statükoyu tayin ve

¹⁸² Okunamadı.

¹⁸³ Okunamadı.

tavzih eylemek üzere meclisin Brüksel’de hususi bir içtima daveti lüzumunu his etmiştir. Bağdat’ta ki fevkalade meseleden varit olan bir telgrafa nazaran eylülün 12’inci günü kable’l-zulul saat dokuzda Irak ordusuna mensup bir karakol müfrezesi (Zahko’nun) on mil kadar yıldız karayel (yani şimal-şimal garbî arası) cihetinde kâin ve haritada (Kazaf) namıyla gösterilmiş olan Ahris’den çıkmaya bu mıntıkada Brüksel hattının bir kısmını teşkil eden hezil nehrinin şark sahasında üç kişiden mürekkep bir Türk karakoluyla müsademe etmiştir. Arada salah etmiş ve Türk karakolu derenin karşı tarafına çekilmiştir. Bu hareket hatt-ı zatında ehemmiyetsiz olmakla beraber Brüksel’de Türk murahhasası tarafından vaki olan taahhütte tamamıyla mugayirdir. Ve Hezil nehri müsellaah bir müfreze tarafından geçilmiş olduğundan bir mazeret beyanı meşguldür. İhtimal Cemiyet-i Akvam meclisi bu meseleyi müzakere için yarın bir içtima hususu akdedecektir.¹⁸⁴

¹⁸⁴ “Musul Arazisine Türk Akını”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:70, Ankara, 1925, s.1127-1129.

MUSUL İHTİLAFININ HALİ TEHİR EDİLECEK Mİ

Türkiye yeni müsaadelerde bulunmaya amadedir.

15 Eylül tarihli Mattino gazetesinden Muhabir mahsusamızdan:

Cenevre 14 Eylül Musul meselesi icra heyetine nakil edildiğinden beri yedi gündün fazla bir zaman geçti. Bu zamanın bir suret-i hali bulmaya kâfi geleceği pek tabii; lakin bu suret-i hal, göze aldırılmış gibi görünmüyor, bilakis cemiyeti akvamın yalnız Irak hududunu tahditle iktifâ edip edemeyeceği veya hududu tadil etmeden Musul vilayetine hangi bir usul-u idarey-i nispetinde hakkı olup olmadığı hususu hal edecek Beynelmilel Lahey divan adaletiyle istişare bahanesiyle üç aylık bir mühletten bahsedilmektedir. Vehim olan cihet, Türkiye'den gelen haberlere ve Cenevre'deki Türk heyet-i murahhasasının halet-i ruhiyesine göre bu mühletin ciddi hadiselerle saik olabilmesidir. Türk heyet-i murahhasası reisi Tefvik Rüştü Bey'in aldığı talimat meselenin tehirini müstelzim bir suret-i hale iktifa etmesi merkezindedir. Bu meselenin kemale gelmesi için lazım gelen zamanı geçirmesi Fransızlar tarafından şiddetle arzu edilmekte ve düzü kıyımı henüz tamamıyla bastırılmadığı bir zamanda Kürtler arasında da tahrikat-ı ikâ' edebilecek bir karardan korkulmaktadır. Bana bugün verilen haberlere göre Türk heyet-i murahhasası reyisi meclisi hükümetinin ta'cili hususunda pek büyük bir azim ve şiddetle yeniden ısrar edecektir, bu sefer bir rey'-i am talebiyle iktifâ etmeyecek ve fazla olarak şayet İngiltere'yi endişeye düşüren mesele emniyet meselesi ise Türkiye'nin Irak'la bu sırada tetkik edilen karşılıklı emniyet ahitnamesine benzeyen bir ahitname akd edilebileceğini de bildirecektir. Türk hükümeti Musul'un kendi hakimiyetine iadesinden başka bir suret-i hali kabul etmeyecek. Cemiyet-i Akvam tamamıyla Türk nokta-i nazarı aleyhinde bir hüküm verdiği taktirde sulh-u muhattil olacak gibi görünüyor. Ankara hükümeti iktisadi nokta-i nazardan bilakis ilk büyük müsaadeler de bulunmaya amadedir; kendisi vilayetin petrollerini bizzat işletmeyeceğini biliyor. Ve bunların işletilmesini ecnebi şirketlere bırakacaktır.

MUSUL TÜRKİYE'NİN VERDUNU'DUR:

Bir Türk murahhası dün bana diyordu ki:

Türkiye Musul meselesini kendisi için ikinci bir verdun telakki etmektedir. Kendisi Musul'u istiyor; (Bir Türk murahhası atıf olan beyanat asıl ve esastan arı olmakla hükümetçe tekzip edilmiştir.) Çünkü orada kendi cesur ve sükunetin kat-i teminatını görüyor. Rusya ve Almanya bu sırada bizi tehlikeli yollara sevk için Ankara'da muhâllem uğraşıyorlar. Sovyet hükümeti şayet Cemiyet-i Akvam, - ümit ettiği gibi- Türk talebini ret ederse manda altında bulunan mıntıklara da Irak'ta Elcezirede, Suriye'de ve Filistin'de kıyam-ı ika maksadıyla keşif bir tahrikat planı hazırlamıştır. Rusya altı seneden ziyade bir zamandan bu mıntıklarda tahrikat hazırlamaktan başka bir şeyle meşgul olmuyor. Millet perverliğinin tavrına istinat edebileceği gün Rus propagandasının nasıl bir munfiz bulacağı kolayca sezilir. Amili Almanya'ya gelince Türkiye'yi vasi' bir darü'l -sana'a işletilecek bir ocak yapmaya hazırlanıyor. Almanya darü'l-sana'a mitralyöz fabrikaları, boğucu gaz imalathaneleri teşkilinin ahidesine verilmesini Türk hükümetine teklif etti. Kendisi fazla olarak istihsal edeceği imtiyazlar ve siparişlerle bize karşı olan müzakeratlar vaziyetin bütün fevâid ve hasılatlarını iktitâf edecektir. İşte oynatılacak oyunun ehemmiyeti buradadır. Biz buna karşı lakayt kalamayız. Türkiye-Suriye hududu henüz tespit olunmamıştır; biz bunun bize faydalı şartlarla vukûnu istihsal edebiliriz. Her halde bu meselede İngiltere'nin arkasından gider gibi görünmemekte esaslı menfaatimiz vardır. Cenevre'ye gelen son haberlere göre Irak hududunda pek mühim Türk [...] ¹⁸⁵ Yapılmaktadır; 70.000 kişiden bahsediliyor. Bir mesele mahkemede müdafaa edilirken önüne geçilemeyen ve alakadarlarının mutat manevralardan biri olan [...] ¹⁸⁶ Hususunu ayırarak bu haberlerin tercümanı olurum. Bununla beraber şunu da söylemeye mecburum ki Ankara'dan gelen ve Ali Bey pek basiretli bir müşahedededen tereşşüh etmekte olan talimata göre bu haberlerin birçoğu esas itibariyle bugün bana temdit edilmiştir. ¹⁸⁷

¹⁸⁵ Okunamadı.

¹⁸⁶ Okunamadı.

¹⁸⁷ "Musul İhtilafının Hali Tehir Edilecek Mi", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:71, Ankara, 1925, s.1143-1146.

MUSUL MESELESİ

17 Eylül tarihli Tan gazetesinden Musul Meselesi unvanı altında neşrettiği baş makalede meclisinde haşye kabilinden devam etmekte olan emniyet ahitnamesi hakkındaki müzakereler nihayet bulmuş ve meclisinin müzakeratına esas olan bu mevzunun hitama ermiş olduğu bu sırada nazar-ı dikkatin hali gideceği müşkül görüş Musul meselesine çevrildiğini kaydettikten sonra aşağıdaki malumat ve muta'atı yazmaktadır. Cemiyet-i Akvam meclisinin kendi azasından olan Mösyö Kitunes Doliun, Unden, Gövinz'den mürekkep üç kişilik bir heyet-i Türkiye ve Irak arasındaki hudut hattı hakkında mahlinde tahkikat yapmak memur edilen komisyon raporundaki neticelerden malum olmak ve aynı zamanda bilhassa hususi mükâlemelerle karşılıklı müsaadeler esası üzerinde alakadarlar arasında bir itilaf hazırlamak suretiyle bir tesviye-i sureti aramaya memur ettiği malumdur. Irak için olduğu gibi Türkiye içinde fedakarlıkları ve menfaatleri ihtiva eden uzlaşa sulhun şarkta tehlikeli surette ihlal edileceğini görmeden Musul çıkmazından çıkmak için ilk ay bir çare olduğu aşikardır; fakat maalesef böyle bir uzlaşının ne gibi şartlarla akdedileceği henüz anlaşılmıyor. Her iki taraf bu babda ki vaziyetlerini tadil etmediler. Tahkikat komisyonu İngiltere'nin Irak üzerindeki mandasının yirmi beş sene daha temdid edilmesi şartıyla Musul'un Irak'a verilmesi lazım geleceği fikrinde bulunduğundan Britanya hükümeti derhal İngiltere-Irak muâhedesini bir rûb-u asr için daha tecdide müheyya olduğunu beyan etti. Bunun Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından verilecek karar üzerinde pek ayrı bir tesir yapabilmesi tabidir; lakin Ankara hükümeti bu meselede sonuna kadar tâli'ni denemek istiyor ve tahkikat komisyonunun yaptığı müşahedelerde ve çıkardığı neticelerde kendi medeaları lehinde deliller buluyor. Bu delillerden biri tahkikat komisyonunun Musul vilayetinin gerek Irağa gerek Türkiye'ye verilmesi hakkında değil fakat sadece bu iki memleket arasındaki hudut hattı hakkında beyan-ı fikre salahiyettar bulunmasıdır. Diğer bir delilde Cemiyet-i Akvamın bu meselede sayesi mülahazalardan mülhem olarak değil fakat hak esasına tevfikan bir hüküm vermek mecburiyetinde bulunmasıdır. Türklerin delillerine inanmak lazım gelse tahkikat komisyonunun raporundan hakkın Türklerde olduğu neticesi çıkmaktadır. Bilhassa müsellaah bir ihtilafa mâni olmak endişesiyle layık vecihle meşgul olan Cemiyet-i Akvam için bütün bu medeaların

telifi pek nazik bir iştir. Kendilerini bir dereceye kadar memnun eden aynı zamanda zevahiri kurtarmalarına müsaade olan taksim ile her iki tarafın her iki tarafın arasında bir tekârüb temini mümkündür? Bunu ümit etmek isteriz; fakat bu tarafıyla işi neticelendirmek çok muhtemel görülmüyor. Musul vilayetinin siyasi ve idari taksiminin ahalinin menfaatine megâyir olduğu umumiyetle kabul edilmiş olmakla beraber bu vilayetin taksiminden ibaret bir suret-i hal düşünöldü; fakat İngilizler gibi Türkler’de bu taksim kendi menfaatlerine uygun bir şekilde olmasını istiyorlar. İngilizler büyük sevk elçisi ve iktisadi kıymeti olmayan hudut mıntıklarından birkaçını Türkiye’ye terke muvafakat ederlerken Türkler yalnız Diyale’nin Irak’a teslimini teklif ediyorlar. Her iki taraf da Musul’u ve petrolce zengin olan yerleri almak istiyor. Ankara fazla olarak bazı müsaadelerde bulunmak ve işletmek hakkını ecnebi şirketlere verilmek suretiyle ecnebi menfaati temine müheyya bulunmaktadır.

İmdi: Musul vilayetinin akıbetini İngilizler için olduğu kadar Türkler için de toprağının ihtiva ettiği petrol itibariyle haize ehemmiyet olduğunu söylersek aldanmış olmayız. Irak içinde Musul’un mülkiyet sayesinde Türkiye tarafından vuku bulunacak tecavüze karşı tabi mevazi ile tehaffüz gibi sevk elçisi bir fayda vardır. Bunun için Ankara hükümeti, bu nokta-i nazardan bir takım teminat vermeye amade görünmektedir. Cenevre’deki Türk heyet-i murahhasa reisi Tefvîk rüştü bey, Musul’un Türkiye’ye kati surette raptı taktirinde İngiltere, Türkiye ve Irak arasında büyük Britanya tarafından himaye edilen Irak’a emniyet-i tâmme bahşedecek karşılıklı bir teminat ahitnamesi akdini telkîf ediyor. Bu teklifin nazar-ı itibare alınması az muhtemeldir; bundan başka mantıken düşünölecek olursa Musul’un Türkiye’ye olduğu gibi Irak’a el hakkı takdirinde de bu teklifin varit olması lazım gelir. Bu teklif, tam manasıyla söylemek lazım gelse munsafane bir sureti hal için bir esas arz etmez ve Cemiyet-i Akvam meclisinin vazifesini hiçbir vechle kolaylaştırılmaz. Cemiyet-i Akvamın pek müşkül vaziyette bulduğu aşıkardır. Çünkü her ne şekilde olursa olsun kati bir karar vermek suretiyle en vahim avak-ı ihtiva edebilen fiili bir vaziyet ihdas etmesi tehlikesi vardır. Meddi taraflar Cemiyet-i Akvam meclisinin hükmüne ser-firu edeceklerini önceden söylediler. Lakin, verilecek kararın neye dair olması münakaşa edilecek bir meseledir. Acaba bu karar, Musul vilayetinin alakadarlardan birisine kati surette verilmesine mi yoksa Türkiye

ve Irak arasındaki hudut hattına mı dair olmalı? Türkler bu ikinci nazariyeyi kati surette müdafaa ediyor ve bununla hukuken kazanmış oldukları bir araziye kendilerinden nez' edecek vasi bir karara inkiat edeceklerini ihsas etmek istiyorlar. El yevm kendisinden cemiyeti akvam kararının hakiki hedefinin ne olması lazım geleceği noktasının tasrihini istemek maksadıyla meselenin beynelmilel Lahey divanı adalete havalesinden ibaret bir muamelenin ifası iltizam ediliyor. Bu, zaman kazanmak ve statükoyu beş altı ay daha muhafaza etmekten başka bir netice vermeyecektir. Belki buna müteakip Musul vilayetinin bir tarafa itasından ibaret olan aynı müşkülât karşısındaki baştan bulunacaktır.

Bu ahvalin o zamana kadar aynı halde kalabileceğini iddia cüret edebilecek kimse yoktur. Çünkü daha şimdiden ihtilafattan korkmak için sebepler vardır. İngiliz efkarı umumiyesi Türklerin geçen sene Brüksel konferansı tarafından tespit edilmiş olan hududu geçtiklerine ve ahalinin birtakım unsurların tehcir ettiklerine dair olan haberlerden son derece müttehiç bulunmaktadır. Cenevre'deki Britanya heyet-i murahhasasın, Türklerin statükoya tecavüzlerini şiddetle protesto etmiştir fazla olarak bazı haberler, Türklerin altmış bin kişiden mürekkep birçok kıtaatı Musul hududuna tahşiş ettiklerini zannettirmektedir. Bu Türklerin düşmanlarını münâziun fih arazinin cebren işgali emr-u vaki karşısında bulundurmaya hazırlandıklarını göstermektedir. Bu şayalara hakikatte haiz olmadıkları fazla ehemmiyet etmemelidir. Musul meselesi beynelmilel müzakerelere sebep oldukça derhal Cemiyet-i Akvam üzerinde bir tesir yapmak, onu korkutmak ve Türkiye menfaatine muvafık olmayan muhtemel akıbetlerini düşünmeye mecbur etmek için bu kabil tehditler vuku bulmuştur. Bir kuvvet darbesine müracaat, Türkiye'nin davasını gayr-i kabil-i tamir bir surette ihlal eder ve İngiltere'de buna azim ve şiddetle mukabeleden geri durmaz. Yalnız Sovyet Rusya'sının istifade edebileceği hem yeni Türkiye'nin imhası hem de Britanya devletinin zayıf düşmesine münecir olacak böyle bir felaketin önüne geçmek için samimi surette imal nüfuz edilmelidir.¹⁸⁸

¹⁸⁸ "Musul Meselesi", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:72, Ankara, 1925, s.1159-1164.

MUSUL ÇIKMAZI

21 Eylül tarihli Tan gazetesi, “Musul ÇıkmaZI” unvanı altında neşrettiği baş makalede diyor ki:

Musul Meselesi bundan birkaç gün evvel anlattığımız vecihle tekâbül etmektedir. Cemiyet-i Akvam meclisi bunun halini tehîr etmenin müdebbirâne olacağına hüküm vermektedir; zira, ahvali hazire dahilinde verilmiş olan her karar bir ihtilafı hal edeceğine tehlikelerle dolu bir buhrana meydan veriyor. Cemiyet-i Akvam meclisi dün Cenevre’de akdettiği içtimada vâzihan tayin olunmuş olan iki nokta hakkında beynelmilel dâimi divan adaletin fikrini sormaya matuf bir kararı müttefikken kabul etti. Meclisin vereceği karar ne olmalıdır? Bu karar müttefikken mi alınmalı yoksa bu babda ilmi alel ada bir ekseriyet kâfi gelir mi; ve alakadar taraflar reaya iştirak edebilir mi? Bu kararın meclis meselenin esası hakkında hüküm vermekten kurtarmak gibi bir kaidesi vardır, lakin bu karar bilhassa mevzu bahs menafın telifi kabil olmadığı ve her iki nokta-ı nazardan biri aleyhinde açıktan açığa vaziyet almak lazım geldiği bir ihtilafın halinde Cemiyet-i Akvamın maruz kaldığı müşkülâtı göstermektedir. Meclisinin kararı alakadarlardan biri tarafından kabul edilmediği takdirde bundan Cemiyet-i Akvamın haysiyet ve nüfusu ayrı surette müteessir olacaktır. Çünkü Cemiyet-i Akvam verdiği hükümleri mer’i ettirmek için lazım gelen vasıta malik değildir. Ve bu hükümleri takip edecek muharebelerden kendisi mesul olacaktır. Beynelmilel daimî divan adalete müracaat birkaç aylık bir zaman kazanmaya müsait olacaktır. Londra ve Ankara arasında doğrudan doğruya bir tesviye sureti bulmak için bu zamandan şüphesiz istifadeye çalışılacaktır. Bu müracaat şimdilik zevahiri kurtarır, fakat Musul meselesi yine olduğu gibi kalır. Zira bu hal geçen sene Fethi Bey’in Cenevre’de Ankara hükümetinin murahhası bulunurken kazanılmış şerhlerden açık bir rüçû gösterir. Cemiyet-i Akvamın vermeye salahiyettar olduğu bir kararın mahiyetinden ancak şimdi endişeye düşmesi çok gariptir. Salim bir mantıkla düşünüldüğü takdirde bu meseleye temas etmeden evvel tenviri lazım gelen noktanın bu olduğu anlaşılır. Zira başka türlü hareket örfi bir hüküm vermek ve yalnız bir tavassut-u vazifesi yapmak olur. Hükümlük her iki tarafın müdahalesini kabul ettiği salahiyetini tanıdığı ve kararının kabulünü peşinen taahhüt eylediği meclis tarafından tam bir istiklalle verilmiş bir kararı tazmin eder.

Tavassut ise her iki nokta-i nazarın telifi üzerine müesses ve her iki tarafça tamamıyla kabul edilmediği takdirde ihtilafın kati bir suret-i hal telki edilemeyen bir tesviye suretini kolaylaştırmaktan ibarettir. Alakadar taraflardan birinin muhalefeti, temsiti akîm bırakmaya kâfi gelir. Çünkü Tefvik Rüştü Bey'in dünkü beyanatında: şayet beynelmilel daimî divan adalet, Cemiyet-i Akvama hükmü bir salahiyet verecek mahiyette bir reyde bulunursa Türkiye'nin Cemiyet-i Akvamin Türk hukukuna veya Türk hukukundan madûd hususâtı ihlal edecek bir hükmüne serferü etmeyeceğini söyledikten ve Türklerin cemiyet-i akvamin rolünü ve tavassut mahiyetinde anladıklarını gösteriyor. O zamandan beri Türk heyet-i murahhasın Britanya heyet-i murahhası gibi Cenevre meclisinin salahiyetine bila kayd ve şartı tanıdığını ve verilecek karar riayet etmeyi taahhüt eylediği anlaşılıyor. Ta başlangıcından beri her temasta garip bir surette vahamet kesb eden bir anlaşmazlık vardır. Türkler faal müzakerelere sebebiyet vermiş ve harb-i umumiyedeki Türk hezimetine ebediyen ber taraf etmiş olması lazım gelen Türk müddeiatının yeniden dermeyen edilmesine müsait şartlar dahilinde imza edilmiş olan Lozan muahedenamesine istinat ederek Musul vilayetinin ne Irak'a ve ne de bu araziden hiçbir zaman feragat etmemiş olan Türkiye'ye verilmesinin değil ve fakat sırf mahalli ahvalin zaruri kalındığı ehemmiyetsiz arazi tadilatını mü'di tüzük-Irak hudut hattının tespiti mevzu bahs olduğu iddiadan geri kalmadılar. Bu nokta-i nazar çok kuvvetlidir. Fakat münazi'un fih araziyi fiili işgalleri altında bulundurmak ve cemiyeti akvamin kendilerine verdiği mandadan kuvvet alan İngilizler gelmenin en geniş manasıyla bir hakemlik istiyorlar. İmdi, mahallinde tahkikat yapmaya memur edilmiş olan komisyonun İngiliz nokta-i nazarına göre düşünerek çalıştığı anlaşılıyor. Çünkü te'emmül ettiği bütün hal suretleri vilayetin akıbetine yani İngiliz mandası ve Cemiyet-i Akvam murakabesinin yirmi beş sene daha temdidi Musul'un Irak'a verilmesine ve yahut sekenesinin arzusuna tevfikan Türkiye'ye avdetine şamil bulunmaktadır. Bunun için Beynelmilel daimî divan adalet, Lozan muahedenamesinin üçüncü maddesi mucibince verilecek kararın mahiyetini tabiiyetine mecburdur. Fakat Türkler Cemiyet-i Akvamin ancak bir mutavassıt gibi hareket edebileceğini ve bunun Britanya'nın Lozan konferansında vaki olan taahhütlerine mutabık olmayan bir reyin Türkiye'yi bağlamayacağı peşinen teyit ediyorlar. Dün Türkiye namına Tefvik Rüştü Bey'in ve büyük Britanya namına

Mösyö Emery Cenevre’de vaki olan beyanatları vaziyetinin bütün ve vahametini kaydetmektedir. Türkler ne olursa olsun Cemiyet-i Akvamın vereceği hükm-ü serferü ve edeceklerine dair olan vaatlerden rücu ettikleri anda İngilizler, Cemiyete karşı olan taahhütlerin hükümsüz ve tesirsiz olduğunu bildirirler. Bu hal böyle devam edecek olursa bir seneden beri güçlkle istihsal edilmiş olan şeyler mahvedilecek ve bir saygısızca çıkmaza sapılacaktır. Hakikatte bu çıkmaza sapılmıştır; çünkü el yevm Cemiyet-i Akvam meseleyi hal etmek imkansızlığı karşısında bulunur. Beynelmilel daimî divan adaletin fikri bir kere alındıktan sonra verilmesi lazım gelen kararın iki taraftan biri tarafından ret edileceğine muttali edilmiştir.

Dünkü müzakerata riyaset eden mesul-i şura; Mösyö Levşer Lahey divanının reyine intizarın İngilizlerin ve Türklerin geçen sene Brüksel hattı tespit olunduğu zaman vaki olan taahhütlerde durmaları statükoyu tadil ve sulhu ihlal edecek mahiyette olan asker-i harekattan ictinâb etmeleri lüzumunu hatırlattı. Bu son günlerde Ankara hükümetinin maksadı hakkında ciddi endişeler ilham eden Türk tahşidatından bahsedileceği için ihtar şüphesiz faydadan hali değildir. Musul’u fiilen işgal etmekte olan İngilizler tecavüze maruz kalırlarsa büyük Britanya nüfuzu tehlikeye düşer ve bu hal-i işin daha fena bir şekil almasına meydan verir. Daimî divan adalet, kendisinden istenilen reyi Musul’da vahim ihtilatın vukuundan evvel dermeyan edebilmesi şüphelidir. Ve keza bu reyin bütün şark aleminde derin inikâslar yapacak olan bir harp tehdidini ber taraf etmeye kifayet edeceği, meşkûkdur.¹⁸⁹

¹⁸⁹ “Musul Çıkmazı”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:74, Ankara, 1925, s.1191-1196.

MUSUL MESELESİ VEHAMET KESB EDİYOR

17 Eylül tarihli [...] ¹⁹⁰ Gazetesinden:

Londra 15 Eylül- Standart gazetesi Musul Meselesi İngiltere lehinde hal edildiği taktirde harp vuku bulacağına dair bir müddetten beri neşriyatta bulunan Türk matbuatının vaziyetine bakıp bir hüküm vermek lazım gelse vaziyetin vahim olduğunu yazıyor. Mezkûr gazete, Irak'tan avdet etmiş ve orada üç sene kalmış olan bir zatın re'yü'l-ayn müşahedatına göre resmi Türk ricalinin Cemiyet-i Akvam tarafından Türkiye aleyhinde bir karar verildiği taktirde Osmanlı askerlerinin ileri harekete başlayacakları hakkında beyanatta bulduklarını ilave etmektedir. Türk Vaziyetinin İngiliz efkarı endişeye düşüyor? Londra: 16 Eylül- Daily [...] ¹⁹¹ gazetesi Mösyö Baldwin İngiltere'ye müsta'celen avdetinin bilhassa Musul meselesi münasebetiyle mesâil-i siyasiyenin almış olduğu vahim şekilden ileri geldiği hakkında devran eden şâyanın tekzip olduğunu kaydetmektedir. Daily Express gazetesinin neşriyatına göre İngilizler Musul'a ait haberleri ıstırap içinde bekliyorlar. Mezkûr gazete diyor ki Britanya müstemlekat nezaretinin beyanatına göre Türklerin hissiyat meyilleri onları İngiltere aleyhine faal bir mücadeleye sevk edecektir. Bu mücadele, ikna tarikini iltizamla iktifa etmeyecek ve kuvvete baş vuracaktır.

¹⁹⁰ Okunamadı.

¹⁹¹ Okunamadı.

MUSUL TEHCİRLERİ

23 Eylül tarihli Times gazetesinin baş makalesi:

Cemiyet-i Akvam meclisi Musul Meselesi bir netice-i hale îsal edemediğinden dolayı İngiltere’de kaybetmiş olduğu nüfuz ve itibardan bir kısmını hemen iade edebilecek pek mükemmel bir fırsata destres olmuştur. İngiltere müstemlekat nazırı Cemiyet-i Akvam meclisinin mümkün olduğu kadar yakın bir zamanda toplanarak “Brüksel” hattı şimâlinde kâin olup İngiliz heyet-i murahhasası tarafından Irak’a aidiyet-i iddia etmekte bulunan mıntıkada ve geçen sene Brüksel’de Cemiyet-i Akvam meclisinin Irak ile Türkiye arasında muvakkat hudut olmak üzere tayin ettiği mezkûr Cenevre’de Türklerin Hristiyan köylerini tehcir etmesiyle meydana çıkan beynelmilel meselenin derpîş mutlaka edilmesini talep etmiştir. Müstemlekat nazırı hususuyla hattın cenûbundaki mevâkiden vaki olan tehcirin Lozan muahedenamesinin ihlali demek olduğu iddiasındadır. Muâhede-i mezkûrenin üçüncü maddesinde hudut hakkında itâ olunacak karara intizâren mukderât-ı nihayetlerinin tayini karar-ı mezkûre istinat edecek olan bu arazinin ahval-i hazirelerini herhangi bir surette tahvil eyleyecek mahiyette askeri veya sair harekât icra olunmayacaktır, denilmektedir. Müstemlekat nazırının Türkiye hükümetinin tekzip ve inkâr etmekte olduğu bu tehcirler ile Cenevre’de ortaya sürülen karşılıklı statükoyu ihlal ihmalleri hakkında tahkikatta bulunmak üzere hudutta Cemiyet-i Akvam tarafından bir mümessil i'zâmı teklifi kabul edilmeğe şâyandır. Bundan birisine evvel baş vekil Mr Mc Donald Irak idaresindeki araziye dahil olmuş bulunan küçük Türk müfrezlerinin terkip geri çekilmesini talep ettikten sonra Cemiyet-i Akvam meclisinin Türkler ve İngilizler tarafından riayet edilecek Muvakkat-i hudut hakkında karar vermesine intizaran talebinin tekrar etmemeyi muvafık bulmuştu. Cemiyet-i Akvamın müteakip ictimağında Sir Cecil Hurst Türklerin işgal ettiklerine Cemiyet-i Akvam tarafından müsaade olunan mıntıkada Hristiyanlar ile Müslümanlara seyyanen muamele edecekleri hakkında Fethi Bey’den teminat almış idi. Halbuki o zamanki İngiltere kabinesinin kemal-i itimat ile telakki etmiş olduğu teminat vakaya Türkler tarafından Türkler tarafından riayet olmamıştır. Brüksel hattının hemen şimalinde sakin bulunan bediiyat Yakubi Hristiyanlar gerek İngiltere hükümetine ve gerek tuttuğu tarz-ı hareketle onları Türklerin ellerine terk etmiş olan

Cemiyet-i Akvamın alaka ve düşüncesi layıktır. Sonra muvakkat hatt-ı hududun cenubunda sakin olup, Irak'a ilhak olunmalarına taraftar bulduklarından dolayı Türk tehcirine duçar olanlar ise kararı şefkat ve muhabbetten başka şekilde müzaheretlerde nail olmalıdırlar.

Brüksel hattının cenubundaki halkın bundan sonra duçarı tehcir olmamaları için lazım gelen tedbirleri seria ittihaz olmalı tehcir edilmiş olanların yurtlarına avdetleri de temin edilmelidir. Bu tedbirin doğrudan doğruya cemiyet-i akvam tarafından ittihaz olunması icap eder; çünkü, Cemiyet-i Akvamın hissiyat ve şerefini kaybetmeksizin daha uzun müddet kendi tarafından tayin ve tesis edilmiş olan, statükonun ihlaline tahammül edilmesi mümkün değildir.¹⁹²

¹⁹² "Musul Tehcirleri", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:75, Ankara, 1925, s.1207-1209.

MUSUL MESELESİNİN TEHİRİNDEN SONRA

24 Eylül tarihli Journal de Debats'ın "Musul meselesinin tehirinden sonra" unvanı altında neşrettiği bent:

Tevfik Rüştü Bey ve Türk heyeti murahhası beşinci günü Cenevre'yi terk ediyor. Türkiye nazırının Musul meselesinin ihdas ettiği hukuki meseleler hakkında Cemiyet-i Akvamın beynelmilel daimî divan ile istişare etmek istemesi lüzumunu pek iyi anladığı teyit ediliyor. Bundan Tevfik Rüştü Bey'in akvam cemiyeti meclisine yeniden gelmek için müşkülât çıkarmayacağı neticesi çıkarılabilir. Meclis beynelmilel divanı tarafından gereği gibi tenvir edilince meselenin esası üzerinde karar verilecek bir halde bulunduğu kaıl olacaktır. Bundan da Tevfik rüştü beyin meselesinin tehir edilmiş olmasından canı sıkılmadığı ve tehirin bazı sebeplerden ileri geldiği neticesi çıkarılabilir. Türk heyeti murahhası zaman kazanmak istemekle bilfiil itham edildi. Lakin meclisin kararıyla müterafik olan ahvalin dikkatli tahkiki meclisin meseleyi bilahare hal etmek arzusunda bulmuş ise bunun Türk mülahazalarından ileri gelmediğini düşünmeye müsaittir. Bilakis bu içtimada meselenin esasına tamamıyla temas edilebileceğini ve bizzat Türklerin de iştirak edecekleri bir suret bulunabileceğini zan etmekte ciddi sebepler vardır. Fakat hakikat ne meclisin mahdut komitesi ve ne de bizzat meclisin meselenin esasına dokunmadığı merkezindedir. Ve meclisin verdiği pek serî karar bunu göstermektedir, zira ne kadar az olursa olsun esasen münakaşasına girişilmiş olsaydı birkaç gün içinde meselenin esası layihada tezekkür edilmedikçe cemiyet-i akvamın bu esası hakkında hüküm vermeyeceği bildirilmezdi. Bununla beraber Musul komisyonu raporu, pek ciddi ve hatta pek sıkı surette tetkik edildi fakat meclisin ve meclisin mahdut komitesi haricinde Musul meselesinin mecliste ki raportörü, tahkikat komisyonunun raporunu neşredilir edilmez tetkik etti ve meselenin ne suretle hal edilebileceği hakkında ki fikrini bildirdi. Fil vaki meseleyi şüphesiz tam bir bi taraflıkla tetkik edebilecek olan meclisteki İsveç mümessilinin yegâne gayesinin Musul'da mümkün olduğunu kadar müstekar bir idare tesis olacağına haiz bir şâyi'a duran ediyor. Bu gayeye varmak için Irak'ı mülahazaların pek kuvvetli surette hesaba katılmaması fikrinde bulunacaktır. Bu suretle hareket etmekle herhalde birçok haksızlıkları ibkâ tehlikesi vardır. Diğer taraftan bir re'y-i âm ihtimali, derpîş

edilemeyeceğini de söylemeye hacet yoktur. Tahkikat komisyonu, bu hal suretini katî surette ber taraf etmek mecburiyetini hasıl eden Musul'un içtima şartları hakkında bir takım tevsîkatta bulundu.

Şayet iktisadi ve sevk elçisi mülâhazalara istinat edilse idi Musul vilayetini tamamıyla İrağa vermek icap edeceği şüphesizdi. Bu mıntıkanın iktisadi hayatının hareketi aşikâr bir surette cenuba müteveccihdir ve en iyi sevk elçisi hudut komisyon raporunun bahsettiği huduttur. Lakin bu hal suretinin şarkta salahı imkânsız kılmasından korkmak için pek ciddi sebepler vardır. Komitenin İsveçli azası tarafından arazinin taksimine kuvvetle temayül eyleyeceği teyit edilmektedir. Bununla beraber, ticaretin serbestliğin, ekalliyetlerin himayesini ve Musul'da salah ve sükûneti tamamıyla tesisi için vilayet iktisadı içtima ve askeri hususu bir idareye tabi tutulacaktır. Bunun için münâzi'un fih mıntıkada Britanya mandasının temdidi esası üzerinde bir hal sureti aramak fikrinin bırakılacağını söylemeye lüzum yoktur. Velhasıl İngiliz mandasının temdidi en ciddi mahzurları arz eden bir suret-i hal telakki edilecektir. Meclis raportörü olan İsveç mümessiline atıf edilen maksat ve efkarı hiç olmazsa bundan ibarettir. Diğer taraftan Türklerin her itilafı ret etmeyecekleri teyit edilmektedir. Cumartesi günü meclis tarafından alınan kararından biri hudut komite, toplandı: ve bu sefer meselenin esasını tetkik edecektir. Bu sefer Meclisinin önümüzdeki kanun-u evvel içtimadan evvel mesaisine devam etmek için mezkûr komitenin hususi bir içtima akdine mecbur olacağı pek muhtemeldir.¹⁹³

¹⁹³ "Musul Meselesinin Tehirinden Sonra", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:76, Ankara, 1925, s.1223-1226.

BİR ZAYIF KARAR

Irak hududu meselesinin Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından tehiri üzerine Mr. Emery tarafından beyan olunan tesadüfe bu heyetin itibar ve nüfuzunu ehemmiyet ve itina ile telfi eden her zatın iştirak edeceğine şüphe yoktur; Türkiye hükümeti tehiri vakitten İngiltere hükümeti kadar nahoş kaldığını itiraf etmiş ve infialini hükm-ü heyetini hiçbirine koymak suretiyle izhâr eylemiştir.

Filhakika, Türkiye, Cenevre’de bulunan hariciye vekili, ağzından [...] ¹⁹⁴ kendisini Cemiyet-i Akvam tarafından ita olunacak karara itaat kaydıyla [...] ¹⁹⁵ ad etmediğini ilan eylemiştir. Bunun netice-i tabiyesi olarak Mr. Emery tekrar iki taraftan Cemiyet kararına itibâ olunacağını kabul edilmedikçe İngiltere hükümetinin de vermiş olduğu taahhüdü istirdad eylemiş bulunduğunu beyan etmek vaziyetinde bulunmuştur. Binaenaleyh bugün mesele, Cemiyet-i Akvam meclisinin içtimanda evvelki haline göre, daha fena bir halde bulunuyor. Cemiyet-i Akvam meclisinin içtima tarihine kadar İngiltere ile Türkiye Cemiyet-i Akvam kararına itiba ve ad eylemekte bulduklarından başka münaze'un fih arazide statükoyu ihlal etmeyecekleri hakkında teminat verilmekte idiler. Mr. Emery bu teminatı Cemiyet-i Akvam huzurunda açıkça tekrar etti; fakat Türkler nahoş bir manayı ihtiva eden sükûnetlerini muhafaza ettiler. Gerek efkâr-ı umumiye ve gerek Mr. Emery’nin dediği gibi, İngiltere hükümeti Cemiyet-i Akvam meclisi vazifesinin davaya göre sırf, hakemane bir karar verilmek, yani Irak hududunu tayin etmek olduğunda asla şüphe tereddüde düşmemişlerdi. Eğer Türkler’de böyle bir şüphe varsa onlar da bunu henüz izhâr etmemiş idiler; bundan başka Cemiyet-i Akvam meclisi de davanın halini derûh de ettiği zaman bu ciheti tamamıyla anlamış, asla bu vazifesinin ne olduğunu derk eylemiş görünmüştü. 3 Eylül 1923 celsesinde o zaman raportör olan meselesinin Cemiyet-i Akvam meclisine şekli arzı hususunda tarafının ihtilaf etmiş olduğunu söylemişti; bu bir hudud meselesi idi; fakat bu hudud Cemiyet-i Akvam mümessillerinin münasebet as ettikleri bir surette, yani Musul vilayetinin şimal veya cenubundan ve yahut arazideki herhangi bir mevkiden resim ve itibar olunabilecekti. Bu hususta o kadar bir ihtilaf hasıl olmuş idi ki; muahharen meclis akd ettiği

¹⁹⁴ Okunamadı.

¹⁹⁵ Okunamadı.

içtimada mukat bir hatt-ı hudud bile tayin eylemişti. Sonra Cemiyet-i Akvam komiserleri intihap olundu. Bunlar Londra'ya Ankara'ya gittiler, birçok malumat, vesaik cem' ettiler; oradan da münaze'un fih olan araziye avdet ettiler ve orada kendi kendilerine malumat-ı lüzum topladılar. Buradan avdet eden komiserler mafsıl bir rapor neşir eylediler ve fikirlerine göre tavsiyelerde bulundular. Cemiyet-i Akvam meclisi bu raporu ve tavsiyeleri tasdik için bol bol zamana malik olduktan sonra tarafını da tekrar isticab etti. Daha sonra meseleyi üçler tâli encümenine havale eyledi. Tâli encümen ortaya bir takım müşkûlat ve mahâzir çıkmıştı. Mecliste bu müşkûlat ve mahâzirin mevcudiyetini kabul ederek bunların halini adalet-i mahkemey-i daimesine teklif etti. Binaenaleyh artık bu mahkeme tarafından beyan-ı mütalaa olununcaya kadar bir şey yapmak imkânı mevcut değildir. İşte Cemiyet-i Akvamın bir senelik mesaisinin netice-i mühimmesi. Lahey mahkemesinin mütalası alınmak istenilen cihetler şunlardır: Cemiyet-i Akvam meclisinin vasıl olacağı netice-i bir hükm-ü katiyyeden ibaret olacaktır, yoksa bir tavsiye mahiyetinde mi kalacak yani Cemiyet-i Akvam bu husus da sarf-ı mutavassıt vazifesine mi ifa eyleyecektir? Sonra ita-ı karar ittifak-ı ara ile mi olacaktır? Cemiyet-i Akvam azasından olmayan Türkiye reye iştirak edecek midir etmeyecek midir?

Görüldüğü vecihle son iki sual hakiki ve kanuni mahiyette olmaktan ziyade Cemiyet-i Akvamın dahili usul ve kavaidine talik eden meselelerdir. Cemiyet-i Akvam ahitnamesinin beşinci maddesinde bütün mukarreratın usule aid hususat müstesna-ittifa-ı ara ile ittihaz olunacağı serihan gösterilmiştir. Halbuki: Irak hududu meselesinin ihtiva ettiği Cemiyet-i Akvama mensup olmayan zata bir aşıkardır. Şurası da var ki: Büyük Britanya hükümeti önce, Cemiyet-i Akvam kararına mensup olmayan zevata bile aşıkardır. Şurası da var ki büyük Britanya hükümeti önce cemiyet-i akvam kararına itbâ edeceğini taahhüt eylemekle mecliste rey vermek hakkında kendi kendine eylemiş idi, binaenaleyh hükümet-i mezkûre hiçbir şekil ve bahane ile sözünü tutarak Cemiyet-i Akvamın azası sâiresi tarafından ittifak-ı ara ile ittihâz olunacak bir kararı ihlal edemez idi. Bu ahvale göre şu esnada Cemiyet-i Akvam mekanizmasının hareketinden kaldığını itiraf etmek lazımdır. En kuvvetli ihtimallere göre Cemiyet-i Akvamdan üç ay sonraya kadar bir karar sadır olmayacaktır. Acaba bu müddet zarfında şimali arkada vaziyet nasıl bir şekile iktisap

edecektir. İngiltere hükümeti Cemiyet-i Akvamın mandateri olmak haysiyetiyle oralarda asayiş temin ve idameyi ve sükûnetinin can ve hürriyetini müdafaasına zamin olmuştur. Ortada hüküm süren müphemiyet ve tehîrat Cemiyet-i Akvamın bize tevdi ettiği vazifeyi pek ziyade müşkülleştirmektedir. Hükümetini her an mandası altındaki araziye müdafaası için faaliyete girişmeyi ve yahut bütün şark milletlerine İngiltere'nin gerek kendilerine gerek Cemiyet-i Akvama ve bir diğer vadi ifaya muktedir olmadığını ilana mecbur eyleyecek bir vazifeyi idame etmiştir. Hatta şimdiden Türklerin, Ermeleri yeryüzünden kaldırma haline girişmiş zalimlere müşabehar katillerle münaze'un fih arazideki Hristiyanları tehcir etmekte bulduklarını düşünmekteyiz. Cihan harbi sırasında mukarreratlarını düvel-i müttefikanın mukarreratına rabt etmek yüzünden Türklerin kin ve tavırlarını celp etmiş bu zavallıya muavenet için başka kimsenin parmaklarını bile kımıldatmayacaklarına eminiz. Cemiyet-i Akvamın vereceği herhangi bir karar ile az veya çok miktarda arazi tahliye etmek başkadır. Türklerin müsellah-ı tecavüz tediyadına baş etmek başkadır. Eğer Cemiyet-i Akvamın atilane muamelatını bekleyerek Musul vilayetinde bu gibi muamelata serfûrû edersek Bağdat'taki nüfuz ve itibarımız ta eskisinden tezelzüle uğrar. Bu da bizim içi vahim bir haldir. Bu hal yalnız Irak'ta tesis etmekte olduğumuz ticareti tahrip etmekle kalmayıp donanmamızın ihtiyaçlarını tatmin için istinâd etmekte olduğumuz cenûbu İran yağı madenlerini de tehlikeye vaz eder. Mesai kabinesi [...] ¹⁹⁶ Yağı şirketinde ki devlet hisselerini idame etmekle vatanperverlik meziyetini göstermişti. Şimdi yine kabine de onun gösterdiği mümessili takip etti; binaenaleyh Irak'ta bir Herc ü merc husulüne meydan vererek o derecede büyük ve hayati bir menfaat-i maliyeyi tehlikeye atmak mevz-u bahs bile olamaz. Böyle bir mesuliyeti kabul edecek herhangi bir millet veya hükümet nihayet hareketinin cezasını çekecektir. Cemiyet-i Akvamın kendi mesuliyetini başkalarına yıkması birinci defa vaki olmuyor. ¹⁹⁷

¹⁹⁶ Okunamadı.

¹⁹⁷ "Bir Zayıf Karar", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:76, Ankara, 1925, s.1227-1232.

MUSUL NEZA'İ HAKKINDA Bİ TARAF BİR FİKİR

24 Eylül tarihli Kölnische Zeitung'den:

Irak'ta mukim siyasetle işğal eden bir gayr-i Arap zatı gazetemize Irak'ta mühim bir dostundan selamlar getirmiş ve sorduğumuz suallere ettiği izahatı vermiştir. Bu zatın hiçbir siyasi tesire tabi olmaması dolayısıyla bitaraf bulunması ve memlekete yakından tanınması izahatını ehemmiyet-i mahsusa ile takip etmek lüzumunu ihmal etmemeği müstelzimidir.

Musul vilayeti halkı muayyen bir arzuy-u siyasine malik değildir.

O; yalnız memlekette salah ve sükûn ve hafif vergiler ister. Esasen bura sakinleri ne Türklerden ve ne de İngilizlerden bahsedilmesini istemezler. Fakat uzun bir zaman İngiliz himayesi altında bırakılmak fikri bila istisna bütün efrat millette âdem-i hoşnudu ve memnuniyet tevlit eden bir keyfiyettir.

Kürtlerin adını kimse bilmez. Onlar hudut muvâka'na ikamet ederler. Onları yalnız ya sürüleriyle dağlarda gezerken veya kışın evlerine iltica etmiş buldukları bir vaziyette saymalıdır.

Musul halkına müstahsil olmak fikrini son zamanlarda petrol sahaları etrafında yapılan gürültüler ve müsabakalar uyandırmıştır. Bu vaziyet itibariyle halk petrolden istifade dolayısıyla kendilerinden her şeyi gasp edecek olan ecnebilerin yani İngiliz himayesinin değil, halkın nüfusunu daha fazla düşünecek Türk hükümetinin şayan tercih olduğuna kani ve bu kanaatte muktedir.

Araplar, Kürtler ve Türkler teşvik ve tahrik edilmeden kendi aralarında çok müsalemetkarane yaşarlar. Bu vaziyette Nesturiler ile olan münasebet dahi muslihanedir.

Türlere karşı bir buğuz veya zıddiyet mevcut ve varit değildir.

İngiliz memurlarının şekil-i idaresine karşı herkes Türkler Araplar ve Kürtler bila istisna isyankardır. Bazen bu milletlerin menfaatleri namına İngiliz nüfuzundan istifadeye kalkışmaları hiçbir vakit İngiltere'ye karşı bir meyil ifade etmez.

El yevm İngilizlerle mücadele yoktur.

Yeni Türk tecdit perverliğinin tesirleri ehemmiyetsizdir. Bu tesir bilhassa erkekler üzerindedir. Kadınlar daima mestur bulunmaktadır.

Türkiye’de asırlık inkişafı nev’ merakla takip olunmaktadır.

Fransızlara karşı Riflerin ve Dürzilerin açtığı mücadeleler büyük bir alaka celp etmektedir.¹⁹⁸

¹⁹⁸ “Musul Neza’i Hakkında Taraf Bir Fikir”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:77, Ankara, 1925, s.1234-1235.

MUSULUN ETRAFINDAN TÜRK-İNGİLİZ NİZAMI

Cemiyet-i Akvamda asabî halet-i ruhiye, karışık bir vaziyet, şarkı kurtarmak için basit tecrübeler. 24 Eylül tarihli “Kölnische Zeitung”dan: Cenevre 23 Eylül Musul mücadelesinde, Cemiyet-i Akvamın Beynelmilel mahkemey-i Aliye’ye müracaattan beri aldığı buhranlı vaziyet muhafilinde oldukça asabiyet ve infial tevlit etmiştir. İngiliz mahafili bazı Fransız gazetelerinin aldıkları vaziyetten katiyen memnun gözükmedikleri gibi Fransa üzerinden Cenevre’ye uzanan İngiliz saday-ı matbuatı daha fazla âdem-i hoşnut mucip olmaktadır. Türkler harice karşı zerre kadar ric’at etmeyen ve musir bir nokta-i nazara sahip intiba veriyorsa da bu katî vaziyet İngiliz münabin'den Türkler ve İngilizler arasında doğrudan doğruya müzakerata girişilmesi imkanından bahsedilmesine mâni olmakta ve Türklerin Cemiyet-i Akvamda bir şey elde ettiklerinden böyle bir şeye teşebbüs edecekleri iddia olunmaktadır. Fakat bu imkânda Türk ve İngiliz heyet-i murahhaslarının Beynelmilel matbuatın hayreti arasında Cenevre’de birbirlerine karşı acıktıkları propaganda mücadelesine nihayet vermemektedir. Cemiyet-i Akvamda ve Cemiyet-i Akvam meclisinde oldukça bir asabiyet hükümfermandır. Musul meselesinin tehiri ve beynelmilel mahkeme-i Aliye’nin içtima ve daveti hadisesinde Cemiyet-i Akvamın feci bir hezimetini gören ecnebi matbuatın şiddetli tenkitleri Cemiyet-i mezkûre üzerinde çok fena tesirler bırakmıştır. Bu sebeple bugün Cemiyet-i Akvam meclisi mahafilinde cemiyetin Musul meselesini katiyen elden çıkarmadığı ve Lahey mahkeme-i aliyesinin daveti sırf bazı nikâtın tavzih ve halinde takip edilecek hatt-ı hareketin tayini hususuna matuf olduğu ve üçler komitesinin bu sırada asıl maddenin haline çalışmakta devam ve daha dün bir Asur heyet murahhasını kabul ettiği beyan olunmaktadır. Mesmûata nazaran encümen Cemiyet-i Akvamın gelecek içtimaa kadar birçok celseler akdedecek ve daha birkaç alakadar heyet-i istima etmek üzere üç dört haftaya kadar parsede içtima edeceği düşünülmektedir. 10 teşrin saniyede içtima fevkaladesini akdedecek olan daîmi beynelminel mahkemesi teşrin-i evvel o istinatta fevkalade bir celsede mesail-i mezkûre hakkında ita'rey eylemek suretinde bulunacaktır. Mensûk menâbi'den istihbar ettiğimize göre, eğer Türkiye mahkeme-i aliyenin reyini nazar-ı dikkate almayarak Cemiyet-i Akvamın teklifat ya da kararlarını kabul etmezse düşünerek vazifesinden alı konmayacağı ve bir karar

verilmekte tereddüt göstermeyeceği anlaşılmaktadır. Cemiyet-i mezkure kendisini Lozan muahedesinin üçüncü maddesini esas ittihaz ederek Musul ihtilafını hal ile tavzih edilmiş telakki ile vazifesini ifa edecektir. İki katlı ağır bir vazife karşısında kalan komisyon şerefini kurtarmak hususundaki tecrübeleri, ne Musul meselesinde görülen buhranı izâleye ve ne de mütereddid bir vaziyet dolayısıyla hâdis olan karışık vaziyete de geçiştirmeye yaramıştır. Bu tecrübeler Musul meselesinde Cemiyet-i Akvamda hasıl olan Âdem-i itimadında azalmasına yardım edememiştir. Komisyonun yarınki içtimada İngiltere tarafından teklif edilen Brüksel hattına tecavüzlerin tespiti ve statükonun muhafazası zımmında oralara bir heyetin izamı hakkında bir karar verebilip veremeyeceğine merakla intizar etmekteyiz. Çünkü bu vaki olmazsa tehlikelerle mâlâmâl olan bu zamanda herhangi bir çağrışmayı doğrudan doğruya tevlit edecek esbâb ve avâmilin tayin ve tasdikine medar olacaktır.¹⁹⁹

¹⁹⁹ “Musul Etrafında Türk-İngiliz Nizamı”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:79, Ankara, 1925, s.1271-1273.

TANK GÜLEŞ BİR HABERİ

29 Eylül tarihli Tan gazetesinin “Mustafa Kemal” beyanatı altında neşrettiği malumatın tercümesidir.

[...] ²⁰⁰ muhabiri mahsusu Mustafa Kemal paşadan bir mülakat istihsal etti. Bu mülakatta Türk Reisi Cumhuru diyor ki: “Musul Türkiye’dir; bu vakayı hiçbir şey değiştiremez. Bize insaf ile muamele edilmiş ve bilhassa Musul halkının reyi alınmış olsaydı Cemiyet-i Akvamın hükümlerine tabi olmayı kabul ederdik. Cemiyet-i Akvam, adaletin zamanı olduğunu, ilan ettiği prensiplerini bizim sınırlarımızı ihlal ettiğinden kendimizi her türlü mecburiyetten azade telakki ediyoruz.”

Reisi Cumhur hatme-i mekal olarak diyor ki: “biz zengin değiliz lakin ordularımız amadedir” ve kuvve-i maneviyesi pek mükemmeldir. Şayet bize meydan okunulursa-zaten böyle bir şeyi muhtemel değildir- buna mukabele edeceğimize emin olunuz.” Gazi Paşa Hazretlerine atıf olunan asıl ve esastan arî olduğundan hükümetçe resmen tekzip edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın 28 Eylül tarihli “humanite” gazetesinde münteşir beyanatında ayrıca şu fikriye tesadüf edilmiştir: Musul vilayeti petrolce pek zengin ve bir sevk elçisi sed olmak itibariyle bizim için esaslı bir ehemmiyeti haizdir. Avrupa’daki bütün mali hudutlar, bugün sevk elçisi mülahazaları üzerine müessestir. Bizim aynı prensibi kabul etmemize neden mümana’at ediliyor? ²⁰¹

²⁰⁰ Okunamadı.

²⁰¹ “Tank Güleş Bir Haber”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:80, Ankara, 1925, s.1287-1288.

MUSUL BLOĞUMU YOKSA HARP TEHLİKESİ Mİ

25 Eylül tarihli “Fisch Zeitung” dan İstanbul muhabirimizden:

Irak hükümeti Musul hududundan kata'at-i askeriye temerküz ettirilmiştir. Nasturiler Türk köylerine yağma etmekte bulunuyorlar. Birçok şâyelere nazaran Musul civarında ve Bağdat'ın cenubunda İngiliz idaresi aleyhinde isyanlar baş göstermektedir. Hamiyet-i milliye gazetesi (Türk hükümeti gazetesidir) Cemiyet-i Akvamın harp istediğini yazmaktadır. Vaziyet buralarda çok ciddi telki olunmaktadır. İngiliz mahfilinde tereşşüh eden ve dört fırka kuvvetinde Türk matbuatının Musul hududunda tahşid edildiğini bildiren haberlere müteâkip İstanbul'dan İngiliz ve Mezopotamya kıta'atının tahşidatta bulunmalarını bildiren haberlerin gelmesi bizi hayrete sevk etti. Londra'da son zamanlarda hükümferma olan halet-i ruhuyeyi adeta haykıran sadalara göre İngiltere'nin Türkleri nefret ve husumetle büsbütün tahrik etmekten ictinâb edeceğini farz edebiliriz. Çünkü bir defa Musul ihtilafının harple haline son derece bir katiyetle muhalefet eden İngiliz efkârı umumiyesinin büyük bir kısmı İngiltere'nin bu suretle hareketini emir olacağı gibi İngiltere'nin Irak'ta mevcut kuvvetleri de muhtemel bir Türk taarruzuna mukavemet edemeyecek derecede zayıftır. İngiltere Irak'ta iyi bir tayyare kuvvetinden mâadâ yalnız dört tabur piyade ile az bir topçu kuvvetine maliktir. Kral Faysal'ın Mezopotamya arzusu ise hemen hemen hiç mevzu bahis olmaz. İngiltere Türklerle vukua muhtemel bir harp muvacehesinde Arabistan'daki karışık vaziyet itibariyle ne Filistin kıta'atini ve ne de mısır kıta'atini mühim bir surette zayıflatamayacağından ancak Hindistan'dan takviye kıta'ati sevk mecburiyetinde kalacaktır. Türkiye tabiatıyla bütün bu kuvvet taksiyatını çok iyi tanımaktadır. Fakat Türkiye İngilizlerle yapacağı bir harbin başlangıcında elde edilecek muvaffakiyatın netice için çok fayda vermeyeceğini düşünmelidir. Aynı zamanda Ankara'da Musul harbinde mütearriz vaziyetinde bulunmanın mesuliyeti maneviyesini yüklenmeye Türkiye'nin kadar olamayacağı keyfiyeti unutulmayacak bir meseledir. Dünya vaziyeti değişti. Yeni bir kan dökme mesuliyetini der uhde eden kimse faik bir askeri vaziyetinde de bulunsa, manevi bir tecritten kurtulmayacaktır. Türk heyet-i Murahhasası bu akşam Simplon Ekspresi ile İstanbul-Ankara'ya gitmek üzere Cenevre'yi terk etmiştir. Bu seyahat Musul hakkındaki Cemiyet-i Akvam müzakeratı hitama erdikten sonra fevkalade bir

mahiyette değildir. Cenevre mahfilinde Türk heyetinin müsta'celan Ankara'dan çağırıldıkları ve çok büyük hadisat-ı muvacehesinde olduğumuzun ve bütün bunların tabiatıyla Musul meselesinin salahın halini istihdaf etmediği şâyi'ti devran etmektedir. Kulaktan kulağa yayılan ve teferruatında bazen çok ileri giden bu haberlerin acaba yalnız halet-i ruhiye ve mercilere bu günlerde çok vaki olduğu gibi tesirler yapmak için mi yoksa hakikatte mi istinat etmektedir ve bu ne dereceye kadardır? Bu hususta bir rica bir hüküm vermek kabil değildir.²⁰²

²⁰² “Musul Bloğu Mu Yoksa Harp Tehlikesi Mi”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:80, Ankara, 1925, s.1288-1290.

TÜRKLER UYUŞMAYA HAZIRDIR

26 Eylül tarihli Westminster gazete ceridesi Ankara muhabiri tarafından gönderildiği kaydıyla alttaki mektubu neşretmiştir:

Ankara-Cuma

Cemiyet-i Akvamın Musul hakkındaki kararı tehir ederek işi Lahey mahkemesine havale edilmesi burada (yani Ankara'da) pek fena bir intiba vücuda getirmiştir. Cenevre'ye Türkiye heyet-i murahhası reisi olarak gönderilmiş olan hariciye reisi Tevfik Rüştü beyin Ankara'ya avdetine kadar Ankara hükümetince şimdilik bir karar ittihaz olunmayacaktır. Mamafiye Türkiye hükümeti meselenin haline kadar muvakkat Brüksel hattı hududuna riayet eyleyecektir. Türkler Musul meselesi hakkında doğrudan doğruya Türkiye ile müzakerata girişmeye amadedirler, fakat bu hususta birinci olarak müracaatta bulunmayacaklardır. Hariciye reisi Tevfik Rüştü Bey tarafından Cenevre'de vaki olan bir "orta şark emin ve selamet ahitnamesi" akdi Türklerin doğrudan doğruya icrayı müzakere arzusunu beslediklerine bir işaret adâvetini bilir ve Türkler İngilizlerle bir konferans akdi için bir taraf salisten vaki olacak müdahaleyi hasen telakki edeceklerdir. Türklerin fikrinde, doğrudan doğruya tarafeyn arasında yapılacak müzakerat ile elde edilecek bir itilafın iki memleket münasebet-i müstakbelesi için Cemiyet-i Akvam hükümleriyle elde edilecek neticeden ziyade faydalı ve daha şayan tercih olduğu fikrindedirler. Irak-Türkiye hududunun tayin ve tahdîd işinin böyle üç ay tehiri neticesinde oralarda bazen nahoş hudut hadisesinin böyle zuhur etmesi ihtimali vardır. Münâze'un fih arazi üzerindeki Türkiye hak hükümranîyesinin İngiltere tarafından tanınmasından mukabil Türkiye hükümetinin de Irak hükümeti tarafından (Turkish Petrol) şirketine verilen imtiyazı tanınması imkânı mevcuttur. Türkiye hükümeti zaten Irak'ın erva ve iskası için lazım gelen Diyale nevahiyesi üzerindeki iddiasından feragat etmekle bir vaziyet-i dostane göstermiş ve bir uyuşma gayesine giden tarafı ihzâr eylemiştir. Burada Türkler tarafından hudut kabâ'ili hakkında mezalim icra olduğu hakkındaki İngiliz iddiaları ret ve tekzip edildiği gibi, öyle olsa dahi bu mezalimin yalnız bir tarafa münhasır kalmadığı da beyan olunuyor. Mesela

Türklerin iddiasına nazaran sefer ağa ve Ahmet ağalar [...] ²⁰³ elli kadar arkadaşlarıyla, Türkiye arazisinde ki Cizre'ye iltica etmişleridir. Bu adamlar 32 kişiden mürekkep ve aziz isminde bir [...] ²⁰⁴ komandosu altında bulunan bir çetenin tecavüzüne uğramışlardır. Bu çete Irak topağından gelip ayın 18'inci gecesi baykur gününe hücum etmiş idi. Bakur günü çapanan karakolundan 2 saatlik mesafede kaimdir. Mezkûr çetenin tecavüzatı neticesinde (şimdi yanan) havalisinde ki 20 Türk köyün halkı hayatlarını kurtarmak için dahile sevk edinmelerini talep eylemişlerdir.²⁰⁵

²⁰³ Okunamadı.

²⁰⁴ Okunamadı.

²⁰⁵ "Türkler Uyuşmaya Hazırdır", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:80, Ankara, 1925, s.1297-1299.

İNGİLTERE AVAM KAMARASIYLA İSTİZA

30 Eylül tarihli Daily Mail gazetesi yukarı ki unvan altında atideki şeyden baş makalesini neşr ediyor:

Mr. Emery Cenevre'den her zamankinden daha [...] ²⁰⁶ halet-i fikriye ile avdet etmiştir. Dün Mr. Emery Türkler tarafından Cemiyet-i Akvamin Musul'u kendilerinden alınacak bir kararın red olunmasına karşı oradan çıkmayacağını aşikâr surette beyan etmiştir. Mr Emery'e bu beyanatın İngiltere'yi Türklerle harbe girişmeğe sâik olup olmayacağı sorulması üzerine mumaileyh şu cevabı verdi: Türkiye ile harbe girişmek imkânı derpiş mütalaa etmeği red eyliyorum. Bundan başka Türkiye'nin musalaha nameyi ihlal edecek kadar hamagat göstereceğine de itimat etmiyorum. Velhasıl bir kelime ile söylemek lazım gelirse büyük bir harbe sokmak derecesine girmiş olan İngiltere koalisyon kabinesinin tur ve hareketini ittihaz etmiş bulunuyor. Mr. Emery şüphesiz Türklerin kaçıp gideceklerine itimat ediyor; fakat maalesef, Mr. Emery'nin hayatta ki efkâr ve kanaatlerine her zaman itimat olunamayacağını göstermiştir. Yine Mr. Emery idi ki: 1923 senesinde Mr. Baldwin devâir-i [...] ²⁰⁷ muhafazakarları büyük bir ekseriyetle hükümete iade edeceklerine ikna ederek parlamentonun dağılmasına sebep olmuştu. Halbuki devair [...] ²⁰⁸ onun fikrine hizmet etmeyerek ve muhafazakarları hükümet kabinesinden dışarı attı. İşte doğrusu Mr. Emery ateşle oynamaktadır. O avam kamarasının rızası olmaksızın bu memleketi Musul meselesi davasıyla Türkiye ile adım adım müşkülata sokmakta der ki: kendisinin der'akab önüne çekilmeyecek olursa müşkülata mezkûr büyük bir mücadeleye müngalib olabilir. Baş vekil Baldwin'nin muhafazakâr fırkası nam; Irak'ın Cemiyet-i Akvama duhulüne müteakip ve yahut 1923 tarihinden dört sene sonra İngiltere-Irak muahedesinin hitam bulacağı hakkında 1923 senesinde verdiği vaat name-i katiyi Mr. Emery kemal-i sükûn ve lakaydı ile yırtık kağıtlar sepeti atıyormuştur. Mr. Emery ne İngiltere halkından ne de parlamentodan bir konu müsaade ve salahiyet istihzâ etmeksizin, bizim boynumuza uçuruk devleti müdafaa ve parasını tesviye etmek yüklerini tahmil etmiş olan İngiltere Irak muahedenamesini 25 senesine daha temdit etmeyi teklif edildi. Halbuki kendisinden sonra aldığı zaman

²⁰⁶ Okunamadı.

²⁰⁷ Okunamadı.

²⁰⁸ Okunamadı.

parlamentonun muahedeyi tecdîd etmek fikrine hiçbir vesile ile düşmemiş olduğu cevabını da verdi. Bu ahvale nazaran vaziyet şu şekle girmiş oldu: İngiltere avam kamarasıyla anılmış ve onun mevcudiyet salahiyetinden tecahül gösterilmiştir.

İngiltere müstemlakat nazırı Musul vilayeti için İngiltere’yi Türkiye ile harbe sokacak şahsi bir siyaset yoluna taşımıştır. Hem de bu siyaset, Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından tayin olunan hudud tahkikat komisyonunun “Türkiye hükümeti kendi hukukundan vaz olmadıkça Musul vilayeti Türkiye’nin iksam-ı mütemmesindendir.” Hükmünü vermiş olmasına karşı ittihaz edilmiştir. Ahiren, profesör [...] ²⁰⁹ İngiltere ahalisine ihtar eylediği ki: Lozan konferansındaki Türkiye murahhaslarının Musul meselesinin halini cemiyet-i akvama havaleye rıza göstermeleri tamamıyla müteveffa Lord Curzon’nun altıncı beyanatı neticesinde vaki olmuştur. Filhakika Lord Curzon bu hatayı hüsnü niyetle yapmıştı. Lord Curzon siyasi bir hasımını aldatmayacak kadar yüksek hüviyetli idi. Fakat her ne olursa olsun, Lord Curzon Türklere davalarını Cemiyet-i Akvama havale ettikleri halde Cemiyet-i Akvam azası arasında bulunacaklarının ve son kararın ittifakı ara ile ita olunmadıkça sonuçlanmayacağını söylemişti. Binaenaleyh Türkiye, kendi tarafından da iştirak olunmayacağı hiçbir karar-ı ita olunmayacağı hakkında teminat verilmişti. Fakat hakikatte yani Cemiyet-i Akvam ahitnamesine göre, Cemiyet-i Akvam meclis kararları, hal-i ihtilafta olan devletler mümessilleri müstesna olmak üzere, meclis azasının ittifak arâ’sıyla ita olunduğu halde meri olabilir o halde Cemiyet-i Akvam meclisinde Türklerin iştirak etmeyecekleri, hatta çok acı bir infial ile telakki eyleyecekleri bir kararın verilmesi imkânı da vardır. Fakat ortada yeni bir büyük sır kalıyor ve hali icap ediyor ki: bu da şudur:

“Ne için büyük Britanya hükümeti haksız olarak Musul’da kalıyor ve Türkiye ile harp tehlikesine düşüyor. Bugün Britanya acep neden Musul’dadır?” ²¹⁰

²⁰⁹ Okunamadı.

²¹⁰ “İngiltere Avam Kamarasıyla İstihza”, *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:81, Ankara, 1925, s.1310-1313.

MUSUL YENİ SAFHA

Son posta ile gelen Yakın Şark mecmuasının yukarıdaki serlevha ile yazmış olduğu baş makaledir:

Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından kendisine arz olunan nekât hakkında Lahey mahkemesi tarafından bir karar verilmedikçe Musul ihtilafının halinde hiçbir dine terki görülemeyecektir. Mamafiye İngiltere müstemlekat nazırı Cenevre'den hareketinden evvel cemiyet-i akvama müracaatla bir vekil hudut hattı boyunca hadis olup İngiltere hükümetiyle Türkiye hükümeti arasında yek diğeri aleyhine mutekâbil ithamlar dermeyana sebebiyet veren nahoş vaziyete nazar-ı dikkati celp ve karar katiyenin ita olunacağı zamana kadar muvakkat hudut boyunca icra-ı nezaret eylemek üzere Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından- mahiyetinde bir İngiliz ve bir Türk memuru bulunacak bir komisyon tayinini talep etmiştir. Bu madde hakkında cereyan eden müzakeratta Türk asalet-i ruhiye ve fikriyesiyle Avrupa halet-i fikriyesi arasındaki vasî uçurumu gösterir bir şekil almıştır (Emery) tarafından; bu vechle irsal olunacak komisyon için İngiliz idaresi altında bulunan arazide, yani Brüksel hattı cenubunda her türlü teslihatın arâ'ne olacağı gerek İngiltere ve gerek Irak hükümetleri namına vaat olunduğu halde, zaten cemiyeti akvam meclisinin böylece Türkiye'deki ekalliyetler meselesini Musul meselesiyle karıştırmasına itiraz etmiş olan Türkiye mümessilinden komisyona Brüksel hattı şimalde serbest hareket-I ve teshilat vaat edilmesi talep olununca muma ileyh bu talebe karşı kaçamak göstermiştir. Rüştü bey bu meselede biraz daha tazyik edilince hükümet matbuasından talimat talep etmek mecburiyetinde bulunacağını ileri sürdü. Bu safhada Cemiyet-i Akvam meclisi reyisi Brüksel hattına bir tetkik ve teftiş komisyonu gönderilmesi teklifi meclisçe kabul edildiğini binaen aleyh Türkiye hükümetinin de Brüksel hattı şimali için İngiltere'nin vermiş olduğu teminatın Türkiye hükümeti tarafından deriğ olunmayacağı ümidinde bulunduğunu beyan etti.

Türkiye'nin Müşkûlatı:

Irak hududunda salah ve müsalemetin idamesine masrûf olan büyük bu tek basit tedbirin Türkiye'yi büyük bir heyecana duçar ettiği görülüyor. Rüştü Bey Ankara'dan gelecek cevabı da bekleyemeyerek büyük bir istical içinde talimat almak

için Ankara'ya hareket etmiş, hadisenin ertesi günü Cenevre'den gaybubet eylemiştir. Bu telaşın sırf şahsi mi olduğu yahut meseleye Türkiye hükümeti tarafından verilen ehemmiyet mi izah eylediği suret-i katiyede malum değildir. Fakat Rüştü Beyin Cenevre'den hareketinden evvel hükümetin Brüksel hattı şimalinde tahkikat icrasına müsaade etmeyeceğini bildirmiş olması mesuliyeti Ankara'nın üzerine atmaktadır. Türkiye hükümeti, Brüksel hattı ile İngiltere hükümeti tarafından talep edilen hudut arasında ki mıntıkaya yerleşmiş birtakım Hristiyanları, haylice haşin şerâ'it altında tehcir etmiş olmakla itham ediliyor. Buna karşı Türkiye hükümetinin ilk cevabı, hadiseyi inkâr etmek oldu. İkinci cevapta ise, böyle bir tehcir vuku bulsa bile, tehcir olanlar Türkiye tebaası olduklarından bu meseleye İngiltere'nin yahut Cemiyet-i Akvamın müdahaleye hakkı olmayacağı bildiriliyordu. Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından icra-ı tahkikata gönderilmiş olan sabık Musul tahkikat komisyonunun Asuri Hristiyanların duçar olmuş buldukları müşkülât ve mesaîbe çok bigane kalmış olmasına rağmen mefkûrecilik ve insanı gayelerle kuvvetli surette mütehasıs bulunan Cemiyet-i Akvam meclisinin zaten yine kendisi tarafından bunların istikballeri ve mukadderatları tanzim edilmek üzere iken Türkiye tarafından vaki olan taammüdü hareket-i tariziyeye karşı bu zavallıların hukukunu müdafaaya teşebbüs edeceklerini itimadımız vardır. Şurasını da bil münasebe söylemeliyiz ki Türklerin son hareketi sabık Musul komisyonunun Asurîler hakkında verdiği hükmü de kuvvetten iskât eylemişti. Malum olduğu üzere komisyon raporunda, Asurîlerin Osmanlı İmparatorluğu dahilinde daha rahat yaşadıkları bildirildikten sonra deniliyor ki:

“Buna binaen komisyon şu neticeye vasıl olmuştur ki: Asurîler için en münasip suret-i hal, İstanbul konferansında Türkiye murahhası tarafından sabık vatanlarına avdet etmeleri için vaki olan teklifi kabul etmeleridir.” Komisyonun bu hususta, “Asurîlerin evvel ki muhtariyetlerini ihraz etmeleri ve kendilerine tam ve umumi bir afv-ı umumi bahşedilmesi” şartlarını vaz' eylemiş olması bile, vukua gelen hadisat muvacihesinde – vaziyet-i hakikiyeyi hiçte anlamamış olduğuna delalet eylemektedir. Vel hasıl vakayı cariyede anlaşıldığına göre Türkiye artık Cemiyet-i Akvam ile münasebetini kat' etmeye karar vermiş bulunmaktadır. Türkiye hükümeti Cenevre'de mahiyetiyle meydana çıkmıştır, yani hükümet-i mezkûrenin Ankara'da

ki müdiranı anlaşılıyor ki: çok hassas oldukları gibi bir diplomasi mağlubiyetini lakaydına karşılamayacak yahut müşkül bir meselenin bu şekilde baştan atıldığını bir fikr-i akilane ile derpiş mütalaa etmeyecek derecede kendilerinden gayr-i emindirler. Onlar zan ediyorlar ki: muhafazay-ı şeref ve haysiyetleri için Cemiyet-i Akvam hiçbirine konmak ve büyük Britanya'ya karşı meydan okumak lazımdır. Hakikat böyle olsa bile bunun pekte o kadar ehemmiyeti olmayacaktır, hatta harb-i umumi münasebetiyle bile kalplerinde ki Türk muhabbetini kaybetmemiş olan İngiltere ahaliyesi inkisar-ı amele uğramış bir Türkiye'nin batıracağı bir iki zorbadan müteessir olmayacaktır. Eğer sadece iki üç İngiliz gazetesi ya vaziyeti daha iyi öğrenmek yüzünden yahut şimdiye kadar yapmış oldukları büyük fenalıktan hacil olarak Musul meselesinde ihtiyar sükûn edecek olursa bu Türkiye safhası da geçmiş olacaktır. İngilizlerin fazla dökecek göz yaşları varsa onu Asurî Hristiyanları için döksünler.

Beynelmilel:

Cemiyet-i Akvam meclisine, kendisine ait olan bir meseleyi Lahey mahkemesine nakl etmeyi tavsiye etmiş olduğundan dolayı üçlerden mürekkep talî encümenine kabahat tahmili için teşebbüsatta bulunuyor. Mamafiyeye talî komisyonun üç azasından şuna yahut buna münferiden kabahat bulmak hem hata hem lüzumsuzdur. Hakiki mesuliyet üçler encümenine değil, sadece cemiyet-i akvam meclisine aittir. Çünkü bu Cemiyet-i Akvam meclisi orta şark işlerinden ziyade garb-i Avrupa işleri nokta-i nazardan teşkil etmiş bir heyettir. Musul meselesinin en şayan dikkat safahatından biri de Sovyet Rusya'sının bu hususta izhar ettiği ehemmiyet ve alakadır. Bazı malum İngiliz gazeteleriyle Moskova Hükümetidir ki: Musul meselesinde Türkiye'nin hoşnut göstermesinden mesul bulunmaktadır. Hükümet şiddeti altında azalmış olan Sovyet matbuatı çoktan beri hiddetlerini Musul işine hasr etmişlerdir. Cemiyet-i Akvam meclisi, ihtimal, eğer bu esnada Türkiye aleyhine bir karar verecek olursa Sovyetlerin Ankara'da entrika çevirmeye muktedir olacaklarını düşünmüştür: bu halde Almanya Hükümeti de ihtimal bazı sevaikle gütmekte olduğu hayırlı gayelerden vazgeçip böylece emin ve selamet ahitnamesi taht-ı tehlikeye düşecekti diğer taraftan emin ve selamet ahitnamesi, temhir, ve teâtî olunduğu farz edilince Almanya ile Rusya arasındaki en ufak münasebet rüştesi bile münkati

olacak, o halde Sovyet Rusya Almanya yerine Türkiye'yi ikame etmeyi düşünmeye başlayacaktı. Yahut da Rusya büsbütün başka bir tarz harekât-i istihâs eyleyip bizzat Cemiyet-i Akvama dahil olmaya ve dahilden faaliyet göstermeye teşebbüs eyleyecekti. Bu ikinci şokun vukuunda Türkiye Rusya'dan uzak düşüp Büyük Britanya'ya karşı yalnızca uğraşmak zorunda kalacaktır. Eğer Cemiyet-i Akvam meclisi bu son tarz-ı mütalaa ve Avrupa'da daha büyük sevid istihâs eyleyebilirdi. Muhakemeyi takip etmiş olsaydı daha akilane bir hareket-i ittihaz etmiş olur ve bütün Avrupa'da daha büyük fayda istihâs eyleyebilirdi.²¹¹

²¹¹ "Musul Yeni Safha", *Ecnebi Matbuat-ı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:85, Ankara, 1925, s.1367-1373.

MUSUL: VAZİYETİ HAKİKİYE

25 Teşrinievvel tarihli New East yani Yakın Şark haftalık mecmuasından:

Geçen hafta [...] ²¹² da içtima eden [...] ²¹³ yani muhafazakârlar kongresinde Mösyö Baldwin Musul Meselesinin hakiki vaziyet umumiyesiyle nazarı mütalaya almak için icap ettiği hususunda ısrar eylemiş ve mevzunun heyecan ve ihtirastan arî bir zihniyetle tahlil edilmesini ileri sürmüşlerdir. Musul meselesinden dolayı bütün İngiliz efkarı umumiyesinin kemal-i ciddiyetle meşgul bulunduğunu kanaat edenler, baş vekilin meseleyi münakaşada ittihaz etmiş olduğunu gayet i'tidâlkâr ve tartılı lisan, birinci sınıftan ma'dûd bir hadise siyasiyenin şekl-i telki ve mütalaasından, tehlikeli değilse de vaziyete karşı gayr-ı kâfi bir tarz mahiyetinde telki olunmuştur. Fakat daha önce ve derince düşünülürse Mr Baldwin'nin meseleyi münakaşada mümkün olabilen yegâne tarz ve lisanı kabul etmiş olduğu anlaşılıyor. Zaten er geç devâir (İngiliz milleti) asıl İngiliz seçmesinin mâni ve kati [...] mı muhafaza yahut Latin erkanın usullerini mi kabul edecekleri hakkında karar katiyelerini vermeğe mecbur olacaklardır. Musul meselesinde, İngiliz milletinin duçar heyecan olması icap eden hiçbir şey mevcut olmadığı gibi, İngiliz hükümetinin de telaş ve heyecan gösterebileceği bir cihet yoktur. Efkâr-ı umumiye bu meselede ikaz teşebbüsleri, Büyük Britanya'nın Irak'ı 1928'de tahliye etmeği taahhüt eylemiş bulunmadı zan batılane ve havf ve endişe hissinden isti'ane ve istifade esasına istinat ettiriyor. Yani Türkiye'nin Musul işini mutlaka ilan harp eyleyeceği, binâenaleyh İngiltere'nin tehditkâr Türk önünden çekilmesi ileri sürülüyor. Şimdi şurası müsellemdir ki:

İngiliz milleti suret-i umumiye olarak-böyle garip planlardan hoşlanmaz. Hususiyetle harp sözü ortaya atılırsa bu millette bir bıkkınlık göstermez istemez. Diğer cihetten biz ne olursa olsun harp ve zorba girişmek taraftarı da değiliz ve efkâr-ı umumiye tedhiş taraftarı olan matbuatın görüşleri karşısında bulup izlemeği kabul etmekle biraz Musul meselesi hakkında bir az daha malumat almak istiyor. Şurası evvel emirde tasdik olunur ki: İngiltere hükümetinin önce verilmiş olan bir vaadi bozduğunu ve İngiliz rical-i askeriyenin ittihazdan millet ve hükümeti tehzir

²¹² Okunamadı.

²¹³ Okunamadı.

ettikleri bir yol tuttuğunu iddia eylemek mucib-i telaş ve heyecan olacak bir şeydir. Fakat evvel emirde, İngiltere tarafından böyle bir vaat taahhüt verildiğinin pek aşikar surette yalan olduğuna dair ortada dolanan güya mevcut olunca, bugün bir hayat olmayan İngiliz rical-i askeriyesinin bu hususta söyledikleri sözlerin de mehaza hükümet aleyhine efkâr-ı umumiyei ihzar etmek üzere, işine gelebilecek surette değiştirebilmiş olduğunu kabul edebiliyoruz. Feld maraşel (Henri ve Wilson) bundan dört beş sene evvel ve büsbütün başka ahval ve şarta bizim Irak'tan çıkmamızın münasip olacağını söylemiş olabilir. Fakat Sir (Henri ve Wilson)'nun efkâr-ı ve mütalaatını o zaman istinat ettirdiği sırf askeri esasat bugün mevcut değildir. Ma haza ortada heyecan tevlit etmek isteyen temkinsiz gazetelerimiz şunu düşünmüyorlar ki: eğer bugün İngiltere hükümeti bile sebep ve sırf hoppalık yüzünden harbe girmek gibi bir saika gayr-ı mukaveleye tabi olursa, ilan ani böyle zamansız muamelattan mana edilecek askeri ricalimiz, askeri müşaverelerimize mevcuttur. İşte bu İngilizler ki yakışmayan [...] ²¹⁴ korkusu, batıl iddialara karşı der ki: kongresinde Mr. Baldwin, soğuk bir duş mahiyetine haiz heyecansız ve mutedil bir lisan beyan-ı ihtiyar etti. Hakikatte, biz Irak'ta bir takım efkâr-ı kahır mana neticesi olarak bulunuyoruz. Bizim bugün bulunduğumuz, tabi Amerika'ya olan harp borcumuz gibi, sırf cihan harbinin bir netice-i zarurisesidir. Misal, eğer İngiliz neticeyi harp olarak Amerika'ya her sene bir meblağ azim tediyesine mecbur olmasaydı elbet daha iyi olurdu. Fakat İngiliz adet ve ananesi kendi borcunu tanımak ve iade etmek tarzında tesis olup İngiliz hükümeti de yolunu şaşırması İngiliz matbuatının telaş ve korkusuna rağmen, Irak'a karşı olan taahhüdâtını tamamıyla ifa eyleyebilecektir. Bugün İngiltere'nin on memlekette çekilmesi, öyle hayli değil fiili olan taahhüdümüzü ihlal edecektir. Emanete bile bile ihanet olacaktır. Halbuki; bugün hükümet mehaza bu fena tarz-ı hareket-i kabul etmesinde ısrar olunarak deniliyor ki: İngiltere Türkiye'ye karşı tahrik-i amiz bir siyaset takip etmektedir. İşte bundan dolayıdır ki: Mr. Baldwin her şeyden evvel bu münakaşalı vaziyeti tahlil etmiştir. Bütün mesele mevcut bir salah muahedenamesi intihabat hazireye göre tatbik etmektir. Lozan muahedenamesi mucibince İngiltere ve Türkiye hükümetleri, Türkiye ve Irak arasındaki hudud ihtilafının doğrudan doğruya ihtilaf hasıl olmadığı

²¹⁴ Okunamadı.

taktirde Cemiyet-i Akvam meclisine havalesine kabul etmişlerdir. Böylece dava Cemiyet-i Akvama devredilmiştir. Cemiyet-i Akvam meclisi de bu meseleyi tetkik için bir heyet göndermiştir. Mr. Baldwin ise konferansta millete sordu ki: millet bu muahedeyi kabul etmeli, yoksa keyfiyeye mi göre hareket eylemelidir? İngiltere hükümeti bugüne kadar Türklerden zaten kendi idaresi altında bulunmuş olan topraklardan başka bir şey istememiştir. Musul eski zamanlardan beri Irak'ın eczâ [...] ²¹⁵ idi ve harb-i umumi neticesi olarak Irak'la biraz İngiliz idaresine geçildiğinden beri de aynı idareyi metrede bir tarz hükümete tabi kalmıştır. Irak hükümeti arazisinin diğer parçaları hakkında nasıl kati ve sağlam bir hak temelinin iddia edebilse Musul toprağı hakkında da aynı derecede bir iddia hukuku ve kanunu da bulunabilir. İngiltere ile Irak hükümeti arasında akd edilmiş olan ittifak muahedenamesinde muasahede-i mevcudenin ikzâsından evvel, yeni bir muahedename akdi için müzakerata girişilmesinin bu cihette doğrudan doğruya tesisi hesabıyla, İngiltere'nin Irak ile yaptığı muahedeye sadık kalıp kalmayacağı meselesi mevzu bas olunca, tabi İngiltere için verecek ancak bir cevap vardır; bu da İngiltere'nin Irak'a muavenet etmekte ve yeni Irak hükümetine kuvvet ve istikrar vermekte sebat edeceğini beyan ve teyitten ibaretti ve bu muavenet tabi Irak'ın kendi kendine ayakta durabileceğı zamana kadar devam etmek lazım gelirdi. Şimdi meseleye ait beyanatımızı burada bırakabiliriz, çünkü Cemiyet-i Akvam meclisi henüz bu hususta ki kararı nihayesini ita etmiş değildir. Şimdiye kadar Cenevre'de kati olarak vukua gelen ise, İngiltere hükümetinin, manen ve ahlaken mecbur olduğu vechiyle Irak hükümetinin hukukunu Cemiyet-i Akvam önünde katiyet ve serhatle mutafa etmiş olmasıdır. Cemiyet-i Akvam meclisi, eğer büsbütün başka bir şey, hatıra gelmez bir tedbir düşünmüyorsa şu iş vardır: ya Türkiye'nin Musul mütalaabatını tercih etmek yahut istememek. Eğer Cemiyet-i Akvam Türkiye'ye gayri müsait bir cevap verirse Türkiye'nin bu şekil ve karara karşı nasıl bir hareket edeceği o zaman belli olacaktır. Bugün Türkiye'ye ulu orta atıf etmek Türkiye Cumhuriyeti'nin şarkına karşı bir hakaret olur ve böyle bir isnat teşkil eder ki; ancak Türkiye dost olmayan mahfilinde sadır olabilir. Türkiye matbuatı bugün Türkiye Cumhuriyeti'ne böyle bir fikir harbiyane atıf etmeğe hak verdirecek suretten idare

²¹⁵ Okunamadı.

kılmak isteseler böyle biz deriz ki: gayr-ı mesulde birtakım gazeteler beyanâtı Türkiye hakkında öyle istinat öyle istinatta bulunabilmek için sebep teşkil edemez. Velhasıl Mr Baldwin'nin muhafazakarların kongresinde Musul meselesinin vaziyeti hakikiyesi teşrihte ittihaz etmiş olduğu lisan İngiltere efkâr-ı umumiyesince asıl mevcut işte olmak icap eder. Bu vaziyet hakikiye suret lazımda malum olmazsa bir takımlara tarafından heyecan İngiliz şayialarının neşri tabi pek [...] ²¹⁶ olur. Ancak efkâr-ı akilane sahibi onlar, İngiltere devletinin elleri tamamıyla temiz bulunmuş olan bu meselede, hiçbir tehlikeye maruz bulunmadığına kanaat edecektir. ²¹⁷

²¹⁶ Okunamadı.

²¹⁷ "Musul: Vaziyeti Hakikiye", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:98 Ankara, 1925, s. 1575-1581.

MUSUL'UN TAHLİYESİ

12 Teşrinisani tarihli haftalık New East (Yakın Şark) mecmuasında, bir muhabir tarafından gönderilmiştir, kaydıyla intişar eden bu yukarıdaki unvanlı mukavelenin tercümesidir:

Büyük Britanya'nın Suriye hükümetine Musul vilayetine sahip etmek üzere gösterdiği muavenet üzerine ortaya atılan korku ve endişelerinin İngiliz efkâr-ı umumiyesi üzerinde hakikate nasıl bir tesire malik bulunduğunu çok defa nazar-ı muhakemeye alarak anlaşılmak istedim. Şüphesiz herkes biliyor ki: bazı gazeteler söz olunca milyonlarca [...] ²¹⁸ önünde havf ve huşiyetle gözlerini açıyorlar ve aciz ve feragat turları gösteriyorlar. Fakat, millet perver Türkiye hakkındaki takdir ve istizanları ne kadar büyük olursa olsun, Osmanlı İmparatorluğunun düvel-i müttefikanın netice-i galibiyeti olarak parçalanan devletlerden biri olduğunu onu tanımış olan İngiliz efkâr-ı olan umumiyesi üzerinde, gazetecileri tarafından izhar olan bu korkuların nasıl olup mesmur ve memur olduğunu düşünmek büsbütün hayret veriyor.

Ben, işte böyle bir halet-i fikriye içinde cuma günü akşamı Street'de [...] ²¹⁹ salonunda toplanacak olan İngiltere-Türk Cemiyet içtimasında hazır bulunmağı teşebbüs ettim. İçtima aşağı ilan eden ve yukarılardan Moskova'nın Musul'dan çıkmalı! Mevzu olduğu anlaşılıyordu. Salonun Musul'da kalma fikrine muhalif partizanlarla devrileceği korkusuyla haylice erken girerek hali hazır İngiltere hükümetinin Lahey mahkûmiyet sahnesi olacak bu salonda münasip bir mevki edindim. Mamafiye anladım ki: bir yer bulamamak korkusuna mahal yokmuş. Öyle çok kalabalık görünmüyordu. Hazirun [...] ²²⁰ azası talebe sınıfına mahsus birtakım Hintliler, birkaç İngiliz [...] ²²¹ harp aleyhtarları ile birtakım hanımlardan terkip ediyordu. Münhasıran hazirun arasında otuz kadar hanımın mevcut olduğunu öğrendim. Mevk-i riyasette ve hitabette İngiltere avam kamarasında Binbaşı Jams [...] ²²² bulunurdu. Mumaileyh büyük bir vakit ve heyecan ile şu mealde söze

²¹⁸ Okunamadı.

²¹⁹ Okunamadı.

²²⁰ Okunamadı.

²²¹ Okunamadı.

²²² Okunamadı.

başladı: binbaşı hatt-ı harb-i umumiyyeden evvelden daha doğrusu olan üç seneden beri İngiltere'nin Türkiye'ye karşı tuttuğu siyaseti der ve tatbîh ediyordu. Bu cümleden olarak [...] ²²³ muahedenamesine katiyen tasvip etmemiş, bunun adalete menafi, gayr-i kabil tatbik olduğunu onun ve en nihayet mutlaka felaket tevlid edeceğini söylemişti. Kendisinin bu sözleri, bu içtimada o zaman doğru idi doğru çıkmıştı ve şimdide İngiltere'nin Türkiye'ye karşı tuttuğu tarik siyaseti mahkûm ediyordu. Ve bu hareketinde doğru ve haklı idi. Mösyö Emery tarafından iddia olunan Irak hududunun muhafazası gayr-i kabildir. Çünkü yalnız Hindistan'da ve yahut Kanada'dadır ki: denizden yüzlerce mil uzak bir hudut muvaffakiyetle müdafaa ve muhafaza olunabilir. Müteveffa baş vekil Mr. [...] ²²⁴ İngiltere keşke Irak'a hiç girmeseydi. Beyan-ı fikir etmişti ve 1921 senesinde yine müteveffa Henri Wilson Musul'daki araz-i cebeliyenin bir hudut askeri olması imkânı bulunduğunu ilan eyledi. Bu sözlerden sonra hitabet daha yakın mesele nakil-i kelimeler ederek mealen sözüne söyle devam etti: her ne suretle olursa olsun Türklerle iyi geçinmeli kendi yüzümüzden Irak'ta tehlikeye atılmamalıyız, Türkleri hoşnut etmek hemen kendi siyaset maliyemiz, hem de beynelmilel siyaset menfaatine muvafıktır. Binbaşı [...] ²²⁵ sonra geri hitabete birçok hatipler geldiler, bunlar delillerini Hristiyanlık aleyhinde emperyalistlik aleyhinde hissiyata, sulh perverliğe ve bazıları da açıkça Türk düşmanlığına istinat ettiriyorlardı. Hatiplerden yalnız biri Irak meselesinin esasına bir dereceye kadar istinat görünüyordu. Mr. [...] ²²⁶ Irak'ın ve Britanya'nın nüfuzlarından Mezopotamya'nın harp olmuş şehirlerinden Irak tebaasının tayyarelerle bombalanmasından ve sairelerinden bahsetti. Mr. [...] ²²⁷ ise Türklerin Asuri Hristiyanları aleyhinde irtikâp ettikleri iddia olunan mezâleme inanmadığını ileri sürdü. Mumailiyh beyanatı münhasıran şu mealde idi: mühim ve kati mukarrerat ittihaz olunacağı zamanlarda daima Müslümanlara böyle katil ameller istinat olunur. Türklerin bize teklif ettikleri hudut yani cebel sancağı ve cebel hamrin hudutları hali meselesi için pek muvafıktır. İngiltere hariciye nezareti tekrir ile vaziyet ettikleri bir yanlışlık yapmıştı. Musul şehrinin 20 mil cenubuna kadar olan

²²³ Okunamadı.

²²⁴ Okunamadı.

²²⁵ Okunamadı.

²²⁶ Okunamadı.

²²⁷ Okunamadı.

arazi, mütareke ahkamına muğayir olarak Türklerden cebren gasp edilmiştir. Binaenaleyh eğer bu askeri müşaverelerinin dediği olacaksa açana neden İngiliz ordusunda ta Anadolu dahiline girip Dicle menbanı zabt etmeleri için emir Mr. [...] ²²⁸ Türk, Kürt ve Hıristiyan münasebet mütakabelesinden bahsetti. Mumaileyh beyanatta şu mealde idi: Türklerle Asurluların arası cihan harbinin ilk üç dört ayı zarfında pek iyi değildi. Asur patriği bu hususta bana bizzat teminat vermişti. Mahzan Rusyalılar tarafından vaki olan teşvikat sebebiyle hükümet meşruiyetlerine karşı isyan ettiler. Bizim fikrimizce bu Musul meselesi, bazı sahneleri birleşmiş gayet vasi bir emperyalizm havalıyesinin aksâmından biridir.

Büyük Britanya'nın Kafkasya İran'a kadar gönderdiği orduları ve Orta Asya hakkında beslediği tasvirleri ile heyecan harbinden sonra bahr-i sefid ile Hindistan arasında muazzam bir orta şark imparatorluğu kurmak istemiştir. ²²⁹

²²⁸ Okunamadı.

²²⁹ "Musul'un Tahliyesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:120 Ankara, 1925, s. 1927-1931.

MUSUL MESELESİ

23 Teşrinisani gazetesinde Lahey muhabir mahsusanın 21 Teşrinisani tarihli attığı mektubu neşir olunuyor. Beynelmilel adalet mahkeme dairesi Cemiyet-i Akvam tarafından kendisine havale olunan Türkiye-İrak hududu meselesi hakkındaki nokta-i nazarı ilanı bir celsede tespit etmiştir. Malum olduğu üzere Cemiyet-i Akvam meclisi 19 Eylül tarihli kararıyla Lozan muahedenamesinin 3'üncü maddesinin 2'inci fıkrasının tefsirini Lahey beynelmilel adalet mahkeme daimîsine havale eylemişti. Cemiyet-i Akvam meclisi birinci olarak Lahey mahkemesi adaletinden bu hususta Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından verilecek kararın ne mahiyette olacağını, yani hükmü kararı mı, yoksa tavsiye mi yahut sırf bir tavassuttan ibaret mi olacağını sormuştu; ikinci sual Cemiyet-i Akvam meclisi kararının ittifakı ara ile mi, yoksa ekseriyet ara ile mi olacağı idi. Üçüncü sual ise alakadar tarafının karar için reye iştirak edip edemeyecekleri idi. Mahkeme, Lozan muahedenamesinin üçüncü maddesinin kemal-i itibar ile tetkik ve tahliyelerinden sonra attığı neticeye vasıl olmuştur:

Tarafeyn Cemiyet-i Akvam meclisine müracaatlarından maksatları meselenin kati ve vacipler gaye mahiyetinde halini temin etmek, yani Türkiye ve Irak hududunu kati surette temin etmektir. Bu suret mezkûr üçüncü maddenin Lozan muahedenamesinin diğer mevad mukayesesini ile de teyit etmiş olup Lozan muahedenamesinin akdinden sonra cereyan eden ihdâr hareketinin tetkik de bu hükmü zayıflatmışlardır. Bu kati vacibeler gaye zaruret halinin mahiyet hukuki ve kanuniyesine gelince, Lahey mahkemesi şu fikirdedir ki: eğer hükmen tamiri tam ve saatiyle yani iki fırkanın bir ihtilafı hal için hükm-ü ittihazıyla müracaat ettikleri taraf kararında mevcut katiyet vacibeler nokta-i nazarından telki edilirse Cemiyet-i Akvam meclisinin tam bir hükmü kararı olacağı şüphesizdir: şu kadar var ki: bu karar 1907 Lahey mukavelenesindeki hükmü kararından büsbütün başka mahiyettedir. Çünkü o mukavelenamedeki hüsnü kararı zaten Cemiyet-i Akvam meclisinin vazifesiyle kabul olunamaz.

Cemiyet-i Akvam bu vazife, Cemiyet-i Akvam ahitnamesinin 15'inci maddesinde tasrih olunduğu vacibeler gaye olmamak üzere bir tesviyeden ibaret kalır; fakat misal yukarı hududun tayini keyfiyetinde olduğu vecihle, önce münaze

tarafklar arasında hasıl olmuş bu itilaf ve mukavele ile, sırf kendilerine ait olmak üzere Cemiyet-i Akvam meclisi kararını münaze-i suret katiyete hal eyleyecek vecibeler gaye bir hüküm mahiyetine vaz ettikten tarafını mana eyleyebilecek ortada bir kayıтта mevcut değildir.

Cemiyet-i Akvam meclisinin bu meselede vereceği karar sırf bir tavsiye mahiyetinde olmadığından vazifesi ancak bir tavassuttan ibaret de farz olunamaz. şu karar var ki: münaze tarafın Cemiyet-i Akvam meclisine müracaat ederken, mezkûr heyetin ve vazaif asliye ve muhimmesinden olan tarafın arasında itilaf vücuda getirmek hususunda elbet nazar-ı mütalaadan devir tutmamıştır. İkinci sual yani Cemiyet-i Akvam meclisinin kararı ittifakı ara ile mi yoksa ekseriyeti ara ile mi ittihaz edeceğine gelince mahkeme adaletinin fikrinde Cemiyet-i Akvam ahitnamesinin tetkikinden kararın ittifakı ara ile ittihaz olunması icap ediyor; fakat yine aynı menbaadan ahkama nazaran münaze tarafların reyleri ittifakı ara ile olup olmadığını temin hususunda nazar-ı itibara almayacaktır.

Binaenaleyh Lahey mahkeme dairesi şu suretle beyan mütalaa etmektedir:

Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından verilen karar tarafeyn için vecibeler gaye olacaktır. Ve bu meclis kararı Türkiye ve Irak arasındaki hudut ihtilafını sureti katiyete hal eyleyecektir

Cemiyet-i Akvam meclisi kararı ittifak-ı ara ile ittihaz olunacak ve kati münaze tarafeyn ita-ı rey ettikleri halde bunların reyleri ta'dâd arada nazar-ı itibare alınmayacaktır.²³⁰

²³⁰ “Musul Meselesi”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:126 Ankara, 1925, s. 2029-2032.

İNGİLTERE VE IRAK

26 Teşrinisani tarihli New East (Yakın Şark) gazetesinden:

İngiltere parlamentosunun küşadı üzerinde İngiltere'nin Irak hükümetine karşı derûhde ettiği mesuliyetler hakkında hükümete sual sormak fırsatı hasıl olmuştur. Bu suallerin birincisi olmak üzere hükümetten İngiltere'nin Cemiyet-i Akvam neticesiyle Irak'a karşı deruhte ettiği mandaterlik vazifesinden kurtulacağı tarih sorulmuştur. Bu suale karşı Mr. Baldwin 1924 senesi Eylülünün 27'ci günü Cemiyet-i Akvam meclisinden ittihaz olan mukarreratın 5'inci maddesini okumuştur: bu maddede Irak devleti Cemiyet-i Akvam azası meyanına duhûl ettiği taktirde mandaterlik dolayısıyla İngiltere devletinin Irak'a karşı deruhte etmiş olduğu mecburiyetlerden ve taahhütlerden vâreste kalacağı beyan olunmaktadır. Bu cevaba karşı sual sahibi Sir Frederick aldığı malumata göre İngiltere devletinin asıl mandaterlik müddetinin hitamından sonra da Irak'ta tekrar yirmi beş senelik bir manda deruhte etmek ve Irak'ın müdafaasını taahhüt eylemek fikrinde olup olmadığını sormuştur. Baş vekil Mösyö Baldwin bu meselesinin hükümetçe düşünebileceğini vakit merhunde parlamentonun bu hususta efkarlarını izhara fırsat bulunacağını beyan eylemiştir:

Mr [...] ²³¹ da baş vekilinden şu suali sormuştur: baş vekil önce İngiltere'nin üç sene inkişafından, Irak mandasından vazgeçeceği hakkında söz vermişti, acaba evvele zamandan şimdiye kadar baş vekilinin bu vadinin ittihazına mâni olacak yeni bir vaziyet mi tehdit etmiştir. Mister Baldwin şimdilik böyle bir vaziyet-i katiyete hadise olmadığını fikrinde bulunduğunu beyan etmekle beraber bu şekilde istihazata cevap vermeğe muvakkat bulunmadığını da ilave etmiştir. Biz mösyö Baldwin tarafından verilen sâlifüzzikr cevabının mumaileyh tarafından Irak'ın üç sene iktizasında maliye olacağı hakkında verilmiş bir vaat hükmünde tutularak hükümete karşı bir salah makamında istimal olunmayacağını ümit eyeriz. ²³²

²³¹ Okunamadı.

²³² "İngiltere ve Irak", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:130, Ankara, 1925, s. 2096-2097.

YENİ MUSUL

3 Kanunu evvel tarihli Times gazetesi baş makalesinden:

Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından Irak hududu meselesi hakkında bir rapor tanzimine memur edilen talî komisyon bugün Paris'te içtima edecektir. Bu komisyonun üç za azası, yani Mösyö Gövizn, Mösyö Uden ve Mösyö Wirsen. Bunlar bu sene Cemiyet-i Akvam meclisinde sırayla İspanya, İsveç ve Uruguay hükümetlerini temsil ettiler. Cemiyet-i Akvamdan, Lahey daimî mahkeme-i adaleti kararına müstenit bir rapor ihtar etmek üzere talimat-ı ahız eylemişlerdir. Bu rapor Cemiyet-i Akvam meclisini münazun fih mıntıkası hakkında bir hükm-ü kararı veremeye salahiyettar kılacaktır. Malum olduğu üzere bu tali komisyon o zaman Cenevre'de in'ikâd bulunurken Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından kendisinden vaki olan istihzanın halini Lahey beynelmilel mahkemeyi adaletine havale etmiştir. Cemiyet-i Akvam meclisi bu karara tebid etti. Mahkeme-i daimiyi adalette malum olan kararını ve biri hükme nazaran vereceği karar gerek İngiltere ve gerek Türkiye hükümetleri için vacibul riaye olacaktır. Aynı zamanda tali komisyon tarafeyn münazinin kendi haklarını ispat için evvelden beri ortaya koydukları delail ile Cemiyet-i Akvam tarafından mahallinde icra-ı tahkikata memur edilmiş olan komisyon raporunu da tetkik eylemiştir. Binaenaleyh tali komisyonun bu içtimanda önünde bulunacağı yegâne yeni vesika, İstanbul'u General [...] riyasetinde Cemiyet-i Akvam tarafından nasb ve Irak hududunda Türkiye hükümeti tarafından Hristiyan yerlilere tatbik edilen tehcir muamelesini ve Brüksel hattı civarında Türkiye memurini tarafından vaziyet hazire-i ihlal eder surette vuku iddia olunan mahallinde tahkikata memur edilen komisyonu mahsusu tertip ettiği rapor olacaktır. Elinde bulunan bütün bu malumata ile ve Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından verilecek kararın mahiyet ve hukukiye kanuniyesi daha ziyade vuzuh kesb etmiş olduğu halde komisyon Cemiyet-i Akvama bir karara tavsiye etmekte tabi daha az müşkülata müsadife olacaktır. Diğer cihetten, zan ettiğimiz ve zan etmekte haklı bulunduğumuza emin olduğumuz vechle tali komisyon Musul meselesinde ittifak-ı ara bir karar ittihaz edecek olursa Cemiyet-i Akvam meclisinde herhalde geçen defa Musul meselesi ile karşılaştığı zamankinden daha kolay ve daha bahtiyare bir vaziyette bulunacaktır. O zaman Musul meselesi hakkında ne Cemiyet-i Akvam

meclisi ne de tali komisyon ittifak-ı ara hasıl edememişlerdi ve ancak itay-ı hükmü keyfiyetinin tehir edilmesine karar verebilmişti. Çünkü Türk heyeti merhusasının kah dünün kah meydan okurcasına ibraz ettiği hareket karşısında Cemiyet-i Akvam meclisi adeta tiyatro sahnelerine yakışır bir hafs ve korku heyecan içine düşmüştü.

Cemiyet-i Akvam meclisi bir kati hüküm vereceği salahiyesine itiraz olacağı asla hadis olmamış iken muvehhiren bu hususta Lahey beynelmilel: mahkeme-i adaletine müracaata lüzum görülmüş olması Cemiyet-i Akam meclisinde ittifak-ı ara ve tesanüt bulunmadığına ve heyetin pek müşkül vaziyet üzerinde idare ve nüfuzunu kaybetmiş olduğuna pek beli bir alamet idi. Lahey mahkemeyi adaletin vasıl olduğu kararda Cemiyet-i Akvam meclisi salahiyetlerini tetkik ve Musul ihtilafının evveliyatını tahkik ve tebdî etmiş olan zevatın bolca hasıl etmiş oldukları kanaati teyit eyledi. Diğer cihetten Cenevre’de hadis olan ümit kırıcı vaziyetten sonra Cemiyet-i Akvam Bulgaristan ve Yunanistan arasında hadis olan vahim bir meseleden dolayı Paris’te akdi içtima ederek, dermeyan olunan bütün tahrirata tesb-i istihkak edecek mahiyette seri ve kati karar ittihaz etmişlerdir. Fil hakikat Irak hududunun tahlilindeki müşkülât Cemiyet-i Akvamın hal etmiş olduğu Balkan münazaasındaki müşkülattan çok büyüktür. Malum olduğu üzere İngiltere daha evvelden Cemiyet-i Akvam meclisinin vereceği hükmü kararı mecburi olarak kabul eyleyeceği bildirmiş idi. Fakat Türkiye Cumhuriyeti Cemiyet-i Akvam azasından değildir Türkiye murahhasası Eylül’de Cemiyet-i Akvam huzurunda selefinin suret-i resmîyede kabul edileceğini beyan ettiği Cemiyet-i Akvam kararının kabul eylemeyeceğini bildirmişti. Türkiye matbuatı son zamanlarda son derece şedid ve şedidkar bir lisan kullanmaya başlamıştır. Şarka mahsus şayialardan blöf ve mübalağalardan sarf-ı nazar olduğu halde dahi Türkiye’de oldukça istihzaratı askeriyede bulunduğu görülür ki: buna nazaran Türklerde Cemiyet-i Akvam tarafından verilecek na müsait bir kararı salah kuvvetiyle tanımaya kalkmak fikri mevcut demektir. Fakat Cemiyet-i Akvam meclisi diğer hususta gösterdiği azim ve celadet ve kendi nüfuz maneviyesini nazar-ı mütalaaya alarak sağlam vazih ve tefaki ittifakı ara müstenid bir karar verecek olursa ortada duran cebre müracaat tehlikesi büsbütün bir taraf olmasa bile vaziyete hâkim bir anasır siyasi olmak ehemmiyetinden büyük miktarda kaib eyler. Musul meselesinde Cemiyet-i Akvam

meclisinin seri ve kati ittifak ile karar vermesinde büyük bir kaib daha vardır bu bile bir karar el yevm Cemiyet-i Akvam husmasından hali olmayan bir cihana bir müessesenin en müşkül bir meseleyi beynelmileli surat ve katiyette hale muktedir olduğunu gösterecektir. Biz yani İngilizler işte bu hesap ve itimat ile der ki: Musul meselesinde İstanbul konferansında bir netice hasıl olmayınca Cemiyeti Akvama müracaatı tasvip eyledik. Eğer Cemiyet-i Akvam meclisi doğrudan doğruya bir hükmü karar katiyesi vermeyi münasip görmeseydi tabi İngiltere ile Türkiye arasında hususi mukamelet ve müzakerat tekrar başlayacak idi. Fakat ortada böyle bir mahzur olmayacağından bu defa Cemiyet-i Akvam meclisinin kati bir karar ita edeceğine tanımak için bütün sebepler mevcuttur. Diğer cihetten geçen eylülde İngiltere matbuatını ihtiyar etmiş oldukları tehditkarene neşriyat-ı mütemadiyeye avdetten hiçbir fayda hasıl olmayacağı gibi birçok hakikatlerde ortada zayi olacak, neticeler tahtı tehlikeye girecektir. Gazetemizin bu sayfasında şark mesailinde sahib-i ihtisas bir zat tarafından yazılıp neşredilmiş olan mektupta bu tarzda tedhişkarane neşriyatın Türklerin inadını tezyit etmekten başka bir şeye yaramayacağı beyan edilmektedir. Hakikatin böyle olduğuna pek kuvvetli bir şahit daha vardır: yani İstanbul'dan Türkleri tedarikan-i azimeyi harbiyede bulduklarına vesaireye ait intişar etmekte olan bütün tehditler İngiltere'de bu nev-i neşriyatın iyice meydan almasından sonra ortaya çıkmıştır. Böyle bir zamanda neşriyat-ı mezkurenin tazelenmesi hiç şüphesiz İngiltere hükümetini müşkül bir mevkiye vaz' edecektir. Fil hakika bu nev-i neşriyata bulunanların maksatlarının ancak İngiltere hükümetini müşkül mevkiye koymaktan ibaret ihtimali de vardır. Fakat bu fikirde olanlar neşriyatı vakanın Cemiyet-i Akvam meclisi kararına âdem-i itaati teşvik ederek müesse-i mezkureyi ne derece müşkülata duçar eyleyeceğini acaba idrak ediyorlar mı.²³³

²³³ “Yeni Musul”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:135, Ankara, 1925, s.2165-2171.

MUSUL HEYECANI

5 Kanunuevvel Daily Mail gazetesinin baş makalesi:

Musul hakkında büyük bir endişe ve heyecan izhar ediliyor ve bu ortada bazı muta'assıblar var ki: bunlar Büyük Britanya'nın Irak'ta bil müddet kalmasını talep etmekle kanaat eylemeyerek, deniz sahilinden 700 mil uzakta, yukarı Dicle havalisinde kain olan o uzaktan Musul vilayetinin selamet ve mafhuziyetini de deruhte eylesini istiyorlar. Bu kızgın kafalılar, bu memleketin yani İngiltere'nin Musul vilayeti hakkındaki kararını vermiş olduğunu der hatırlar ederlerse iyi bir harekette bulunmuş olurlar. İngiliz Mezopotamya'da kalmak fikrinde olmadığı gibi, Musul vilayeti yükünü yüklenmek de hiç niyeti yoktur 1923 senesi 3 mayısta Mr. Baldwin 1928 senesinde Mezopotamya'ya karşı olan taahhüdât ve meseleler kurtulacağımızı vaat etmişti ve uzun birkaç hafta evvel 20 Şubat'ta Mösyö Bannerlor'da tesis etmiş olduğumuz bu hükümete eli nihate tevacüza hariciyeye karşı müdafaa etmeği taahhüt eylemiş olduğumuzu zan eylemek gülünç bir şey demişti. Mr. [...] ²³⁴ o zaman hakikati fikirler umumiyyeye bildirdiler. Yani o zaman parlamentoda bulunan bütün mebuslar, Cemiyet-i Akvam ne derse desin ne karar verirse versin, İngiltere'nin 1928 senesinden sonra bir gün bile Mezopotamya'da durmayacağına kanaat etmişlerdi. Muahharen bu komisyonda Musul vilayetinin hukuk-u düvel nokta-i nazarlardan Türkiye icra-ı mütemmesinden bulunduğu kararını verdi. Şimdi de mutlaka tetkika memur edilmiş bulunuyor; fakat bu mesele ile alakadar olanlar bilsinler ki: İngiltere halkı Musul vilayetini [...] ²³⁵ ve bâd-i hevare tehlikeler yüksek görünmeğe karar vermiştir. Avrupa kıtasında Musul'u Mezopotamya'ya ilave etmek ve her ikisinin yüküne de bizim o zamanlarımıza benzetmemek isteyen dostlarımıza bulunduğu şüphesizdir. Biz bu suret harekete rıza göstermekle herkesin nefretini üzerimize celp edeceğimiz ve herkes hesabını bize tediye etmiş olacağız. Avrupa kıtasındaki dostlarımız Musul vilayeti için deruhte edeceğimiz mesuliyetlerin bizim için bir zaaf memba olacağı pek ala biliyorlar. Musul meselesi ömrün bahçesine gömülmüş bir çembere biz bu [...] ²³⁶ alacak başka

²³⁴ Okunamadı.

²³⁵ Okunamadı.

²³⁶ Okunamadı.

birinin işine yarayacağını ve bizim için mucip müşkülât olacağı bir zamanda hemen patlatılacaktır. Herhangi bir zamanda Türkiye ile hemen ciddi bir kara harbine girişecek Britanya İmparatorluğu daima ve her defasında duçar müşkülât olacaktır. Türkleri Filistin'den ve Bağdat'tan sökmek için çektiğimiz meşakkatleri der hatırlayanlar Türk kıymet-i askeriyelerini öyle cahilane bilinmezler. Bizim mösyönün sebat ve inatta ki kuvveti de istisgar etmiyoruz. Fakat hükümetin de milletin pek vazihen izhar ettiği arzuya karşı tedbirsizlik fikrine tabiyet etmeyeceğini kuvvetle ümit eylemekteyiz. Bu hükümetin Mezopotamya'dan çıkmak için daha önce vermiş olduğu vahitten tekvil edemez, bizim orada oturmağı taahhüt eylediğimiz iddiasına saplanamaz. Binaenaleyh biz Musul propagandacıları tarafından koparılan pazarlıklara ehemmiyet vermediğimiz gibi, matbuattaki yegâne dostu tarafından yapılan Kürtlere de kulak vermiyoruz.²³⁷

²³⁷ "Musul Heyecanı", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:135, Ankara, 1925, s. 2178-2180.

MUSUL MESELESİ VE CEMİYET-İ AKVAM

8 Kanunuevvel tarihli [...] ²³⁸ press'den:

Hafta içi Cemiyet-i Akvam tekrar Musul meselesi ile işğal edecektir. Hiçbir zaman Cemiyet-i Akvam ruzname-i müzakeratı bunun kadar har ve neticesi itibariyle ayrı mesuliyetli bir mevzuya sahne olmuştur. Mesele müzakere hususu bir mahiyeti haizdir. Çünkü bu meselede bir tarafta en kudretli memleketlerden biri diğer tarafta zengin ve mefuh tecrübelerle çok akıl ve olmuş ve sebeple müdafaa işğal ve menafi meşruası yolunda yalnız itimat nefsine istinat eden bir şark milleti karşı karşıya bulunuyor. Türkler için burada, Lozan muahedesinde de te'kîd ettikleri vecihle hayati bir mesele mevzu bahistir. Bu sebeple şayan Musul yeni bir şark harbi, herhalde bu mıntika üzerine ittihasar etmeyecek bir harp ocağı olursa büyük hayret edilecek bir şey olmaz. İngilizler Lozan muahedenamesi ahkamına Cemiyet-i Akvama münâzeun fih meselede bir hükm-ü karar hakkı bahşettiği telkisinde ısrar ederken diğer taraftan Türkler bu telkiyi katiyetle red ve aynı katiyetle ısrarla Cemiyet-i Akvam encümeninin veya Cemiyet-i Akvam meclisinin salahiyetlerinin itilaf husulüne matuf bir tasavvutun daire şumulünden harca çıkarmayacak bir mahiyette olduğunu teyit ediyorlar. Her iki tarafça gösterilen delail vesikanın hakiki kıymeti hakkında bir hüküm verebilmek için onları Musul Meselesinin Lozan'da taht-ı tesirinde müzakere olduğu ahval vaziyete rabt ile nazar-ı dikkat almalıdır. Bu mesele evvel Türk-İngiliz murahhaslarının doğrudan doğruya müzakeratına mevzu oldu ve bu esnada birde Lord Curzon kanunuevvel nihayetlerine doğru İsmet Paşaya Musul vilayetinin Türkiye ile Irak arasında taksimini ahvalden bir teşebbüste bulunmağa teklif etti. Bu taksim Musul şehri ile sair iki kazanın Türkler 'de kalmasıyla garipteki iki kazanın Irak'ta bırakılması şeklinde olacaktı. Fakat bu teklife müsbet veya menafi bir cevap verilmeden İngiliz murahhası fikrini değiştirerek bütün meseleyi reis bulunduğu arazi komisyonuna ve İngiltere'nin bütün münâzeun fih mıntika üzerindeki mütalaa ibkâ etti. 23 kanunusani 1923 tarihinde evvelkinde önceki celsede her iki taraf heyet-i murahhasları mutâlebâlarını adla ve esbab mecbur iradeyle arz ve izah ediyorlar. Bu sırada Lord Curzon gözünden izahatına hükümetin meselenin Cemiyet-i Akvam gibi müstakbel insarın tetkik ve kararına arz-ı hususunda ki teklifini bildirmekle hitam

²³⁸ Okunamadı.

verdi ve kendisinin bu hükm-i mevsunun kararına mutâva'at edeceğini ilave etti. Öğleden sonraki celsede İsmet Paşa, Lord Curzon izahatından muhtelif red ve cerh ile beyanatının hitamında atideki izahatta bulundu: Musul meselesi ehemmiyetinde bir arazi meselesinin Cemiyet-i Akvam hüküm ve kararına arzı adilane bir usul değildir. Mesele İngiltere hükümeti kendisine ait olmayan bir mıntıka üzerinde ifa edilen bir murakabe hakkında müzakerat ihdası istiyor. Büyük millet meclisi hükümeti ne Musul gibi vatanın aksam mütemmesinden olan bir mıntıkanın ve ne de burada sakinleriyle menbanın mükaderatını bir hüküm kararına bağlayamaz. Türk hükümeti tezinin doğru olduğuna kani ve Musul vilayetinin iddiasını istihdâf eden nokta-i nazarda mazurdur. Burdan çok vaz' vaza olduğu görülmektedir. Lord Curzon Beyle bunu büyük bir açıklıkla anlamıştı. Fakat bu da mumaileyh teklifini tekrardan ve İsmet Paşa kabul ettiği taktirde Cemiyet-i Akvamın hangi usullerle takip edeceğini izahattan alıkoymadı. Mumaileyh bundan mâ'adâ Türk heyeti murahhasası reisine Cemiyet-i Akvam salahiyetleri tanınmasa bile aza müttefiken kabul etmeden ve Türkiye'nin muvakkati olmaksızın bir karar verilemeyeceği hususunda teminat verdi. (Sarı kitap sayfa 303)

Malum olduğu vecihle Lord Curzon tarafından izah olunan usul Cemiyet-i Akvam ahitnamesinin 10'uncu maddesinde gösterilen usulden başka bir şey olmadığı gibi bir hükm-ü mahkeme aliyesi usulüne ait hiçbir şey ihtiva etmiyordu. Yukarıda ne mahiyette olursa olsun İsmet Paşa aynı celsede tekrar Musul meselesinin haline hükm-ü kararına mütevakkıf kılınan herhangi bir teklifi kabul edemeyeceğini bildiren sözlerle Lord Curzonun talebini red eylemeyi muvafık buldu. Bu ikinci red karşısında Lord Curzon tehditkâr bir tavır alarak gerek İsmet Paşayı gerek arazi komisyonu hükümetinin Cemiyet-i Akvam meclisi azası sıfatıyla Cemiyeti Akvam nizamnamesi 11'inci maddesi mucibince Cemiyet-i Akvama müracaat ile ona beynelmilel salah ve müsalemet ve milletler beyanındaki esasen vaziyet-i taht ettiğini bildireceğinden haberdar etti ve derhal bu adımı attı. Hadisat hakikiyeye rücu edelim. 1923 kanunusani nihayetlerine doğru itilaf devletleri İsmet Paşaya bir salah projesi taktim ettiler. Bunun Türkiye'nin cenup hudutlarıyla alakadar üçüncü maddesi atideki mealde idi:

Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından verilecek karar istinat ile tespit olunacak hat bu şekil tamamen İngiliz heyeti murahhasası nokta-i nazarına mutabık bir mahiyette idi. Türkler bu maddeyi kabul etmekten muhakkik olarak sakındıkları gibi bütün salah projesine de red ettiler. Musul meselesi hakkında ise İsmet Paşa salah muahedenamesi çerçevesinden ihraç ile ileride meyan bir zaman tarafında mütekebil bir anlaşma dairesinde hali fikrini ortaya attı. Birkaç gün sonra müzakerat kat eyleyerek heyet murahhasları memleketlerine avdet eyledi. Bununla beraber avdetten evvel Lord Curzon'nun ikematgahında son bir teâti efkarda bulunmak hususu tespit eyledi. Yevm mezkurda Lord Curzon münâzeun fih meselenin doğrudan doğruya tanzimi için tensip olunan zamana kadar mütekebil muhafazası şartıyla İsmet Paşa'nın teklifini kabul etti. Bununla beraber mumaiyleh kendisi tarafından Cemiyet-i Akvam meclisine teklif olunan usule tekrar müracaat hakkı mahfuz bulunduğunu çünkü bu usulünce yalnız talik olmuş mahiyette olduğunu ilave etti. Murahhaslar Lozan'a avdetlerinde 3'üncü madde mealinin teşebbüs nihayetinde buna bir formül ilave ettiler ki bu, mukavele projesinin aynı maddesinden çok [...] ²³⁹ etmekte idi. Hakikaten yeni formül meseleyi Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından verilecek bir karara itilaf vuku bulmadığı taktirde münâzeun fih meselesinin Cemiyet-i Akvama arz edileceği tarzında rabt eden evvelkisinin aksine tasarruh etti. Son formülün Türk heyeti murahhasası eseri olduğunu celb-i nazarı dikkat etmek faydadan hali de gelir. Çünkü bu, Lozan muahedenamesinin 3'üncü maddesinin mütalaa ve tetkikte nazarı dikkate alınacak en esaslı ve mühim bir noktadır. ²⁴⁰

²³⁹ Okunamadı.

²⁴⁰ "Musul Meselesi ve Cemiyeti Akvam", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:138, Ankara, 1925, s. 2215-2220.

MUSUL NİZA'

7 Kanunuevvel tarihli Kölnische Zeitung'dan Londra:

Musul meselesinde Cemiyet-i Akvamın vereceği karar burada gittikçe tezâyüd eden bir heyecan uyandırmakta ve bu mevzu siyasetin en ileri sıfatlarda ihza mevki etmektedir. Ne şans ertesi günü bu heyecanı Cenevre'den gelen bir haberle tezyit etmiştir. Buna göre gerçi bir taraftan Tevfik Rüştü Bey diğer taraftan Chamberlain ve Emery arasında husususatı efkarda bulunulmuştu bunlarda Türk heyet-i murahhasının hiçbir noktada ricaat etmemek hususunda sıkı talimat aldığı tezahür etmiştir. Türk siyaseti Cemiyet-i Akvamın kararını gelecek içtimada vermesini temin yolunda mümkün olduğu kadar vakit kazanmak hususunu istihdaf ettiği anlaşılmaktadır.

Türkler gelecek içtimada Almanların da intihabat mevcudiyet edeceklerini ve onların yanında nokta-i nazarlarını arz edeceklerini ümit etmektedirler. Burada ki resmi mahfilde, Daily Telgrafın izahatına göre esasen kararın tehir olunacağına intizar edilmektedir. Seri ve kati bir karar Lahey mahkeme adliyesinin tavsiyelerine tevafuk etmeyecektir. Çünkü mezkûr herhangi bir kararı iştirak eden devletlerden maada bütün azanın müttefikane kabulüne ve böyle bir kararın icrasına tevessül olunmadan evvel, bir daha münazeun devletler arasında bir itilafa tavassut olunması hususuna rabt etmektedir. Cemiyeti Akvamda herhalde bu yolda memnuniyetle yürüyecektir. Çünkü Türkler tarafından kararı hükmü nazarı dikkate alınmadığı taktirde onlara karşı tedbire müracaat mecburiyet ve tehlikesi bu vaziyette ber taraf edilmiş olacaktır. O halde her şey müzakeratın uzun zamana taliki lehinedir ve bu halde ya Cemiyet-i Akvam meclisi ya da üçler komitesi tavassutta bulunacaktır. Cenevre'deki İngiliz siyaseti herhalde şu surette tezahür edecektir: İngiliz Türklere Cemiyet-i Akvam tarafından verilecek bir karara itibar olup olunmayacağını soracaklar ve şaiya Türk cevabı ya menfi ya da kaçak bir tarzda olursa o zaman İngiltere heyeti murahhası cemiyet azası sairesinin kararın ifası hususunun tatbikinde İngiltere'ye müzakerat etmeğe hazır bulunup bulunmadıklarını tespit edecektir. Bu da müzakerat ya askeri kuvvetlerle ya da ablukaya iştirak şeklinde olacaktır. Şayet Cemiyet-i Akvam azası bunu red ederse o zaman tabi Büyük Britanya hudutları

takibe veya temin olunmamış ve bu suretle istikbal için yüksek bir bar olacak olan bir himayeyi daha fazla muhafaza edip etmeyeceği hususunu düşünecektir.

Cemiyet-i Akvam meclisinin tavassut teşebbüsleri boşa çıktığı taktirde meclis azasının müttefikken karar verip vermeyeceği de şüphelidir. Bu ahval ve vaziyet dolayısıyla Musul meselesiyle gelecek Mart'ta meşgul olunacağını zan ediyoruz. Bu zaman zarfında Parlamentoda hükümete muhalif pazarlıklar hadis olacak ve [...] ²⁴¹ kalamayacağını amele parlamentosunun avam kamerasında verdiği bir teklif takrir-i ispat etmektedir. Bu takirde İngiltere'nin Irak içinden derûhde mesuliyet ettiği uzatılması talep olunmaktadır. ²⁴²

²⁴¹ Okunamadı.

²⁴² "Musul Niza", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara: 140, Ankara, 1925, s. 2247-2249.

CEMİYET-İ AKVAM VE MUSUL

9 Tarihli Daily Telegraph baş makalesinden:

Birçok sahnelere daha evvelden varit olması icap eden şüpheler nihayet dünkü gün Cenevre’de hakikate inkılap etmiştir. Yani Cemiyet-i Akvamın son hükmü için tayin ettiği üçler komisyonu ittifak-ı ara hasıl edememiştir. Der hatır olacağı vecihle bundan üç ay evvel, Cemiyet-i Akvam meclisi Türkiye ile İngiltere arasında Irak hududuna ait itilaf-ı mevcudun haline hâdim olmak sıfatıyla bu meseleye dahil ve alakadar olmuştur. Daha bundan evvel Cemiyet-i Akvam meclisi komisyonu elinde 1924 senesi teşrinievvelinde yine kendi intihab [...] ²⁴³ olan bir komisyonun gayet mafsal ve fakat netice-i katiyye ifhâm etmeyen bir raporu mevcut idi. Bu rapor Lozan muahedenamesi ahkâmının tatbiki nokta-i nazarından haiz ehemmiyetti. Bundan sonra Cemiyet-i Akvam meclisi tekrar tekrar iki tarafın müdasını dinledi ve nihayet bütün davının hali yeniden azasından olup İspanya, İsveç ve Avusturya mümessilleri bulunan üç zattan mürekkep bir komisyona havale etti. Evvel bu komisyon Irak meselesinin Cemiyet-i Akvam meclisine havalesinin ve Cemiyeti Akvamın bu husustaki salahiyetinin mahiyeti hakkında kanuni şüpheler uyandırdı ve meseleyi Lahey mahkeme-i daimi adaletine tevdi eylemiştir, mahkeme-i daime de hükmünü vermiştir. Tali komisyon Cemiyet-i Akvamın verdiği bu salahiyetle müsellağ olduğu halde icra-ı vazife etmiş ve fakat şimdi anlaşılıyor ki: bu vazifesini bir türlü dürüst ifa eylememiştir. Şunu yazmak kafidir ki: üçler komisyonu kendisinden matlab olan hizmeti ifa etmemiştir. Vaziyet bundan üç ay evvel ne ise yeni odur. Velhasıl bu vaziyet şudur ki: iki taraf muhalifin davasında sebat ettikçe ki tarafların bu davadan vazgeçmeleri ihtimali yoktur henüz hiçbir şey hal olunamamıştır. Eğer bu vaziyet yine bu şekilde sebat ettiği halde meşguliyetten kurtulmak için Mr. [...] ²⁴⁴ hükümeti namına kati karar alınması Cemiyet-i Akvamdan talep edilmiştir. Daily Telgraf gazetesi malum ve ma’hûd halet-i fikriyesiyle birçok kelime oyunları üzerinde efkâr-ı karibi işgal etmek dâ’îyesinde bulunduktan sonra diyor ki: ben kendi hükümeti namına Cemiyet-i Akvamın hükm-ü suretiyle ve icab-ı bir karar vermeyeceğinden asar ediyorum. Velhasıl Musul

²⁴³ Okunamadı.

²⁴⁴ Okunamadı.

meselesine ait bütün vakayı şimdiye kadar hiçbir neticeye vasıl olmamış ad edebiliriz. Yani Türkiye hükümetinin 1924 senesi haziranında Cemiyet-i Akvam hakemliğine kabul edileceği hakkında fikir bugün mevcut değildir.

Bu meselenin o zamanda en büyük fenalık Türkiye'nin kendince ittihaz eylediği tarz istihgar ve inat bundan mütevellit ahval-i Türkiye'ye aittir. Daily Telgraf kıymeti ameleye siyasiyesi olmayan Musul meselesinin bizce malum safhatından avam garibane surette bahis eyledikten sonra ihtiyatlı bir lisan ile akıl ve mantığın galip fikrini dermeyan ediyor.²⁴⁵

²⁴⁵ “Cemiyeti Akvam ve Musul”, *Ecnebi Matbuatı Hülusaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:141, Ankara, 1925, s.2263-2265.

MUSUL İHTİLAFI

İngiltere Hariciye nezaretinden sipariş edilen rapor meclise takdim ediliyor:

11 kanunuevvel tarihli Mattino gazetesinden: Türkler ve İngiliz tarz-ı müzakeresi:

Cenevre 10 Kanunuevvel muhabiri mahsusamızdan Türk heyet-i murahhasının ne tarzda hareket eylediğini ve Salı gün ki temastan sonra muhtemel olan maksadı neden ibaret olduğunu önce yazmıştır. Hiç şüphesiz Türk itilafkarılığını zem ve fasl eylemek kolaydır. Müneyyir itirazının mahiyeti hakkında şiddetle idare-i lisan eylemek ve Ankara hükümetine Abdülhamit'in idaresine tesviye etmek sayılır. Matbuat mümessilleri ve İngiltere ve Fransa hariciye nezaretleri mümessilleri bu babda herkese tevkif etmektedir. Hatta arazilerini bir şe'niyet suretinde telki eden bazıları inkıda'nın tahkik edildiğini ilan ediyorlar ve bunun mesuliyetlerini bil tabi Türk Cumhuriyetinin murahhaslarına tahammül ediyorlar. Fakat hemen hemen hiç kimse hakkında Ankara heyet-i murahhasasının müddeiyatını neden ibaret olduğunu şimdiye kadar bildirmedi. Bu heyet-i murahhasa münakaşasından imtina mı ediyoruz. Her türlü müzakatı tevkif etmek ve bil tehir salah müracaat eylemek mi istiyor. Mesele katiyen bu şekilde değildir. Hali hazırdaki Türkiye'nin en maruf hukuk meyanında sayılan salı günü dermeyan eylediği kuvvetli delil şöylece hülasa olunabilir: ne Lozan muahedenamesinde ne de Cemiyet-i Akvam ahitnamesinde hiçbir şeyin meclisin mecburi hüküm salahiyetine icra eylemesine müsaade bahis değildir. Biz kendisinden alakadar iki tarafın önce kabul etmesi iktiza eden itilaf tahkim talep ediyoruz. Tahkim mecburi veya daha ise doğrudan doğruya tahkim veya itilaf işte salı günü gösterilen müzakerede mevzu bahs olan tabirat.246

²⁴⁶ “Musul İhtilafı”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:141, Ankara, 1925, s.2266-2267.

MUSUL MESELESİ

10 Kanunuevvel tarihli New East (Yakın Şark) mecmuasından tercüme olunmuştur:

Mecmuamızın bu nüshası makineye verileceği esnada Cemiyet-i Akvam meclisinin Musul tahkikatındaki kararı da verilmiş bulunması çok muhtemeldir. Irak'ta bugün takip olunan İngiliz siyasetinin muhalifleri efkâr-ı umumiyeyi kendi taraflarına çevirmek için son saatte bir gayrette daha bulundular; fakat bu hususta kazanmış oldukları muvaffakiyet ümit ve arzularıyla hiç de mütenasip çıkmadı. [...] ²⁴⁷ sokağındaki bu sözden Daily Mail gazetesi merak ediyor, [...] ²⁴⁸ sokağındaki üç terzi ile müttefiken bütün İngiltere halkı namına kendisi salahiyettar ad ediyor. Daily Mail diyor ki: bu memleket Musul meselesi hakkındaki fikrini tamamıyla tespit etmiştir. İngiliz milleti Mezopotamya'da kalmak istemediği gibi Musul yükünü yüklenmek istemiyor. New press mecmuası Daily Telgraf gazetesinin bu hususta böyle bir beyan-ı mütalaa etmek hakkını nereden aldığı müstehziyane bir lisan ile sorduktan sonra İngiltere hükümetinin Irak katiyesi istiklali kesb-i resanet edinceye kadar onu müdafaya borçlu olduğunu beyan ile beyanatına şöyle devam ediyor: Musul vilayetini İngiltere'nin boynuna yük etmek istenilince İngiltere rical-i hazire hükümetinin hiçbirinde böyle bir fikir yoktur. Bilakis muhaliflerin dediği gibi İngiltere Irak'tan vakitsiz ve istical içinde çekilecek olursa işte o zaman Musul vilayeti İngiltere için bir menba merhem olacaktır. O vakit o zaman Irak devletinin mevcudiyet ve istiklali hemen mahvolacak, Türkiye tekrar Basra körfezine kadar kesb-i ittisa edecek Türklerin başka bir millet elinde, İngiltere'ye karşı tekrar bir alet gibi kullanılacaklardır. Türkiye, arazi mevcudiyesi Anadolu'ya Türklerle meskûn araziyi münhasır kalacak kendi hayatını yaşamak kendi milletinin daha hissine muvafık bir istikamettir. İnkişaf eylemek hususatında icap eden müsaade ve fırsatlar malik bulunacaktır. Binaenaleyh Türk hakiki dostları olanlar yedi seneden beri Irak toprağında ilhak edilmiş olan Musul vilayetini tekrar elde etmesini arzu edemezler ve bundan sonra gelecek bir tarihte Türklere Musul'u vermemek hususunda yendiklerine müteakip mevk-i iktidara gelmiş olan İngiliz kabinelerinin yine

²⁴⁷ Okunamadı.

²⁴⁸ Okunamadı.

Türklere yapmış oldukları ehemmiyetli hizmetin kıymeti aşikâr olmayacaktır. Musul meselesinde muhalifler Büyük Britanya imparatorluğu Irak'a vermiş olduğu vaktin ifasından mana etmek üzere müteadid taraflardan ibraz olunan muhalefetin bazı safha garibesi bu muhalefetin tehditte müstetir olan maksatları anlamak için pek tabi bir his uyandırmıştır. Hiç şüphe yok ki: bu muhalif fırkanın maksad-ı hafiyeleri hakkında her tarafa söylenilen aşağı olunan ve en çirkin şikâyet bütün bu muhaliflerin birkaç yağ imtiyazcılığı peşinde koşan şahsiyet etrafında toplanmış oldukları hususa dair evvelden idi. Bu şâyaya nazaran Türkiye Musul'u tekrar ele geçirdiği halde Turkish Petrol şirketinin mucur imtiyazı Türkiye hükümeti tarafından fesih edilecek ve yağları işletmek hakları bu muhaliflere tefviz olacaktı. Fil hakika bu pek ağır bir ithamdır bir takım İngiliz tacirlerinin mahfaz maksadı şahsiyeleri için kendi vatanları aleyhine ecnebi bir devletle entrika çevireceklerini ve üç müteakip İngiliz kabinesinin takip eyledikleri milli siyasetlerine karşı duracaklarını düşünmek müşkül bir iştir.

İstiza ile Daily Mail gazetesinin sarf-ı ticari bir menfaat okuruna Türklere yaranmaya uğraştığı farziyesi de suret-i katiyede kabul etmek müşkül olduğundan bahis eyledikten sonra o halde biz yine muhaliflerin hüsn-ü niyet sahibi olduklarını, fakat bahsettikleri meseleden cahil bulduklarını kabul edelim. Geçen hafta vatan perverliğe kabul telif olmayan bu tarz-ı hareketi haklı göstermek için müteadid teşebbüslerde bulundu. Misal başlıca iş ortaya resmen sağlam bir fikir atmak değil ve bir sabah gazetesinin beyanatı aksi seda gibi tekrar etmekten ibaret olan bir akşam gazetesi Musul meselesinde hükümete muhalefet edenlerin nikat-ı atiyeye istinat etmekte olduklarını yazmıştı:

Cemiyet-i Akvam tahkikat komisyonu Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu iddia eylemiştir.

Mösyö Baldwin 1923 mayısında İngiltere'nin Irak üzerindeki mandaterliğinin 1928 senesinde hitam bulacağını vaat eylemiştir.

Halbuki bu iki beyanatta hakikate muvafık değildir. Fil hakika İngiliz gazeteleri sıhhat ve ciddiyet nokta-i nazardan önce haiz oldukları [...] ehemmiyeti çoktan beri kayıp etmiş bulunuyorlar ise de yine bu gazeteler büsbütün yalan olan

şeyleri bir hakikat barize şeklinde efkâr-ı umumiye taktim edecek derecede sevk sukut etmemişlerdir. Yine bu cümleden olarak Cemiyeti Akvamda Musul'un hukuken Türkiye'ye ait olduğuna ait hüküm dermayan etmemiştir. Vaki olan bir şey varsa salahiyet istişareyi haiz bir komisyon kendi nokta-i nazarını bildirmiş olmasından ibarettir ki: bu da bir memlekette alınmış olan kati arazinin o memleket tarafından resmen terk ve teslim edilmedikçe sırf kanuni nazardan memleket-i mezkûr eczasından ad edilmesi teamülden başka bir şey değildir. Komisyonun bu hükmü sırf nazarı bir taraftan vasıl olmuş bulunması biraz eşkıya da birçok esbap iktisat ve ırki peşin mütalaaya alarak neticede Musul'un Irak ile birleşmesi muvaffak olacağını ileri sürmüş olmasıdır. Yine bir takım İngiliz bozgunculuklarının Musul vilayetinin İngiliz ordusu tarafından mütareke ahkâmına mugayir olarak işgal edildiği davasında bulunmaları da asılsızdır. Diyelim ki: sırf cahilane müsteddirdir. Hariciye hadisane şahit olan bir takım erbab rey ve efkâr-ı ahir şeklinde düşündükleri halde bilhassa İngilizlerin kendi memleketleri ve hükümetleri hakkında asılsız bir takım istinatta bulunmaları şayan teessüftür.²⁴⁹

²⁴⁹ "Musul Meselesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara: 142, Ankara, 1925, s. 2279-2283.

MUSUL VE CEMİYET-İ AKVAM

11 Kanunuevvel tarihli Press gazetesinden: evvel Lozan mukavelenamesinin 13'üncü maddesi mukarreratının vesait mana ve şumulüne tetkik hususunu tecrübe edelim. İngiliz mukavelename mezkurenin 13'üncü maddesi mukarreratı mucibince akd her kısmın Cemiyet-i Akvam hükmü kararına müracaat mecburiyetinde bulunduğu hususundaki iddia ve tefsirlerini yine neye istinat ettiremediler.

Son kısımda iki defa tesadüf edilen karar kelimesine acaba bu kelimenin Cemiyet-i Akvamı mevzu bahs eden yegâne bir kısım olan ikinci kısma râci olduğu hak gözetmek şartıyla farz edebilir miyiz? Cümlelerin manasını zorlamak da ne mana var? Şimdi tarafeyn bir hükmü karar isteseydi, kendilerini bu maksatlarını vâzih ve iki manalı olmaktan variste bir tarzda ifade ve ikinci kısmın sonuna bu hususta bir karar verecek olan Cemiyet-i Akvam meclisi? Gelmelerini ilaveden kim mana ediyordu. Yoksa bu basit bir tesadüf mü haml edilmelidir? Tabiatıyla hayır eğer karar gelmesi ikinci kısma râci olsa idi bundan statükonun muhafazası hususunu cami ve taifenin de yalnız ikinci kısma râci olduğunu mantıken istihraç olunabilirdi ve bu halde de Cemiyet-i Akvam tarafından verilecek karara râci demek olurdu ki buna göre de tarafeynin vaziyet hazireyi (statüko) itilaf olunacak bir şekil hal için verilen 9 aylık bir vaat esnasında istedikleri tarz-ı tebdil hakkına malik olmalarını ifade ederdi. Ve bu netice-i itibariyle saçma ve müzakeratta memur olanlara manasızlık atıf etmek demek olur. Bu meali daha derinden tetkik edecek olursak 3'üncü kısmın 2'inci kısımdan ziyade 1'inci kısmı aidiyet ve münasebet tezahür eder. Hakikaten Türki'ye Lozan kongresi zamanlarında ordusunu harbe mehya bir vaziyette tutuyordu. Hatta protokollerde Lord Curzon'un 23 Kanunusani içtimainda Musul istikametinde bir Türk hareket-ı askeriyesi imkanı dolayısıyla endişe ve tehâşi ettiğini görüyoruz. (Sarı kitap sayfa 303) bununla beraber münâzeun fih meselesinin Cemiyet-i Akvama arz edilmesi için Lozan muahedenamesinin meriyetinden itibaren 9 ay (ki bu zaman zarfında her iki hükümet arasında ki bil vasıta müzakerat idame edilecekti) beklemek icap ediyordu. Halbuki İngiltere bunu teklif ederken muzaffer ve terhis olunmamış Türk ordusunun herhangi bir saikle meseleye faal bir suret-i hal bulması tahribeye girişmesi tehlikesine karşı bunun doğrusu da kendisine tecavüzden ve güya hususuna temin etmeği düşünmesini farz

etmek daha mantıklı değil miydi? Bu şekilde bir tetkik neticesi 3'üncü kısım başka bir mana ifade eder ve o zaman karar gelmesi sureti hal manasından başka bir mahiyete haiz bulunmaz. Ve bu vaziyette de bunun bil vasıta müzakerat veya Cemiyet-i Akvam faaliyetinin neticesi olması mesavidir. O halde 2'inci kısmın manası ne suretle izah olabilir? Ve bunun sebebi mevcudiyeti nedir?

Yukarıdaki izahat dolayısıyla malum müdür Lord Curzon hükümeti namına (yani tamamen bir taraflı) Musul meselesinin arane ettiği mehalliki Cemiyet-i Akvama kendi nokta-i nazarına göre tasvir etti. Mumaileyh sonradan bu teşebbüsün neticesini tehir ederken bile vasıta müzakeratın akim kalması ihtimaline binaen buna tekrar tevsil hakkını muhafaza etti. Türkiye Cemiyet-i Akvama mensup değildir. Cemiyet-i Akvam mukarreratını 17'inci maddesi: Cemiyet azası ile aza olmayan bir devlet arasında bir münazeun zuhurunda iza olmayan tarafından meselenin hali ve tesviyesi için azanın teklif ettiği vazife meclis tarafından adilane ad edilen şart-ı tehditte tabiiyet edilmesi talep olunmasını tespit etmiştir. Bu talebin icrasıyla birlikte meclis münâzeun fi meselenin teffezuati üzerinde tahkikata girer ve vakada en musir ve kemal ad ettiği ademlerin atılmasını teklif eyer. Tabiiyete davet olunan aza olmayan devlet münazeun bir tarafı için Cemiyet azası teklifatını deruhte etmeği red eder ve azadan biri aleyhine harbe kalkışıyorsa madde mukarreratı taht tatbika vaaz olunur. Bu suretle Türkiye heyet-i murahhasası mühim tebdilat icrasından sonra madde 3 ve 2'inci kısmı ilave edilerek hükümeti namına Cemiyet-i Ahkamın Lord Curzonun bir harp tehlikesi hakkındaki izahatı dolayısıyla kazandığı hakka istinaden yazdığı daveti doğrudan doğruya kabul etti. Türkiye buna muvafakat etmiş bulunsa idi mezkûr divane tabiiyetle cevap bile vermemek hususunda muhtardı. Bütün bunlardan Cemiyet-i Akvama madde: 17 mucibince salahın muhafazası yolunda bu gibi vazifelerde düşen vazifenin bir veceati olduğu meydana çıkar: tahkikata girişmek ve kendisine musir görünen tedbiri teklif etmek. Bu noktaya bil hasa atf-ı dikkat olsun tedabire tevsil değil bunları yalnız tevsiye o halde mevzu bahs devlet aza olmayan taraf yani kabul edip etmemek de muhtardı. Bu sebeple bu devlet aleyhine hiçbir güne tedbir tevessül edilemez. Bunlardan maddde 17'inci maddenin işaret ettiği 12 ve 16'ıncı maddelerin tehmil ettiği teklifleri tetkik edelim: tedbir zecriye mevzu bahs eden madde 16 bizzat 12, 13, 15 gibi sair üç maddeye istinat

etmektedir. Madde 12 iki aza arasında vaki bir kıta münasebet tevliid edecek münâzeun fih meselenin ya hükm-ü mahkemesi kararına veya da Cemiyet-i akvama arz edileceğine mühtevidir. Esasen buradan da hükmü kararları verilmek üzere hükümetin Cemiyet-i Akvamın ve taifey-i aleladesi farkında olduğu anlaşılıyor. Bu madde 13 ve 15'inci maddeler muhteviyatı ile tamamen tekit ve takviye edilmektedir. Münaze Cemiyet-i Akvama arz olduğu taktirde ne olabilir? Cemiyet-i Akvam meclisinin münâzeun fih meselede münasip bir hal ve tesviye tarzı bulması hususunu taktir etmektedir.

Madde: 15 kısım 3

Şayet bu suret-i halde maslahane bir tesviyeyi intaç etmezse meclis ittifak veya ekseriyete bir karara istinat eden ve münâzeun fih meselenin tefriatı ile itilafi temin etmek hususunda en [...] bulunduğu suret-i hal tavsiye eden bir rapor neşr ve ilan eder. O halde şayet tarafından birisi buradaki tavsiyelere tabiiyet etmek istemezse bunun neticesi ne olabilir?²⁵⁰ Yalnız Cemiyet azasının teklifi kabul eden tarafa karşı harp etmeği teklif etmelerinden başka hiçbir şey bu sebeple meclis raporunun ittifakı ara [...]²⁵¹

²⁵⁰ “Musul ve Cemiyeti Akvam”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:144, Ankara, 1925, s. 2311-2320.

²⁵¹ Gazetenin devamı flü.

MUSUL HAKKINDA CEMİYET-İ AKVAMIN KARARI

16 Kanunu evvel [...] ²⁵² gazetesinden iki seneden beri bütün münakaşanın ilk safında bulunan Musul vilayetinin aidiyeti (ya da İngilizlerin dediği gibi Irak ile Türkiye hudutları) meselesi için dün zarlar atılmıştır. Cemiyet-i Akvam beynelmilel Lahey mahkeme-i aliyesinin kendisine Lozan salah muahedenamesi mucibince havale ettiği kararı vermiş ve bu suretle Lozan mukavelenamesinden olan siyasi münakaşat ve müzakeratı hitama ettirmiştir. Bu meselenin mütareke-i müteakip Musul İngiliz kuvvetlerinin işgali amel edilen muahedesinin Türklerin Yunanistan'a karşı kazandıkları tarafla ve sonra yalnız bu meseleyi hal edemeyen Lozan muahedenamesi müzakeratından mukavele mucibi Cemiyet-i Akvama müracaat ve mezkûr Cemiyet tarafından esasının tahkiki için gönderilen komisyon ve bu komisyonun herhangi bir kararının istinat edeceği raporu ita edinceye değin geçirdiği muhtelif ve mütenevvi safha malumdur. Mezkûr komisyon mafsalsal bir rapor nazım ederek mütenasip bir suret-i hal olarak, İngiltere'nin asgari 25 sene Mezopotamya üzerinde bir himaye kabul ve bununla memlekette mesuliyet kâr bir inkişaf temine temin etmesi şartıyla Musul'un Irak'a ilhakını tavsiye etmiştir. İkinci bir suret-i hal olarak mezkûr rapor şayan İngiltere Irak'la olan mukavelenamesi mucibince bu himayeyi deruhte edemeyecek olursa iktisadi beraberlik arz eden mıntıkanın Türkiye'ye iadesi teklif ediyordu ve bu iki suret-i halin tatbiki adem-i imkanda ise rapor üçüncü bir sureti hal olarak memleketin Fırat nehrinin aşağı sahil boyunca taksimini teklif ediyoruz. Fakat Cemiyet-i Akvamın bütün sureti halini red ederek meselede komisyonun birinci teklifine Tefvik hareket ederek karar verilmesiyle meseleye ortadan kalkmış nazarıyla bakılmaz. Türkiye, Cumhuriyet-i Akvam kararlarının kendi üzerlerine tatbik etmeyeceğini esasen çoktan emniyet-i kesb ettiğinden uzun bir dertten sonra bu sene Eylül'ün de Cemiyeti Akvamın herhangi bir hakemliğini ve rolünü katiyetle ret etti. Komisyon raporunun her halde hiç olmazsa Bağdat mantığı ile şehrin su ile beslenmesi için ayrı kabi ve Türk olan Diyal'e mıntıkasının Irak'a terki hususundaki işaretine istinaden Türk murahhasları müteaddit esasa müstenid itilaf ve Asya karibinin maslahına bir inkişafını teshil edecek mukaveleler akdi tekliflerinde bulundular. Ve nihayet Türklerin Türkiye-İran

²⁵² Gazete İsmi Belirtilmemiş.

ve Irak arasında bir emniyet ahitnamesi teşkilini kabul etmelerinde Türk mesai'datı en azami bir kıtasını bulmuştu. Mesele Cemiyet-i Akvama arz olunduğundan beri İngiltere bu Türk teklifleriyle alakadar bile olmamak hususunu tercih ediyordu. Vaziyet Brüksel hakkında büyük Türk kıtaatının tahşidi meselesi daha teşdid etmişti.

Türk matbuatı bu tedbirin Türkiye için gayr-i müsait bir vaziyet arz etmesi ihtimaline karşı Türkiye'yi harbe sürükleyebileceğini tehdid-i [...] bir lisanla beyan ediyordu. Türkiye'nin bu vaziyeti Ruslar tarafından takviye ediliyordu. Çünkü Rus memurları tarafından yalnız İngiltere aleyhine hareket edilmesi Musul meselesinde Ankara nokta-i nazarını tamamen müdafaa ve Türkiye'ye kifayet ediyordu. Tabi İngiltere'de bu sırada boş durmuyordu. O da nitekim Cemiyet-i Akvam mahiyetinde kendisine müsait bir karar zemini hazırlamak için bütün mevcudiyetiyle sarf-ı gayret eyliyordu. Müşkülât Irak'ta daha 25 sene kalmak taahhüdünü deruhte eylemiş bulunmasıdır. Bu hem dahil hem de harici müşkülât tevlit eylemekten hali değildir. Irak himayesinin bu şekilde bir temdidi asıl memleket efkâr-ı umumiyenin büyük bir kısmı maruz bulunuyor. İngiltere muahedenamenin akdinden sonra nihayetinde Locarno ve Suriye Kürtlerini mevz-u ittihaz lehine Fransa ile vaki eski rekabeti ber taraf etmiş ve Londra ziyaretinde [...] cumhuriyeti mezkure ile şark karibinde bütün mesailde el birliği hareket hususunda itilaf etmiştir. Yani İngiltere Fransa'ya Suriye'de Fransa İngiltere'ye Musul ve Mısır'da müzaheret eyleyeceklerdir. Mesele çok asabi bir dereceye girişmiştir hala Cemiyet-i Akvamın Musul'da İngiltere lehinde vereceği karar ile Türkler şimdiye kadar ki fikirlerinde ısrar ettikleri taktirde vaziyet en buhranlı bir safhaya dahil olmuş demektir. Bugün Türkiye Brüksel hattında kuvvetli ve harbe amade bir vaziyette mücehhez fırkalara maliktir. Halbuki İngiltere bu sırada bunlara karşı mesavi kuvvetler çıkarmak kuvveti haiz değildir. Türkiye bugün veya yarın Musul üzerine yürüdüğü taktirde hemen hemen şayan-ı tezekkür hiçbir mukavemete maruz kalmayacaktır. Bununla beraber gerek İngiltere gerek bu karar verildiğinden beri Cemiyet-i Akvam böyle bir meydan okumaya lakayt kalamayacaklarından Türkiye'nin salahı bu şekilde bir hareketi şimdiden temin ve taktir eyleyemeyecek yeni hadiselerin zuhurunu intaç edecektir.²⁵³

²⁵³ “Musul Hakkında Cemiyeti Akvamın Kararı”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:145, Ankara, 1925, s.2327-2331.

MUSUL VE İNGİLİZ-TÜRK GERGİNLİĞİ

10 Kanunuevvel tarihli Tan gazetesinin baş makalesidir:

Musul meselesine ait diplomasi mücadelesinde buhranla sona gelinmiştir. Cemiyet-i Akvam meclisinin kararına bu günlerde intizar edilmektedir. Ankara büyük millet meclisinde Türkiye baş vekili Hristiyanların tehcirine mütedair General [...] raporunu Türk milliyet perverliğini tehcir edecek mahiyette teşrih ve tefsir eylemiş ve doğrudan doğruya Musul meselesine gelince Cenevre’de ki Türk heyet-i murahhasının bir tavassut imkânı derpiş edecek hiçbir ciddi teklif karşısında bulunmadığını teyit etmiştir. Ve nihayet Türkiye hariciye vekili Tefvik Rüştü beyin önce bildirdiği üzere Ankara’ya gitmek için değil Türkiye’nin Fransa hükümeti ve İngiltere hükümeti neznindeki büyük elçileri Fatih ve Ferit beyler müzakere Paris gelmek için birdenbire Cenevre’den [...] eylemişlerdir. Tefvik Rüştü beyin bu teşebbüsü o kadar tefsirata sebep olmuştur ki bunu Sovyet Rusyası’nın umuru hariciye halkı komiseri Mösyö Çıçeri’nin Paris’te huzur ve mevcuduna takrib etmekten hali kalmamaktadır. Nazar-ı dikkat celp etmesi lüzumunla bir hadiset vardır. Cenevre’de son dört günde zarfında vaziyet garip bir surette kesb-i teşebbüs eylemiştir. Türk heyet-i murahhasasını, beynelmilel daimî divan adaletin kararı müvacahasında kabul ve ittihad eylediği tavır ve hareketinden rücu ettirmek için [...] olan bil cümle müsait mesai beyhude olmuştur. Türkler Musul vilayeti üzerinde Ankara hükümetinin hukukunu mevzu bahs eden her türlü doğrudan doğruya hükm-ü kararı hariç olmak üzere sadece bir tavassutu kabul edebilecekleri iddiasına gayr-i kabil bir surette merbutturlar. Bunun içindir ki Tefvik Rüştü Bey önce hadiset ile Türk heyet-i murahhasının salahiyeti tecavüz edildiğini ve bir tahkim esası üzerine bir suret-i tesviyeyi kabule suret-i muntazamede yalnız Ankara büyük millet meclisi azası mezuniyet edebileceği tasdik ve beyan eylemiştir. İmdi üç gün mukaddem Cemiyet-i Akvam meclisi açıktan açığa ayan ve mütemayiz tavassut şekli altında tebliğ için ilave bir teşebbüse bir zemin bulmak için açılan müzakereye iştirakten suret-i katiyete imtina edeceği halde davete icabet eden yalnız İngiltere murahhası olmuştur. Bundan bil tabi istintaç olur ki hükümetle itilafname üzerine olan Tefvik Rüştü Bey bir tahkimi olduğu gibi bir tavassut da red etmektedir. Bu şart dahiliyesinde Türkiye’nin meclis kararına inkıyâd edeceğini beyan ederek itilafı ne

için Cemiyet-i Akvam meclisine havale etmek istediği cây sualdir.Nüfuzu maneviyesinin vahim surette halli dar olması akıbetine duçar olmamak için Cemiyet-i Akvam meclisinsin Türklerin tavır ve hareketiyle cesareti münkesir olmaksızın vazifesine devamdan başka bir şey yapmayacağı tabidir. Hiç şüphesiz bu suretle tehadüs etmiş bulunan vaziyet ciddidir fakat bunun bütün mesuliyeti usulü dairesinde ittihaz edilmiş bir karar mevacihesinde mutavaat imtina etmek vaziyetine girişmekte tereddüt etmeyen devletin üzerine tertip eder. Bu tavır ve hareket Türklerin davalarına kayıp etmekten his eyledikleri korkudan başka bir suretle izah edilemez hiçbir şey heyet-i murahhasası müzakerede hazır bulunsun bulunmasın Cemiyet-i Akvam meclisinin kemal-i nıfsetle ittihazı karar etmeyeceği farz ve tahmin ettirmeğe müsait değildir. Karar bir tarafı ile taktir ve takdim etmek için Cenevre kararının itibarını öğrenmeye ve akfa-ı intizar eylemek lüzum gelir ve Musul meselesine verilecek sureti hal bizce peşin bir tespit iddiasında bulunan istihbaratı o zamana kadar ihtiyar mahsusla kayd-ı mecburiyette bulunmaktadır. İngiliz-Irak muahedesinin yirmi beş sene müddetle tecdid-i kaydı ile mikyat olmak üzere vilayetin Irak'a izafesi için meclisin ittihaz-ı karar eylemesi mümkündür. münâzeun fih arazideki iktisadi ve siyasi vahdeti bozmakta mahazir mevcut olmakla beraber vilayetin taksim edilmesi de mümkündür. Ve nihayet Türkiye tarafından talep edilen hukuk hakimiyeti İngiltere namına fiili işgal ile ve memlekette tabi toprakların istismardan İngiliz menfaatinin ve gayesi ile telif edecek bir formül bulmakta mümkündür. Musul meselesinde hiçbir telif için artık mahal ve mekân olmadığını söylemek halef-i hakikattir. Arz-ı noksanıyet eder ki iki taraf için şayan kabul uzlaşmaya mani teşkil eden bir itilaf kavi arzu ve iradesidir, tarz ve hareketine müdafaa tecrübesinde bulunmak için Ankara hükümetinin dermeyeran edebileceği delali olur ise olsun, Türkiye bu karar vaktinde arz-ı inkıyad etmekten imtina etmek değil ihtilafı meclise havale ve tevdi ederken sonra Cenevre müzakeratına iştirakten bile imtina eylediği halde İngiltere'nin Cemiyet-i Akvam meclisin kararını bir vech-i peşin kabul ettiğini suret-i mutantin de beyan etmesi hadisesi cihan efkârı umumiyede daima payidar olacaktır. Bundan dolayı Ankara hükümeti esasta haklı bile olsa haksızlıkları üzerine almaktadır. Zira şart -ı mümessile dairesinde hiçbir tavassut veya tahkim siyaseti mümkün değildir. Binaenaleyh Musul hakkında şarkta yeni bir muhabere tehdidi göz önünde edilirse taaccüb etmemek lazım gelir. Geçen

gün misallerinden biri vaki olan beyanatta Büyük Britanya müstemleke nazırı Musul'a tasavvur temini maksadıyla memleketin hiçbir tecavüz siyaseti takip etmediğini ve bir suret-i tesviye talep edilirse bu yalnız Irak namına mümkün olduğunu tasdik ve teyit ederken Büyük Britanya'nın muharebe istemediğini fakat önce deruhte etmiş olduğu arazi mesuliyetleri yüzünden muharebe kendisine tahmil edilir ise bu babda bütün vazifesini ifa edeceğini söylemiştir. Ahval-i hazire gibi şart-ı dairesinde telaffuz edilen bu kabule sözlerinin daima hakiki bir vehameti vardır. Selim bir salah ve müsalemet siyaseti teshil ve teşvik ve diğer taraftan dahil ve harici müşkülât-ı ciddiye içinde çalkalanan Britanya hükümeti şarkta bir ihtilaf çıkarmak arzusunda olmadığı şüpheden varistir. Fakat Büyük Britanya'nın siyaseti umumiyesi bilhassa bir nüfuzu maneviye siyasiyedir ve bu siyasetin en samimi surede emsali perver bir devleti ağır mecburiyetleri itham etmeğe icra edebilir. Türkler son kozlarını oynuyorlar. Zira ortak iklimlerde uzun müddet devam edecek bir muharebeyi iltizam ve idame etmek mecburiyeti ihtimali o günde İngiliz halkının recat edeceğini zan ediyorlar. Çünkü onların fikrinde siyasi ve idari tanzimat-ı tamame devresinde bulunan Türkiye murahhal ve taktirde kendisi için basit harbi olacak bir muharebe müvacehesinde recat eyleyecektir. Türkler Musul'da bile İngiliz devletine suhuletle iras-ı sarf eyleyeceklerini tahmil ve İngilizler Türkiye'ye İstanbul'da ve İzmir'de mahallik bir darbe indirebileceklerini zan ediyorlar. Bir taraftan olduğu gibi diğer taraftan da azmi tehlikelere maruz bulunuyoruz. En basit bir akıl ve muhakeme tesir ve sirayetleri yalnız şark için tehlikeli olmayacak olan bir ihtilaftan mecaniyet eylemeği tarafına ayrı ayrı tavsiye eylemektedir. Moskova ile Ankara arasında oynanan partide bir muhaveliyet vardır ve Moskova Çiçeri'nin Paris'te bulunduğu esnada Tefik Rüştü Bey'i orada hazır ve vücudu, halkı olsun haksız olsun bu oyunun bütün ehemmiyeti kayd ve iştirak eder gibi gözlemlemektedir. Sovyet Rusya'sı bir İngiliz-Türk ihtilafı karşısında lakayt kalmayacaktır. Çünkü bütün siyaset haziresi cihanda İngiliz haşmet iktidarının esaslarını baltalamaya mütemayildirler. Fakat buna Ankara da aldanılmasın. Böyle bir ihtilaf meslehada menafi mütehakka bulacak olan yalnız Sovyetler ittifakı olmayacaktır. Mukaddema eski Türkiye için çar emperyalizmin tehdidi ne ise ve Musul üzerindeki Türk hukukundan vuku bulacak fedakarlıklar ne olur ise onun ittifakı yeni Türkiye için daha ağır olacaktır. Bunun içindir ki hala hazırda bil cümle

tehditlere rağmen Ankara'nın geçen gün Mösyö Bryon en samimi bir salah ve müsalemet zihniyeti ile Fatih Bey'e ita eylediği tedbir ve itidal vesâyasini anlaması ve Cemiyet-i Akvam ile kati münasebet eylemek ve Arap medeniyetine suret-i katiyede karşı koymak olduğunu anlamasını temenni etmek lazım gelir.²⁵⁴

²⁵⁴ “Musul ve İngiliz-Türk Gerginliği”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:145, Ankara, 1925, s.2327-2338.

MUSUL HAKKINDAKİ CEMİYET-İ AKVAM KARARININ İNGİLİZ MATBUATINDAKİ AKİSLERİ

17 Kanunuevvel tarihli Kölnisch Zeitung gazetesinden Musul meselesi hakkında Cemiyet-i Akvamın verdiği karar bilhassa Times gazetesi tarafından tenkit edilmektedir. Bu hükümet gazetesi kararın müttetikken verilmiş keyfiyete karşı izhar-ı memnuniyet ve bunun Cemiyet-i Akvam'ın itibarını tezyit de amel olacağı beyan eyliyor. Mezkûr gazeteye göre diğer taraftan artık kati olarak tespit olunan hududun Brüksel hattının Britanya hükümeti tarafından tabi ve iş ad olunarak teklif edilen hududa tevafuk etmektedir. Cemiyet-i Akvam meclisi kararını bazı şartta rabt ve Irak'ın 25 sene gibi keyf-i meyaş temin edilen bir müddetle İngiltere himayesi altında bulunmasında ısrar etti. Halbuki bu mutlaka Irak'ın 1928 senesine kadar İngiltere himayesinde bulunması lüzumunu icap ettirmez. Britanya hükümeti Büyük Britanya'yı bu kadar uzun bir teklif altına sokamamıştır ve Büyük Britanya henüz bu sahada serbesttir. Irak'ın kendi kendini idare edebilmesinin 6 veya 8 yahut 10 seneye mütevakkıf olduğunu bugünden bilmeyen bir mesele olmakla beraber son iki sene zarfında yapılan tecrübeler bunun tespit olunduğundan daha az bit zamana mütevakkıf olduğunu ispat etmektedir. Hatta meclis böyle bu zamanı, Irak'ın Cemiyet-i Akvama duhulüyle beraber kesb istiklal edeceği şeklinde ki izahı ile bizzat temdit etmiştir. Bununla beraber meclisin verdiği hükmü henüz kati bir mahiyette değildir. Büyük Britanya'nın Irak'la yeni mukavele akd edilmesi için daha altı ay gibi bir vadenin geçmesi lüzumdur. Bu zaman zarfında bütün diplomatlar siyasetlerini, arzularını bu kararlarla ortaya çıkarılan vaziyete mütevakkıf hususunda çalışacaklardır. Bu altı ya zarfında asıl sarf-ı mesai eyleyecek mesele Irak'la yeni bir mukavele akdi değil, dün Chamberlain dostluk elini uzattığı Türkiye ile anlaşmak hususudur. En mühim beynelmilel mahkeme Türkiye'ye ait olduğu fikrini cerh eylediği Irak devletinin Musul'suz istiklal kesb etmesi mümkün olmadığı hakkındaki İngiliz nokta-i nazarını kabul etmiştir. Büyük Britanya hiçbir zaman Türkiye'ye karşı kazandığı bu siyasi zaferden istifade etmeği gibi bunu Türkiye'ye karşı husumet beslememektedir.²⁵⁵

²⁵⁵ “Musul Hakkındaki Cemiyet-i Akvam Kararının İngiliz Matbuatındaki Akisleri”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:147, Ankara,1925, s.2385-2386.

İNGİLTERE MECLİSİ AYANINDA MUSUL MÜZAKERATI 17 KANUNUEVVEL YENİ İRAK MUAHEDENAMESİ

Mr. Curzon tarafından baş vekil Mr. Baldwin Irak ile Musul hakkındaki müzakerat hazirenin neden ibaret olduğu ve İngiltere'nin bu iki memlekette 1927 senesinden sonrası için ne gibi fazla mesuliyetler deruhte etmekte bulunduğunu sual edilmesi üzerine baş vekil bizzat atiyede bulunmuştur:

Dün meclis tarafından ittifakı ara ile ittihaz edilmiş kararı bugün burada kıraat edeceğim: Türkiye ile Irak arasındaki hudud şu cihetle olacaktır Baldwin burada 1924 senesi teşrinievvelin 29'uncu günü meclisin verdiği karara göre teşebbüs edilmiş Brüksel hattının tarifat-ı coğrafyasını okudu. Cemiyet-i Akvam meclisi İngiltere hükümetine; Büyük Britanya ve Irak arasındaki ittifak muahedenamesiyle tayin edilmiş ve İngiltere devletinin de kabul ve taahhüttü üzerine 1924 senesi Eylül'ün 27'inci günü meclis tarafından tasdik edilmiş bulunan mandaterlik rejimin müddet-i mezkurenin hitamından evvel Irak hükümetinin Cemiyet-i Akvam ahitnamesi mucibince Cemiyeti Akvam azası meyanına dahil olmaması taktirinde 20 sene devamı temin edilecek yeni bir muahedenamenin meclise tevdiine davet eylemiştir. Bugünkü tarihten itibaren altı aylık bir müddet zarfında bu mukavelenamenin akd olunabileceği Cemiyet-i Akvam meclisine ilam olunur olunmaz, Cemiyet-i Akvam meclisi karar-ı hazirun kesb-i katiyet etmiş olduğunu ilan eyleyecek ve arazi üzerinde hudut hatalarının tayinini temin için lüzum gele tedbiri aşikâr edecektir. Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından son mukarreratında tavsiye edilmiş bulunan mahalli idareye göre ahali için taht-ı emniyet ve kefalete almak üzere ittihaz eyleyecek tedbir-i idarenin meclise bildirilmesi, mandater devlet olmak münasebetiyle İngiltere hükümetinden talep olunmaktadır. İngiltere hükümeti yine mandater devlet olmak münasebetiyle, memlekette sükûnu asayışı temin ve bütün anasır müsavat hadem olarak zikr edilmiş olan tedabir mümkün olduğu derece tahkikat komisyonun teklif ve tavsiyelerine riayet eylemeğe davet olunmuştur. Şurası nazar-ı mütalaaya alınmalıdır ki: Cemiyet-i Akvam tarafından tayin edilmiş hudut hatt-ı kesb katiyet edebilmek için Irak hükümeti Cemiyet-i Akvam azalığına layık bir hale getirmek üzere lüzum olan dereceye hiçbir suretle azimi olarak yirmi beş seneye tecavüz etmeyecektir. İngiltere hükümetinin bu altı ay zarfında kabul etmesi icap

eder. Refik-i muhterem müstamerat nazırı tarafından geçen Eylül Cemiyet-i Akvam meclisine bildirmiş olduğu vecihle, Irak'ın Cemiyeti Akvama dahil olması için hazırlanması lüzum gelen müddetin iş bu azami 25 seneden çok az olacağına itimadımız vardır. İngiltere için böyle bir mesuliyetin kabulü ne asayiş dahiliyenin ve ne de tecavüat hariciyeye karşı müdafaa için para sarfı ve Irak'ta askeriye buldurmasını icap ettirmez. Bu ancak Irak'ta müstakrir bir idare hükümetinin idamesi için ve saya ve teşrik mesaimizin bir devamıdır. Meclis azası mühremesi pek ala hapur idareler ki: 1923 senesi mayısında meclise okumuş olduğum sene mezkûr hitamından evvel Irak hükümetiyle yeni bir mukavelename akdine daima nazar-ı mütalaada bulundurulmuştu; binaenaleyh, Cemiyet-i Akvam meclisinin yeni kararı bundan iki buçuk sene evvel ittihaz istişare edilmiş olan siyasetten inhiraf etmek değildir. Şurasını da ilave edelim ki: parlamentonun yeni muahedenameyi kesb-i kanuniyet etmeden evvel mezkûr için bütün fırsatlara nail olacaktır. Baş vekilin bu sözü alkışlandığı esnada amele fırkası reisi [...] sözü alarak: ahvalin alacağı şekil hakkında birçok ihmalat ve farziet dermeyan olduğu cihetle parlamentoya, dağılmayan mesele hakkında şimdi yeniden daha etraflı bazı sualler imkânı bahs etmekleğin daha muvafık olup olmayacağını ileri sürmüştür. Buna mukabil Mr. Baldwin'de ve vakay-ı cariyenin İngiltere'ye gelmekte ola müstamerat nazırı lisanından dinlenmesi muvakkat olacağı ve bu suallerin mücadele mumaileyh iradı münasip bulunduğunu ve kendisinin yani baş vekil dün Cenevre'de neler cereyan ettiği hakkında henüz tam bir rapor almadığını söylemiş ve mütalaa olduğu bütün malumatı hazır mecliste beyan eylediğini de ifade etmiştir. Mr. McDonald tarafından irat olunan diğer bir mesele karşıda baş vekil bu hususta sualler iradı fırsatı tehir edilmeden evvel mecliste üç kadar siyasetin müşavere etmeleri lazım olacağı fikrinde bulunduğunu söylemiştir. Bunun üzerine hal mebusu Curzon demiştir ki: öyle ise bu izahattan İngiltere'nin bu Cemiyet-i Akvam kararıyla hiçbir taahhüde girişmemiş olduğunu ve tanzim olunacak herhangi bir vesika-ı siyasiyenin avam kamarasınca mutlaka tasdik eyleyeceğini anlayabilir miyiz?

Mr. Baldwin: Avam kamarası şüphesiz bu muahedenameyi tasdik etmek üzere görecektir.

Kumandan [...] ²⁵⁶ bugün biz taahhüt altına girmedik mi?

Baş vekil: hayır, avam kamarasının tasvip ve tastik olmadıkça kati taahhüt altına girilmez. Müteakiben bir mebus söz alarak: o halde ittifak edilmiş müddetten 25 sene daha fazla Irak'ta kalınmakla İngiliz mükellefiyetinin ne istifadesi olacağını 1928 senesinden sonra İngiltere'nin Irak'ta mesarif ihtiyar etmeyeceğini ve asker besleyecekse baş vekilin taahhüt edip etmediğini sormuştur.

Buna mukabil baş vekil bu meselenin isnad-ı mezkure mevzu bahs edilmesi daha münasip olacağı ve cevapta olduğu kadar sualde de bade münakaşa olacak cihetler bulunması muhtemel olduğunu sözlerinde mukabelede bulundu. Mebuslardan müstamere nazırı Mr. [...] avdet edince matbuatın neşriyatına nazaran elyevm mevcut olması lazım gelen yeni muahedenameyi meclise ibraz edip edemeyeceğini sual etti. Buna karşı Mr Baldwin Mr [...] avdetinde kendisiyle görüşeceğini ve muahedenamenin esas basit bir mahiyeti haiz olduğunu söyleyerek Irak'a ait müzakerat nihayet buldu. ²⁵⁷

²⁵⁶ Okunamadı.

²⁵⁷ "İngiltere Meclisi Ayanında Musul Müzakeratı 17 Kanunuevvel Yeni Irak Muahedenamesi", *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:148, Ankara 1925, s.2375-2379.

MUSUL KARARI VE ONDAN SONRA

Şiddetli muhafazakâr ve emperyalist olan New East (Yakın Şark) mecmuasının 24 Kanunuevvel tarihli nüshasının baş makalesi:

Malum olduğu üzere Cemiyet-i Akvam meclisi, Irak hududu hakkındaki kararını verdi. Cemiyet-i Akvam meclisi iki memleket arasında ki kati hudut, son karar verilinceye kadar statükoyu muhafaza etmek üzere intihap edilip Brüksel namı ilan eski huduttan itibar edildi. Bu karar eğer İngiltere önümüzdeki altı ay zarfında Irak'ta ki mandasının 25 sene temdidini yahut Irak'ın Cemiyet-i Akvama duhulüne kadar mandaterlikte sebatı deruhte eylerse kesb-i katiyyet edecektir. Bu suretle İngiltere ve Irak arasındaki muahede münasebetinin tevsi ve müddetine Irak tarafından bir itiraz vuku ihtimali çok beyhudedir. Çünkü Irak hükümeti geçen eylül ayı zarfında İngiltere müstemrat nezaretine:

Irak meclis mebusanı tarafından temsil olunan Irak milleti İngiltere'ye karşı olan çok kuvvetli dostluğunu izhar ile, şimdi yeni muahedenamenin iktizasından sonra dahi İngiltere mütevakkıf kalmak arzusunu izhar eyler tarzında teminatı izhar etmiştir. Der hatır olunacağı vecihle İngiltere tarafından talep olunan hudud Brüksel hattı değildi. İngiltere hükümeti davasına vazifesinin münâzeun fih arazideki ahaliyenin muhafaza ile beraber daha şümül ve ehemmiyetli olmak üzere Irak'ın salah içinde inkişafını terkiyat siyasiye ve iktisadiyesini teminden ibaret olduğu esasına istinat ettirerek Brüksel hattı şimalinde 1400 mil daha arazi talep etti ki: bu vecihle Türkiye tarafından duçar tazyik olan Hristiyan Asurlular meselesi de şayan memnuniyet bir surette hal edilmiş olacaktı. Bu vaziyet birden tetkik ve tatkik için Cemiyet tarafından gönderilen komisyon bu adayı sadece şu şekilde müstenid ret etti.

Bu ada İngiltere tarafından İstanbul konferansının inkinadı tarihine kadar meseleye dahil olmamış Lozan muahedenamesine aid ilk müzakeratta da asla zikr edilmemiştir. Ve Cemiyet-i Akvam meclisi de komisyonun bu hükmünü kabul ve tasdik eyledi. Binaenaleyh, Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından verilen son karar bizim için tamamıyla istediğimiz mahiyette değilse de hiç olmazsa kabul tatbik ve icradır. Bu karar, bir müstakil hükümet sıfatıyla Irak için son derece lazım olan araziye ona veriyor ve onu bir hududa sahip ettiriyor ki; bu hudut her hususta

İngiltere hükümetinin esasen talep ettiği hattın fevaidini cami değilse de askerlik nokta-i nazarından sağlam bir hudut ad edilebilir. Türk delegesi Cemiyet-i Akvam meclisinin hükmüne bir hüküm-ü kararı mahiyetinde kabul etmekten istinkaf ederek bu suretle hükmün ita olunacağı içtimada ispat vucüt etmelidir. Binaenaleyh Türkiye'nin kararı mezkur müvacihesindeki vaziyeti bir mütalaa ve muhakeme mevzu teşkil etmektedir. Büyük Britanya hükümeti hesabına hariciye nazırı Sir Chamberlain Türkiye'ye karşı bir vaaz dostane izharda tehir göstermişti. İhtilaf Cemiyet-i Akvam meclisi havale edilmiş bulunduğu geçen müddet zarfında ortada girişmek için müşterek bir zemin mevcut değildir. Fakat şimdi Cemiyet-i Akvam kararını vermiş olduğundan İngiltere hükümeti iki devlet arasındaki münasebetin daha dostane bir hali mümkün olup olmayacağını anlamak için Türkiye ile memnuniyetle müzakerata girişmeğe hazırdır. İşte hariciye nezaretin beyanatı bu mezkurede idi. İngiltere hükümeti işte bu gaye ile, Türkiye hükümeti tarafından yapılacak ve İngiltere'nin Irak millerine karşı mevcut mandaterlik vazifesiyle taarruz etmeyen bütün teklifatı dinlemeye hazır bulunurdu. İngiltere tarafından müstakil bir teşebbüste vaka olan böyle bir teklifin Ankaraca nazır mütalaa alınacağını kuvvetle ümit ederiz. İngiliz halet-i ruhiyesini anlamağa çalışan Ankara rical siyasiyesi herhalde bazı mertebe ve muavenata layıktırlar. Bu rical siyasiye İngiltere'nin Türkiye'ye karşı beslediği hüsn-ü niyet her taraftan işitmişlerdir; binaenaleyh İngiliz matbuatından bir kısmı, Türkiye'nin Musul üzerinde hakkı kanuniyesi olduğunu Türklerin Musul'u vermekten ise harbe girişeceklerini ve Musul sebebiyle İngiltere'yi harbe sürükleyecek bir hükümetin redd-i kayt iktidardan kovulacağı hakkında şiddetli neşriyat başlayınca Türkiye kabinesinin İngilizleri Irak medayatından vazgeçirmek için kuvvetli bir mukavemetten başka şey lazım olmadığı fikrine düşmeleri mezkur görünebilir. Bugün ise Türkler İngiliz efkâr-ı umumiyesini anlamak için Londra'da ki yirmi paralık sınıftan olan gazetelerden daha başka cihetlere istinat etmek lazım geleceğini anlamışlardır.

Bu gazetelerin temkilini İngiliz efkâr-ı umumiyesine tesbiti İstanbul idaresinin milletperver ve gürbüz Ankara'ya tesbiti gibidir. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı olan hissiyatı hayr havahanesi hüsnü niyet birtakım bozguncuların ve yahut imtiyaz avcılarının tarz-ı hareketleriyle münasebetdar değildir. Bütün cihanda

İngiltere'nin takip ettiği siyaset salahın idamesine refah iktisadiyenin masruftur. Eğer bu gayenin herhangi bir mahiyet kazanabilmesi herhangi bir bazı mesuliyetler deruhte etmeğe mütevakkıf kalırsa Büyük Britanya hükümeti bu mesuliyetleri deruhte etmekten çekinmeyecek ve bir defa bir emaneti muhafazayı deruhte edince ona kolayca hıyanet etmeyecektir. Musul vilayetinin Irak hükümet, tarafından muhafaza edilmesi bir müddet için Büyük Britanya'ya bazı fedakarlıklar tehmil edebilir. Fakat Iraklıların yeni kazanılmış istiklallerinin malik şarkiyesine hücum edecek bir Avrupa devleti için Türkiye'nin yegâne atlama taşını teşkil etmesi İngiltere'nin Orta Şarkta takip ettiği salah ve refah siyaseti için pek ziyade lazımdır. Eğer Türkiye bu terkibata tatbik hareket etmek isterse İngiltere'nin dostu refakat ve şarklı ve aynı hukuki ve gazete haiz bir refik sıfatıyla Türkiye'ye uzatılmıştır. Şurası da vardır ki: Türkiye'nin gerek şark ve gerek mesavat ve ayniyeti henüz ispat edebilmek ihtiyacında olup şimdilik bu hususta bir hüküm kati verilemez. Cenevre'de Cemiyet-i Akvam meclisinin Türkiye aleyhinde ittifakı ara ile karar vermesinde Türkiye'nin tam Musul vilayetine hakem olmak istediği esnada zuhur eden Asuriler vukuatının büyük bir tesiri olduğuna şüphe yoktur. Bununla beraber Türkiye hükümetinin vaziyetindeki müşkülatta merteb-i nazar-ı itibara alınmalıdır. Eğer Türkiye arzu ederse, Cenevre kararı Türkiye İngiltere münasebetinde açılmış olan nahoş fazlı kapayacaktır. Türkiye'nin bu maksada matuf samimi müzakerata girişmesi esnada İngiltere'nin bütün müzaherat ve muaveneti Türkiye Cumhuriyeti için kazanılmış olacaktır.²⁵⁸

²⁵⁸ “Musul Kararı ve Ondan Sonra”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:156, Ankara 1926, s.2487-2492.

MUSUL İHTİLAFI

Daily Telegraph 1 Kanunusani 926 tarihli nüshasından:

Mösyö Baldwin tarafından Londra büyük elçisi Ferit Bey vasıtasıyla icra olunan tebligata Türk hükümeti henüz cevap vermemiştir. Bi te'ehhür Türk hariciye nazırı Tevfik Rüştü Bey'in salı günü İstanbul'a vürudu ve ancak perşembe günü Ankara'ya vasıl olacağı keyfiyeti ile izah olunabilir. Ma-haza Ankara Hükümeti'nin millet meclisi ile müşavereden evvel bir karar ittihazı gayr-ı muhtemeldir. Her ne kadar Irak hududunda bulunan Türk kuvvetlerine bir fırka daha ilave ve böylece şayan-ı itimat tahminlere nazaran Kuva-yı Umumiye (50) bin nefere iblağ olunmuş ise de Ankara'da devran eden şayia derhal bir harb olmayıp olan müzakerat icrası noktasındadır Bir İngiliz heyet-i merhasasının Ankara'ya daveti mümkündür. Yalnız Türk hükümetindeki umumi fikir bir çare-i tesviye bulunduğu takdirde hiçbir suretle bu Türkiye tarafından Meclis-i Akvamın hakemliğini tanımak mahiyetinde olamayacağıdır. Bir şerait dahilinde böyle bir çare-yi tesviye bulunması müşkül görünmektedir. Çünkü Büyük Britanya'nın teklif edebileceği mesâidât ancak mali ve iktisadi muavenet şeklinde olup araziye müteallik olması mümkün değildir. Bu cihetten ancak ufak hudud tashihati ihtimali vardır. Tevfik Rüştü Bey'in Belgrad'daki siyasi tabiyesi gariptir. Yalnız Türkiye ile mesela İngiltere, İtalya veya Yunanistan arasında bir harb vukuunda Sırbistan'ın [...] ilan etmelerini Sırp rical-i devletinden taleple kalmayıp Sırbistan'a mesela Selanik'in ilhakı hususunda muavenet gibi Yunanistan aleyhine bir ittifak askeri teklif etmektedir. İş bu Türk teklifatının Türklere karşı hususi bir muhabbeti olmayan Sırp nazırları tarafından ne suretle karşılandığını beyana hacet yoktur. Binaenaleyh müzakerat henüz Sırbistan'ın ittihak etmediği Lozan müâhedenâmesinde münbeis tekad-ı? ihtilafa inhisar etmektedir. Hiçbir şerait tahtında Sırp efkâr-ı umumiyesinin Sırbistan'ın Türkiye ile aynı safta harb etmesine müsaade etmeyeceğini temin etmek mümkün olduğu gibi böyle bir vakanın zuhurundan evvel Sırbistan, b'i-terafılığı teklif etmeyecekti. Sırbistan'ın tavır ve hareketi onun mukadderat-ı siyasiyyesine nezaret eden şeci'

hükümdarı ve Baş vekili tarafından kendi bütün Avrupa menafi'î nokta-i nazarından tanzim edilecektir.²⁵⁹

²⁵⁹ “Musul İhtilafı”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:159, Ankara 1926, s.16516.

MUSUL İHTİLAFI

Ankara hükümetinin beyanatına intizar ediliyor:

3 kanunuevvel tarihli Mattino gazetesinden: Türk hükümeti bu hafta Musul meselesinde kati bir karar ittihaz edecektir. Tevfik Rüştü Bey Cemiyet-i Akvam meclisi ortada icra eylediği mualefet mütalagatları hakkındaki intibatı Ankara'ya avdet etmiştir. Dün sabah büyük millet meclisinin hariciye encümeni tarafından istima edilmiştir. Daha evvel Mustafa Kemal Paşa ile bir mülakatta bulunmuştur. Büyük millet meclisi heyet-i umumiyesi huzurunda müzakerat neticesini bildirecektir. Muhakkak olan bir şey var ise efkâr-ı umumiye tarafından mütehadiden müdafa ve elzem edilen Ankara hükümeti aynı tarz-ı hareketinde ısrar etmekte ve geçen ay Cemiyet-i Akvam meclisin ittihaz eylediği ağır adalet kararını ancak telki eylemektedir. Ne olursa olsun İngiltere her türlü tahrikanede kasıt etmektedir. Bir Bağdat telgrafına nazaran Irak ordusu erkan-ı harbiye reisi Türk hududundan icra eylediği bir seyahati ikmal eylemiştir. Musul'un müdafaası için 10,000 asker hazır bulunduğunu söylemiştir. En güzel rolü üzerine almak isteyen İngiliz emperyalizmi el altından hakiki bir mihrak gibi hareket eylediği halde bir vech-i ati bir not neşir ettirmiştir: İngiltere Cemiyet-i Akvam meclisi kararına müstenid bir itilaf akdi için kendisiyle müzakerata amade olduğunu Türkiye'ye bildirmiştir. İngiltere hükümeti telif hususda son hudutlara vasıl olmuş ad ve telki olunmaktadır. Ordularının Musul üzerine vaki olacak her türlü Türk tecavüzüne tenkitle amade olduğunu bildirerek İngiltere'nin icra eylemek teşebbüsünde bulunduğunu şantaj ile bunun açıktan açığa hal-i tezat ve taarruzda bulunduğu beyhudedir.²⁶⁰

²⁶⁰ Musul İhtilafı”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:165, Ankara 1926, s.2630-2631.

MUSUL MESELESİ

7 Kanunisanı Tan gazetesinden: Londra muhabiri mahsusamız Çarşamba telgrafla bize bildiriyor.

Baş vekil Mösyö Baldwin dün Türkiye'nin Londrada'ki Ferdi Bey'i kabul etmiştir. Ferdi Bey Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam meclisi tarafından halinden sonra muallakta kalan bazı mesai sureti dostane hal ve tanzime matuf İngiliz teklifatına Türk hükümetinin tebliğ eylemiştir. Türkiye'nin Musul vilayetinin çok cenubunda bir hudut elde etmek hakkındaki müddeiyatını Ankara cevabının muhafaza eylediğinin bildirdiğini zan ve tahmin eylemektedir. Fakat bu cevap mucip memnuniyet ad ve telki olunmaktadır. Çünkü İngiltere Türkiye ile doğrudan doğruya müzakereye girişmek arzusunu izhar eylemektedir. Büyük Britanya'nın İstanbul'daki büyük elçisi rolünde Türk hükümetiyle suret-i dostane yeniden müzakerat küşadı için Ankara'ya avdetinin tehir etmeyeceği zan olunmaktadır. İş bu müzakeratın küşadından evvel tarafeyn vaziyeti bir vech-i atidir: Türkiye Rusya'nın müzaheret medyasına görünemedikten ve İtalya ile Yunanistan endişe etmesine mahal olduğundan Musul şehri dahil olduğu halde Musul vilayetinin büyük bir kısmını talep ve iade ederek İngiltere ile görüşmeğe karar veriyor. İngiltere Türkiye lehine şark cihetinde Kürtlerle meskûn havalide bir tashih hududa bulunmağa ve 10 milyon İngiliz liralık bir a'mâr istikrâz için bazı teslihane muvafakat eylemeğe mütemayildir. Dün Ferdi Bey tarafından yapılan teşebbüs, önce baş vekil avam kamarasında 22 kanunuevvel tarihinde Musul meselesi hakkında noktadan sonra ona avdet ederek İngiltere hükümetinin Ankara ile suret-i dostanede anlaşmak arzusunda bulunduğu bu esnada mösyö Baldwin ile icra eylediği mukameleden mütevellit bulunmaktadır. Bu teklifatı takip Türk hükümeti İngiliz nezaretinin vaziyetini ve siyasi müşkülâtlarını anladığına atf-ı ehemmiyet eder gibi görünmektedir. Bu babda Westminster gazetesi şu satırları yazmaktadır: iki hükümetin Irak hududu hakkındaki ihtilaflarının suret-i dostanede hali için şimdi müzakerata girişmeleri lazım gelmediğine dair cevaba mösyö Baldwin Türkiye büyük elçiliğinin tevdi edildiği Türk hükümetinin cevabı mücamelekarane tarzda olmakla beraber işler daha fazla ilerlemiş değildir. Türkiye sanki Cemiyet-i Akvam Irak lehine karar vermemiş gibi bütün meselenin yeniden açılmasını arzu etmektedir. Diğer taraftan İngiltere

hükümeti Cemiyet-i Akvamın kararlaştırdığı yani surette asgari bir tashih hudud teklifinde bulunmakla beraber bütün Musul meselesi için yeniden müzakerata girişmek niyetinde değildir.

Netice şudur ki Türkiye Musul vilayeti için Brüksel hattı hududu olarak tanımaktan imtina eylediği ve İngiltere Cemiyet-i Akvam kararının kabulüne müstenit olmayan her türlü suret-i tesviyeyi ret ettiği cihetle tarafeyn tarafından bir itilaftan son derece uzaktadırlar.²⁶¹

²⁶¹ “Musul Meselesi”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:165, Ankara 1926, s.2631-2632.

MUSUL MESELESİNDE FRANSIZ ELİ

İngiltere sosyalistlerinin merc-i efkârı olan Daily Herald gazetesinden Paris muhabirimizden:

Fransız Hükümeti Musul ihtilafını yakın bir dikkat ve büyük bir endişe ile takip etmektedir. Ankara'dan istihbar olunduğuna nazaran efkâr-ı umumiyenin Musul'a mülkiyet hakkındaki hissiyatı kuvvet ve şiddetlenmekte bulunduğu bir sırada bile Ankara Hükümeti'nin sulh için yeni bir teklife hazır ve muvakkat bir itilafname akdi için Türk Hükümeti'nde içtima etmek üzere bir İngiltere-Türk Konferansının toplanmasını teklif etmek üzeredir. Burada devran eden bir şayiaya nazaran Türkiye ve İngiltere arasında tavassut etmek Fransız Hükümeti tarafına meseleyi prensip itibarıyla halletme hak, fakat derhal salaha müracaat tehlikesine mâni olacak bir suret-i tesviye teklif etmeyi düşünmektedir. Hariciye nazırı Mösyö Tarafından tasmin ve tasvip edilen bu teklif şu şekildedir: Türkiye Hükümeti Musul Vilayeti üzerindeki hukuk feragat etmemek şartıyla iş bu vilayetin muayyen bir müddet için İngiltere tarafından manda şeklinde idaresine muvafakat edecektir. Londra ve Ankara'daki Fransız sefirlerine bu mesele hakkında İngiliz ve Türk hissiyatını anlamaları hususunda talimat verildiği muhtemeldir. Fransa Hükümeti, pek tabii olarak, Türkiye ve Büyük Britanya arasındaki harb ihtimalinden endişe haklıdır. Çünkü böyle bir hadisenin vukuunda Türklerin ilk talep edecekleri şey nakliyat-ı askeriye için Fransız Suriye'sindeki şimendiferlerden istifade hakkıdır. Mösyö Byron Tarafından imza edilen Ankara itilafnamesi mucibince Türklerin bu hakları müsellimdir. Türkiye Hükümeti bu haktan tamamıyla istifade etmek niyetinde olduğu Fransa'ya gayri resmi bir surette bildirmiştir. Fransa'nın müşkül bir vaziyette olduğu aşikardır. Çünkü Londra'nın münfail protestolarına mahal vermeksizin Türk kıtaatının Suriye'den geçmesine müsaade edemez. Diğer taraftan ba-muahede Türklere verilmiş bir hakkın reddi halinde Türkler Anadolu'da Avrupalılar aleyhine umumi bir hareket vücuda getirerek Fransızları Suriye'den dışarı atabilirler. Sir Chamberlain İle Sinyor Mussolini arasında vuku bulan Zapallo

mülakatı da burada tevlit etmiştir. Çünkü İtalyanların Tunus ve İzmir hakkındaki ihtirasatı cümlelerin malumudur.²⁶²

²⁶² “Musul Meselesinde Fransız Eli”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:171, Ankara 1926, s.2723-2725.

İNGİLTERE – İRAK MUAHEDENAMESİ

20 Kanunuevvel tarihli Morning Post gazetesine Bağdat'tan âtfideki telgraf-ı keşide olunmuştur.

Yeni İngiltere – Irak muâhedenâmesinin kanun haline gelmesindeki sürat, eski muahedename hakkında cereyan etmiş olan çok uzun müzakerata nazaran, cidden mûhib-i memnuniyettir. Bir taraftan İngiltere'nin Irak fevkalade komiseri diğer taraftan Irak baş vekili (Abdülmuhsin) Bey tarafından 13 Kanunusani ihzâr edilmiş olan muahedename 18 Kanunusanide Irak Paramentosunda 57 fazla re'y ile tasdik edilmiştir. On yedi kişiden ibaret olan milletperverler re'y itasından istinkaf ile meclisi terk eylediler. Malum olduğu üzere iş bu muahedename ile İngiltere'nin Irak üzerindeki mandası o müddetin inkizasından evvel Irak Cemiyet-i Akvam i'zâsı meyanına dahil olmadığı takdirde yirmi beş sene daha temdîd olunmuştur. Bu şarta ilaveten muahede-i sabıkanın 15'inci maddesi neticesi olarak vücut bulan askeri ve mali mukavelenamelerin tadil ve ikmaline çalışacaktır. Bundan başka İngiltere Hükümeti, evvelki muahedenamenin tarih-i inkizasından itibaren ve her dört senede bir atıyyedeki- âtfideki iki meseleyi nazar-ı mütalaaya alacaktır:

Irak'ın Cemiyet-i Akvam azalığına idhali için sarf-ı himmet etmek.

Eğer Irak'ın Cemiyeti Akvam azalığı meyanına idhali mümkün olamazsa Irak Hükümeti'nin vücuda getirdiği terkiyata nazaran veyahut esbab-ı saireye mebni, 1922 Teşrinievvelinin 10'uncu günü akd olunan muahedename 15'inci maddesine müteallik mukavelenamelerin ta'dili imkânı derpiş eylemek.²⁶³

²⁶³ “İngiltere Irak Muahedenamesi”, *Ecnebi Matbuatı Hülasaları*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Numara:175, Ankara 1926, s. 2796-2797.

SONUÇ

Osmanlı-Türk modernleşme tarihi içerisinde yabancı basın takibi, dış dünyada kendi yansımalarını gözlemlenme ile eleştirilere cevap verme ihtiyacını arka arkaya getirmiştir. Başlangıçta, haberleşme sadece siyasi ve ticari eylemlerde yönetici sınıf ile topluma üst sınıfın kullandığı bir araç iken, gazete kültürünün toplumun tüm kesimlerinde ve coğrafyasında yer alması haberleşme aracının içeriğinin de değişimine yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı basın üzerinde denetim sağlama isteği öncelikle kanuni düzenlemeler ile sınırlı iken, Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü'nün kurulması giderek genişleyen bu ağın düzenli takibi içindir.

Osmanlı Dönemi, “Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü” dünya kamuoyu karşısında ciddi manada doğru anlaşılma çabası göstermiştir. Bunun en büyük sebebi yabancı basının Osmanlı üzerindeki çizdiği yanlış imaj ve sağlıksız bilgi akışının önüne geçebilme isteğidir. Buna istinaden idarenin, etkisini gösteremedi noktalarda baskı ve sansürü hareket planı olarak belirlemesi freni tutmayan aracı en az hasarla durdurabilme hamlesidir. Sonuç olarak idarenin bu dönemi hakkında daha çok merkezi bir otoritenin söz konusu olduğu ve toplumsal basın faaliyetlerinin uzun vadeli sürdürülemez olduğudur.

Cumhuriyet Dönemi “Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi” ise Türkiye'nin her alanda değişen çehresini dünyaya tanıtmaya odaklanmıştır. Müdüriyet'in en önemli gayelerinden birisinin bu olması anlaşılır bir şeydir. Osmanlı'dan devralınan bir ülkenin batılı çağdaşlarını rol alması ve öykünmesi sadece basit manada onlar gibi olma isteği değildir. Cumhuriyet ile birlikte, tercih edilen yol olan batılılaşma Türkiye'nin modernleşmesinin de en önemli yoludur. Bu hedefe ulaşmak için Müdüriyet'in çalışmaları kilit rol oynamıştır. Öncelikle, İstiklal Harbi'nin haklı mücadelesini tüm dünyaya ilan etmesi, ardından dünya gündemindeki sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmeler hakkında toplumda bilgilendirici

basın faaliyetleri, son olarak uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin modernleşme serüveninin tanıtımı vb. faaliyetler ile Müdüriyet oldukça mühim görevler üstlenmiştir.

Türkiye'nin gelişmiş dünya ülkelerine eklemlenmesi, siyasi, askeri, toplumsal pek çok ortaklığa dahil olma girişimleri ancak Müdüriyet'in çalışmalarıyla desteklenirse mümkün olabilirdi. Nitekim, bu çerçevede dahilinde bakıldığında literatürdeki mevcut çalışmalar ve tez çalışmamızın katkıları göz önüne alınmalıdır. Ecnebi Matbuatı Hülasaları dergisi hakkında hiçbir çalışma, tanıtım ve derleme yapılmamış olması basın tarihimiz açısından büyük bir boşluktur. Derginin Cumhuriyet tarihi çalışmaları için yabancı yayınların önemli bir kısmının toplanmış olması kaynak açısından araştırmacıların dikkatine değerdi. 1925-1926 Musul Meselesi'nin yabancı yayınlarda nasıl yer aldığı konusunda etraflıca yapılan değerlendirmeler konunun dünya gündemindeki yeri hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Sonuç olarak, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi önemli bir ürünü olan Ecnebi Matbuatı Hülasaları dergisine göre Musul Meselesini incelediğimizde dünya basınının etkileri kuşku götürmez bir gerçektir. Ayrıca, devletlerin gazeteler aracılığıyla propaganda faaliyetlerini nasıl yürüttükleri ve fayda sağladıkları da okunabilir. Bunun yanı sıra Musul Meselesi'nde tartışmaya açık pek çok konu da aydınlatılmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Yıldız Parekende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ.)

Dahiliye, Mektubi Kalemî (DH. MKT.)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO)

Yıldız, Resmi Maruzat (Y. A. RES.)

Yıldız, Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH.)

Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A. H.U.S.)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-18-1/1-10-19.

Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-18-1-1/1-19-15.

Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-18-1-1/11-43-12.

Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-18-11-1/1-15-19.

Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-18-1-1/5-16-13.

Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-18-1-1/27-82-5.

Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-10-0-0/219-480-39.

Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-10-0-0/219-480-39.

Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-10-1-0/101-653-9.

Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 6-53-11.

Resmî Yayınlar

Genelkurmay Askerî Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Arşiv

TBMM Gizli Celse Zabıtları

DÜSTUR, 1 Tertip, C. 2. Dersaadet, 1239.

Matbu Eserler

Ayın Tarihi, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, 1923 Eylül, Ankara, cilt 1.
s.1.

Ecnebi Matbuatı Hülasaları, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Ankara,
1925.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKAY Tolga- TEKİR Süleyman, Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu, İstanbul,
İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.

AKGÜL Suat, UZEL Sahir, Musul-Kerkük Harekatı, Berikan Yayınları, Ankara,
2004.

ALBAYRAK, Kadir, “Nesturflık”, TDVİA, cilt 33, s. 15-17.

AYYILDIZ, Erol, “Matbuat”, TDVİA, cilt 28, s. 125-127.

BABİNGER, Franz, Müteferrika ve Osmanlı Matbaası, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt
Yayınları, 2004.

BARAN, Tülay Alim, Mustafa Necati'nin Söyledikleri, İstanbul, Atatürk Araştırma
Merkezi, 2008.

BAŞBOĞA, Sevcin, “Anadolu Ajansı (1920-1922)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans
Tezi, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Enstitüsü, 2007.

BİRİNCİ, Ali, “Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine
Medhal”, İstanbul, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, cilt 4, sayı 7,
2006, s. 291-349.

“Bir Kara Gün Dostu Klaude Farrere”, SkyLife Dergisi, İstanbul Şehir Üniversitesi
Taha Toros, s. 58-66.

- CAN, Bülent Bilmez, Demiryolundan Petrole Chester Projesi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- DEMİREL, Fatmagül, II. Abdülhamit Döneminde Sansür, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007.
- DUMAN, Hasan, Osmanlı Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928, Ankara, 2000.
- EDMONDS, C.J., Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925), (Çev. Serdar Şengül-Serap Ruken Şengül), İstanbul, Avesta Yayınları, 2003.
- GALİTEKİN, Ahmed Nezh, Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye, İstanbul, İşaret Yayınları, 2003.
- GÖÇMEN, Muammer, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilmekteydi", Tarih ve Toplum Dergisi, Ağustos, sayı 128, 1994, s.82-128.
- İSKİT, Servet Rifat, Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, İstanbul, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, 1943.
- KARDEŞ, Fethi, Basın Yayın Genel Müdürlüğü 60 Yılın Hikayesi, Ankara, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1980.
- KAYMAZ, İhsan Şerif, Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme, İstanbul, 2002.
- KOÇ, İ. Ceylan, Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2006.
- KURŞUN, Zekeriya, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğünün Kurulması ve Faaliyetleri", Türk Kültürü İnceleme Dergisi, sayı 1, İstanbul, 2000, s.105-118.

KÜÇÜK, Cevdet, “Sykes-Picot Antlaşması”, TDVİA, cilt 38. s.204-206.

SERTEL, Zekeriya, Hatırladıklarım, İstanbul, Gözlem Yayınları,1977.

ÖKE, Mim Kemal, Kerkük Musul Dosyası, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.

ÖZTORAK, İzzet, Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

SABİS, Ali İhsan, Birinci Dünya Harbi, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991.

TANÖR, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1967.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Ali İhsan Sabis”, TDVİA, cilt 35. s.346-348

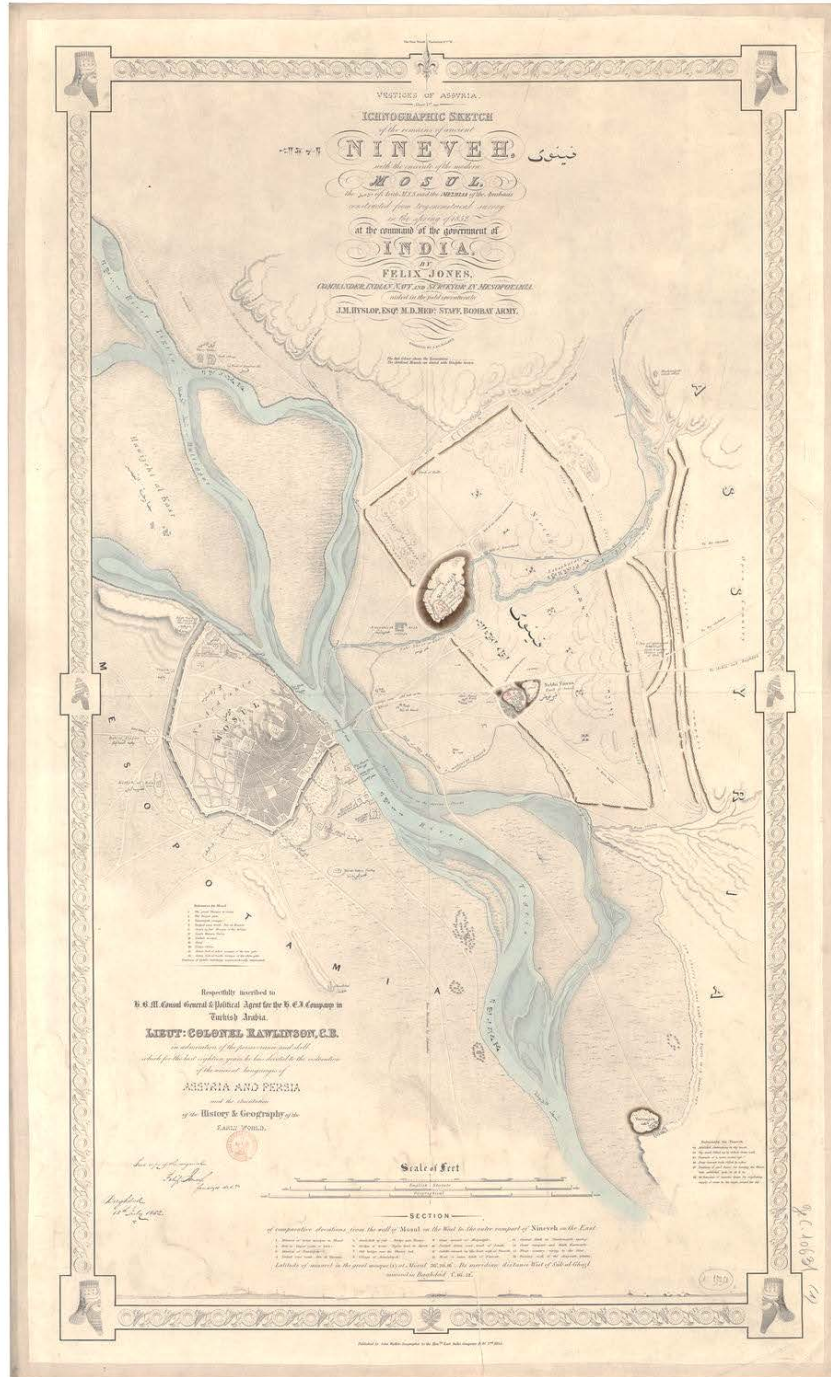
YAZICI, Nesime, Sadrazam Kâmil Paşa'nın Yabancı Basınla İlgili Bazı Görüşleri, Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991.

İnternet Kaynağı

https://tr.wikipedia.org/wiki/Georgiy_Çiçeri

EKLER

Ek 1: 15 Temmuz 1852 Musul Haritası.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Ek 2: Musul vilayeti, Şehr-i Zor, Kerkük ve Süleymaniye Sancakları.

Ek 3: Milletler Cemiyeti tarafından Musul Meselesi'ni soruşturmak için kurulan heyet. Soldan Sağa: Comte Teleki (Macaristan Eski Başbakanı), İsveçli Büyükelçi Wirsen, Belçikalı Albay Paulis.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

(<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53152099g.r=paulis?rk=64378;0>)

موصل راپوری

۸ آگستوس تاریخی «تایمس» غزته سنده کوریلن «موصل راپوری» سرلوحه لی باش مقاله :

«تورکیه ایله عراق آراسنده منازع فیه اولان حدود مسئله سنی عجلنده تدقیق و تحقیق ایله مک اوزره جمعیت اقوام طرفندن تعیین ایدلمش اولان قومیسونک راپوری دونکی کون- وابلول بدایتنده طویلانه حق اولان جمعیت اقوام طرفندن صورت لازمه وکافیده تدقیق اولنه بیلمک ایچون تام مناسب برزمانده - نشر اولندی . وثیقه اوزون اولمقله برابر احتوا ایتدیکی ، شیمدی به قدر مثلی کورولمه مش مقصد نقطه نظرندن احتمال پکده اوزون عد اولنه ماز . حال حاضره قدر بر اروپا دولتیه برآسیا دولتی آراسنده کی هیچ بر اختلاف ، جمعیت اقوام طرفندن تشکیل اولنان ماهیتده بین الملل بر محکمه یه تودیع اولنمامشیدی . جمعیت اقوامک نفوذ و صلاحیتی ، صلح معاهده نامه لرینک تطبیقانی یوزندن حادث اولان بعض اروپا اختلافلرنده بو آنه قدر امید بخشا بر ماهیتده تجربه ایدیلشدی . شیمدی ایسه بو نفوذ و صلاحیت حربک آسیا صحنه - سنده کیچ قاهره یاسیلمش بر صاحبک قصور لرینی تعمیرده استعمال اولتیور

حالی که بوثبت شوحاده بوزیدن مشکلات و معضات کسب
 ایشدر : برطاقم تأخرات ، تعلیقات و یارس صلح قونفراننده
 تمیل اولنان دول متفقہ آراشندہ کی آکلاشیرامامازلق بوزیدن
 تورکہ مک تمامیلہ مغلوب چقدینی جهان حربی آناطولیدہ
 ایکنجی برحربہ تعقیب اولننش و غرب دول متفقہ سی طرفدن
 غیر مساوی ، غیر معین وقناعتمزجه مظاہرات کورن یونانستان
 پورقمہ تورکر طرفدن مغلوب ایدیشدر . موصل ولایتی ده
 احتوا اتمک اوزره بوتون «مز یونامیا» نک بوپوک برینانیا
 طرفدن اشغال ایدیلی و جمعیت اقوامک بوتون ساحه اوزرنده
 انگلترہہ بر ماندا بخش ایلہمہ سی ہب انگلکز سلاحلرینک
 حرب عمومیہ تورکہہ قارشی احراز ایش اولدی قطلی
 مظفرینلر نتیجہ سی اولدی . موصل اختلافی ده داخل اولدینی
 حادہ مؤخرآ ظهور ایدن اختلافات ہب بارسدہ کی تأخرانده
 و غرب دولترینک شرق قریبہ مجاہدہ لی تجدد اتمک اوزره
 سیاست مشترکہ اوزرنده ایشلا ایدہ مہ لرندن حادث اولدی
 یونانیلر دکر آتیری طرد اولدینلر . «سور» معاہدہ
 نامہ سی معنامز ، حکمسر برکغند پارچہ سندن عبارت قالدی .
 نہایت بوپوک مشکلات ایشدہ ، لوزان معاہدہ نامہ سیلہ اولجہ
 تہامیلہ مغلوب ، سوکرہ قسماً مظفر اولنش بر تورکہ ایلہ
 اوپوشیلہ بیلدی .
 فقط عراق حدودی مسئلہ سی بنہ تعلیق ایدیشدی .
 یکی تورکہ حکومتی موصل ولایتی مصرانہ طاب ایدیوردی .

جهان حربندنبری انگلترہ ، جنوب دکزیدن شمالدہ کی داغلر
 سدہ سنہ قدر «مز یونامیا» دہ امور ادارہ تی یکی باشندن تشکیل
 و تنظیمہ اوغراشیبوردی . اشغال عسکری ، ماندا توجہ سی ،
 عراق حکمدارلنک تاسیسی و مستقل بر عراق حکمدارلی
 ایلہ پایلمش اولان معاہدہ نامہ ، ابتدا سندن انتہاسہ قدر
 موصل ولایتی ده وسعت و شمولی ایجنہ آیش اولان بومساعینک
 صفحہ لری تشکیل ایدر . تورکر ، کنڈلیرینک اولدینی
 دعوا ایتدکاری موصل ولایتک بو تشکیلات و تنظیمانہ داخل
 ایدیلنی رد ایلہ یورلر . لوزان دہ تورکرک بوادعالری ، دوغرودن
 دوغروپہ انگلترہ ایلہ تورکہ آراسندہ حل و فصل ایدیلک
 اوزره تعلیق ایدیشدی . طرفین آراسندہ ایشلا حاصل
 اولہ مادینی تقدیردہ جمعیت اقوامک حکمکنگہ مراجعت
 اولنہ حقدی . سیر «رسی قوس» و داعیبلہ انگلترہ ایلہ تورکہ
 آراسندہ مذاکرات اجراسنہ نشبت ایدیلدیسدہ بومذاکرات
 برایی کون ایجنده منقطع اولدی . بعدہ ، سکن ایلولہ جمعیت
 اقوام «موقمندہ تدقیقات و تحقیقات اجرا ایلہ مک اوزره»
 بیطرف بر قومسیون تعیین ایلدی . لوندردہ و آقردہ
 برطاقم استیضاحات و استفسارات ابتدا ایدہ بولندقدن سوکرہ ،
 بوسنہ بدایتندہ موصل حدود منطقه سندن ایشتہ ایکی آی
 چالیشمش اولان بر قومسیونک راپورینہ ، جمعیت اقوام
 قرار تی ایلولہ اسناد ایتدیرہ چکدر .
 وضعیت بریکانہ ک و مسائلق ماہیتی جائزدر . و تاربخک

قید ایلدیسنہ باشلانلیدی زماندنبری عسکری استبداددن باشقہ
 برنی کوروب طانجامش و صیرہ ایلہ بایلرک ، آوریلرک ،
 ابرائیلرک ، یونایرک ، رومایرک ، عربک و تورکرک ایلہ
 یکمش اولان بر حدودک تعیینندہ جمعیت اقوام اصوللرینک
 تطبیق مطلقاً مشکلاتی موجب اولہ چقدر . اورانده کی منازع
 و مخالف طرفیند بری بوپوک و دہ موقراط بر غرب دولت
 معظمہ سی در ؛ دیکری ایسہ کوچولوش ، اکن عنودوسرکش
 بر آسیا ماتی در ، کہ : اوزون مجاہدہ لر و مغلوبیندن سوکرہ
 دوچار بحول اولان ، دارلاشان و لکن فرصتزدن محروم
 یونانیان بر غلندہ کنڈیسنہ مخصوص اضوللرہ موجودینی
 ادامہ ی اوغراشیبور . جمعیت اقوام ، معظم بحولک تمایلدر .
 او ، اسکیندن ہر دہا بوپوک ، ہر دہا کوچوک اولدینی
 حس ایدن بر عالی تمیل ایدیور . اولورکہ جمعیت
 اقوام ، ترقی مفکورہ لری کنڈی تشکیلات اساسیندہ منہج
 اولان بزلری «انگلزلی» صیفندیل ، مشکل بر موقمہ قویار ؛
 فقط دیکر جہتدن بوکون تورکہ دہ موقمہ اقتداردہ اولان
 حکومتنک اصول و مقاصدی دہ آشکارا ولحق جمعیتک برنسپیلرہ
 توافق ایتد . بوشراٹ آتندہ اختلاف و منازعہ تی جمعیت
 اقوامک حکمکنگہ عرض و ایصال ایش اولتی بر موقیتدر .
 تورکہ حکومتی باصول قبولہ رضا کوسترمکک اعتبار و تقدیرہ
 لایق اولشدر ؛ بو نتیجہ ی کورہ بزمہ کنڈی عزت نفسزدن
 بعض فدا رلقندہ بوقضامز ایجاب ایدر . قومسیون نام بر

بیطرفانی محافظہ ایچون کوریلورکہ آئندن کلنی یا عیشدر .
 موسیو «آف - ویرسن» ، میرآلی «پولی» و «قونت
 نلہ کی» دن مرکب اولان اوج اعضاء برنجیسی بیطرف قالمش
 ر ملت افرا دیندر ؛ ایکنجیسی متفق من دندر ؛ اوجنجیسی
 ایسہ حرب عمومی دہ دشمنلر من دندر . ماجار اعضا اولان
 قونت «نلہ کی» بر زمان قونلی بر تورک ہجی و نورانیلر اتحادی
 طرفدارلرندن اولقلہ طانمشدی . باجیقا واسوج اعضالرینک
 حسابات شخصیلری انگلزلرہ متوجہ و یاغیر متوجہ بولہ بیلیر .
 فقط بونل شہسز ، طرفکیرانہ نقطہ نظر لری قونت نلہ کی مک
 تورکہ لہندہ بادیبی کی صورت قطعیدہ و علناً ابراز
 اتمہ مشارددر . انگلترہ حکومتک بوماہیتدہ بر قومسیون تعیین
 ایدلسنہ موافقت ایش اولماسی بوتون نتیجہ تی تمامیلہ منفرد
 و بیطرف بر محاکمہ بویدیع اتمک خصوصندہ کی آرزوسنک
 ایش آجیق بردلیایددر . وشوراسی دہ قبول ایدیلدی در کہ : مرخصلر
 کنڈی راپورلرنده انگلترہ خارجیہ و مستملکات نظارتلرہ
 «مز یونامیا» دہ کی انگلترہ مائلری حقدہ دہ سوزلری صافلا
 مامشدردر . انگلکز راپورلری ، مخطرہ لری ، خریطہ لری ،
 استاتیسٹیقری و معاملات ادارہ سی حقدہ کی مطالعہ لرندن بر
 چونی اوقوتنامی خوشہ کیدہ چک شیردکلدر . اگر بومطالعات
 مناقضہ لایق بر شی اولسہ ایدی بونلرندن بر چوقزری
 تکذیب اولہ بیلیردی ؛ فقط اوزون راپورہ طرفین مدعیین
 مخطرہ لرنده موجود اولوب حدودک تعیین و متحدیندہ مؤثر

